

Universiteit Utrecht

Tariq Sewbaransingh

De vijf gezichten van tijd

Een kritisch realistische literatuurverkenning
naar de invloed van tijd op beleid

De vijf gezichten van tijd

Een kritisch realistische literatuurverkenning
naar de invloed van tijd op beleid

Tariq Sewbaransingh

Studentnummer: 5996635

Masterscriptie: Bestuur- en organisatiewetenschappen: Bestuur en beleid

Begeleider: Prof. dr. Thomas Schillemans

Tweede lezer: Dr. Rianne Dekker

Datum: 14 november 2018

Inhoudsopgave

Samenvatting	v
Voorwoord	vii
Deel 1. Opzet van het literatuuronderzoek	1
Hoofdstuk 1. Introductie	2
1.1 De verbondenheid van tijd en beleid	2
1.2 Probleemstelling: een blinde vlek in de bestuurskunde.....	3
1.3 Doel- en vraagstelling	6
1.4 Wetenschappelijke bijdrage en maatschappelijke relevantie	6
1.5 Opbouw	7
Hoofdstuk 2. Theoretisch kader	8
2.1 Een kritisch realistische blik op de sociale werkelijkheid	8
2.2 Een kritisch realistische blik op de invloed van tijd op beleid.....	10
2.3 Het multiperspectivistisch bekijken van de invloed van tijd op beleid.....	14
Hoofdstuk 3. Methode	18
3.1 Methodologische uitgangspunten	18
3.2 Onderzoeksstrategie: literatuuronderzoek.....	18
3.3 Onderzoeksmethode: realistische synthese.....	20
3.4 Data-analyse en -classificatie.....	25
3.5 Reflectie op de onderzoeksmethode	26
Deel 2. Literatuuranalyse	28
Hoofdstuk 4. Tijd als denkfout	29
Tijdsoriëntatie	31
Tijdgeest en leeftijd van actoren	31
Tijddiscrepantie.....	31
Tijdhorizon.....	33
Tijdbewustzijn.....	33
Tijdsvoorstelling.....	34

Hoofdstuk 5. Vaardigheid met tijd	36
Anticipatie	38
Tijdsynchronisatie	38
Tijdframing	39
Leervermogen.....	39
Crisismanagement	40
De eerste zet	40
Hoofdstuk 6. Tijd als frame	42
Tijdvensters.....	44
Temporele elementen van een narratief.....	44
Tijdgeest.....	45
Temporele diffusie.....	45
Volgordelijkheid	46
Levenscyclus	46
Hoofdstuk 7. Tijd als maatstaf.....	47
Intra-generatiele tijdsgelijkheid.....	49
Inter-generatiele tijdsgelijkheid.....	49
Temporaliteit van publieke waarden	49
Temporele aansprakelijkheid.....	50
Hoofdstuk 8. Tijd als geld.....	51
Tijdsduur.....	53
Termijnen en tijdbudgetten.....	53
Tijdsbesteding door de (beroeps)bevolking	54
Tijdallocatie	54
Institutioneel uurwerk.....	55
Tijdsafhankelijk aanbod van goederen, diensten en infrastructuur.....	56
De indicator tijd	56
Deel 3. Reflectie op het literatuuronderzoek.....	57
Hoofdstuk 9. Conclusie en discussie.....	58
9.1 De opbrengst van het onderzoek	58
9.2 Reflecties op het onderzoek	59
9.3 Aanknopingspunten voor vervolgonderzoek.....	59
Referenties.....	61
Bijlage 1. Literatuurlijst.....	64
Bijlage 2. Geannoteerde literatuurlijst.....	71
Bijlage 3. Overzicht mechanismes.....	75

Samenvatting

Dit onderzoek onderbouwt de stelling dat tijd invloed heeft op beleid. Het adresseert daarmee de blinde vlek in de bestuurskunde dat tijd doorgaans als een neutrale dimensie beschouwt. De doelstelling van het onderzoek is tweeledig. Ten eerste brengt het onderzoek de bestaande inzichten over de invloed van tijd op beleid in de literatuur in kaart. Daartoe is een systematisch literatuuronderzoek uitgevoerd gericht op het inventariseren van mechanismes die de invloed van tijd op beleid beschrijven. In totaal zijn 113 artikelen geanalyseerd die 29 mechanismes opleverden. Ten tweede verbindt het onderzoek de inzichten in een overzicht met elkaar. In dit onderzoek zijn de vijf gezichten van tijd ontwikkeld. De vijf gezichten hangen samen maar zijn gericht op verschillende delen van de werkelijkheid. Ze zijn gebaseerd op vijf theoretische perspectieven – het psychologisch, behavioristisch, constructivistisch, normatief en institutioneel perspectief – die in de bestuurskunde gangbaar zijn. De inzichten uit de literatuurverkenning zijn middels het kader geordend.

Samenvatting van de mechanismes				
Tijd als Denkfout	Vaardigheid met tijd	Tijd als Frame	Tijd als Maatstaf	Tijd als Geld
Tijdsoriëntatie	Anticipatie	Tijdvensters	Intra-generationale tijdsgelijkheid	Tijdsduur
Tijdgeest en leeftijd van actoren	Tijdsynchronisatie	Temporele elementen van een narratief	Inter-generationale tijdsgelijkheid	Termijnen en tijdbudgetten
Tijd discrepantie	Tijd framing	Tijdgeest	Temporaliteit van publieke waarden	Tijdbesteding door (beroeps)bevolking
Tijdhorizon	Leervermogen	Temporele diffusie	Temporele aansprakelijkheid	Tijdallocatie
Tijdbewustzijn	Crisismanagement	Volgordelijkheid		Institutioneel uurwerk
Tijdsvoorstelling	De eerste zet	Levenscyclus		Tijdafhankelijk aanbod
				De indicator tijd

Tijd

14-03-'05

Ik zat te denken wat is nou ^{de} tijd.
De tijd is iets kostbaars die je niet kunt
opwekken. Niemand kan de tijd ooit leggen.
Het is een klok en loopt gewoon door.
Maar is de tijd heel erg veel als iemand
zegt ik heb daar 10 jaar gewerkt dan
is dat voor die gene weinig maar voor mij
veel. Al en toe is het wel gemiddeld dat
je de tijd niet kan terugkrijgen maar als
het in de verkeerde handen zou vallen zou het
erg zijn. De tijd kan soms heel traag
zijn en dan lijken 10 min net 1 uur.
Maar het gaat ook anders om dat 1 uur net
10 min lijkt. Toen ik op de bus moest
rei ik streek ik weg dan ik op de markt was
en nu? Je wil niets liever dan tijd.
De laatste weken voor het afscheid was er iets
in de hand, ook niet bij de muziek maar op
e loafs merke je. Het is voorbij en dan ga je
veelende dingen missen en weg is dat je
er eerder wist. Maar het is nu bestijl

Voorwoord

Ik schrijf. Een vogel vliegt. Tijd ...? Een van de eerste dingen die opvallen als je 'tijd' bestudeert is hoeveel woorden we gebruiken om aspecten van tijd te beschrijven. Tijd vliegt voorbij maar heeft niets met vogels te maken. Tijd is te spenderen, staat stil of voelt zwaar. Het is vooral opvallend hoe we doen als of tijd een afstand is. Zo kan een deadline dichterbij komen. Net zoals het einde van mijn onderzoeksproces en daarmee het einde van mijn studententijd toch echt voor me is gekomen.

Het was in eerste instantie niet het plan om naar de universiteit te gaan. Als nazaat van betovergrootouders die als 'cent-slaaf' naar koloniaal Suriname waren gebracht en grootouders waarvan enkele analfaabten waren, is van de universiteit afstuderen geen vanzelfsprekende route. Met dank en steun van met name m'n moeder en broertje, Sila en Saïd Sewbaransingh, was dat een haalbare opgave.

Onwaarschijnlijker dan afstuderen, is bestuurskundig onderzoek doen naar tijd. De Nederlandse School voor Openbaar Bestuur (NSOB) was een goede keuze voor een inspirerende afstudeerstage. Ik kreeg een kijkje in de keuken bij Nederlands vooraanstaande bestuurskundigen die vernieuwend onderzoek doen en scherp geschreven essays schrijven. Jorren Scherpenisse werkte daar, onder begeleiding van Mark van Twist, aan een proefschrift naar tijd en bestuur. Ik ben hem dankbaar voor de inspiratie om dit thema op mijn eigen manier op te pakken en de hulp bij de start toen ik al gauw ervoer hoe taai thema is.

Ik wil Thomas Schillemans op deze plaats niet alleen bedanken als scriptiebegeleider maar ook als coördinator van de lichte Bestuur en beleid 2016-2017 aan USBO van de Universiteit Utrecht. Je enthousiasme voor het vakgebied en het onderwijs was plezierig en aanstekelijk. De feedback was altijd raak en constructief. En het geduld en de ruimte voor deze student die een tikkeltje eigenwijs is – in ieder geval eigenwijs genoeg om te pionieren met een realistische synthese naar een breed thema – is lovenswaardig. Evenals Rianne Dekkers die me als tweede lezer in de startfase ook op weg hielp met literatuuronderzoek als onderzoeksstrategie.

Tot slot ben ik ook een hele hoop mensen dankbaar voor de ontzettend leuke, leerzame en bewogen studententijd die ik heb gehad. Plan International voor de reizen naar Ghana en Japan, de vrijwilligers en medewerkers bij NJR en .open up, de trainers bij UWC Xperience, de raadsleden bij de UvA Centrale Studentenraad, de medestagiairs bij de D66 Tweede Kamerfractie en natuurlijk iedereen bij de Landelijke Studentenvakbond. In het bijzonder heel veel dank aan Pieter ten Broeke, Joyce van der Wegen, Stan van de Sanden en Lisa Busink, en ook Jessica Endert, Dennis van Velzen, Laura Benner, Lynn Snijder en Ying Ting de Hoop.

Deel 1.

Opzet van het literatuuronderzoek

Hoofdstuk 1.

Introductie

“De tijd is in de beleidswetenschap een verwaarloosd onderwerp. Ten onrechte. Een systematisch overzicht van de verspreide literatuur maakt aannemelijk dat de tijdsbeleving ingrijpende gevolgen kan hebben voor de inhoud, processen en effecten van beleid”.
A. Hoogerwerf (1989, p. 117).

1.1 De verbondenheid van tijd en beleid

In elk aspect van beleid speelt tijd onlosmakelijk een rol. Beleidsvorming gaat vooral over het sturen van de toekomst, beleidsbepaling vindt plaats met de beschikbare kennis van het heden en beleidsevaluaties gaan vaak over het verleden. De meeste regels die uit beleid voortvloeien, variërend van subsidieregelingen tot en met de Algemene termijnenwet, hebben betrekking over wat al dan niet mag of moet in bepaalde tijdperiodes. Als tijd en beleid zo innig met elkaar verbonden zijn, dan rijst de vraag wat weten we over de relatie tussen tijd en beleid?

Tijd lijkt, net als ruimte, een neutrale dimensie in ons bestaan. Samen vormen ze het decor waarop de werkelijkheid zich voltrekt. Aan de hand van tijd- en ruimtecoördinaten – of simpel gezegd een tijdstip en locatie – kunnen we iets plaatsen of afspreken in onze wereld. Tijd kennen we in vergelijking met ruimte doorgaans een aantal bijzondere eigenschappen toe (Callender, 2011: p. 1). Ruimte stellen we voor als drie assen – lengte, breedte en hoogte – waarlangs we heen en weer kunnen bewegen. Tijd stellen we echter voor als een pijl: een as waarbij alles in één richting beweegt. Het verleden is onveranderlijk, de toekomst ligt open en in het heden kunnen we de toekomst beïnvloeden (ibid.).

In een aantal wetenschapsdomeinen – zoals filosofie, natuurkunde, cognitiewetenschap, psychologie, geografie en sociologie – stellen academici dat tijd meer is dan een neurale dimensie dat buiten ons bestaat. Zo kan ons geheugen gemakkelijker herinneringen over het recente verleden ophalen dan over het verre verleden. Daardoor zijn we geneigd meer belang aan het recente verleden toe te kennen. Of spreken we in ons dagelijks bestaan over hoe het soms voelt alsof een seconde een eeuwigheid duurt en ervaren we ‘feestdagen’ anders dan een willekeurige dag in het jaar. Tijd heeft volgens deze academici dus ook een sturende, invloedrijke rol in de (sociale) werkelijkheid of op de wijze waarop die wordt waargenomen.

Er zijn bestuurskundigen die stellen dat *‘de tijdsbeleving ingrijpende gevolgen kan hebben voor de inhoud, processen en effecten van beleid’* (Hoogerwerf, 1989, p. 117). Toch wordt de invloed van tijd op beleid niet systematisch onderzocht. In enkele boeken en wetenschappelijke artikelen zijn er flarden van ideeën over het thema te vinden. De inzichten worden echter zelden verzameld en in een geheel verbonden. Dat brengt de enkelen die zich over het thema hebben gebogen tot de eensgezinde

constatering dat *'time is a vital, pervasive, but frequently neglected dimension in contemporary public policymaking and management'* (Pollitt, 2008: p. xi).

In dit onderzoek bestudeer ik de sturende invloed van tijd op beleid. Dat doe ik door de aanknopingspunten die de internationale bestuurskundige literatuur biedt te verzamelen en te verbinden. In deze introductie ga ik in op de achtergrond van het onderzoek. Zo zet ik in de volgende paragraaf de probleemstelling uitgebreid uiteen. Ik beschrijf daarin hoe tijd een verwaarloosd onderwerp is geworden en welke consequenties dat heeft. In de volgende paragrafen bespreek ik de doel- en vraagstelling van het onderzoek, en de wetenschappelijke bijdrage en maatschappelijke relevantie van het onderzoek. Tot slot zet ik uiteen hoe het onderzoek in het geheel is opgebouwd.

1.2 Probleemstelling: een blinde vlek in de bestuurskunde

1.2.1 De bescheiden aandacht voor tijd door decontextualisering van kennis

Ongeacht het beginpunt dat men voor het ontstaan van de bestuurskunde neemt, zijn er altijd denkers geweest die de invloed van tijd op beleid benoemd hebben. Zo wees Machiavelli aan het begin van de 16^e eeuw op het belang van timing. Bestuurders moesten volgens hem hun handelen niet ten alle tijden op Christelijke deugden baseren, maar in sommige periodes te handelen naar dat wat het meest opportuun is (Bondanella & Musa, 1979: p. 22). Bij de oorsprong van de moderne beleidswetenschap pleitte Lasswell in *The Policy Sciences* met een paragraaf ook voor *the awareness of time* (1951: p. 10-11). Hij stipte kort aan hoe beleidsmakers met beleid in het heden de toekomst sturen (ibid.).

Ondanks de aanprijzing van het belang van tijd door vooraanstaande bestuurskundigen zoals Hoogerwerf (1989) en Pollitt (2008), lijkt er in de bestuurskunde haast een blinde vlek voor de sturende rol van tijd op beleid te zijn. In handboeken zoals *The Oxford Handbook of Governance* en *The Oxford Handbook of Public Policy* ontbreekt het thema vrijwel volkomen. Alleen het concept padafhankelijkheid wordt daarin door historisch institutionalisten gebruikt dat slechts een aspect van tijd uitdrukt (Torfing, 2012: p. 105). In het Nederlandse *Handboek Beleidswetenschap* (Abma & in 't Veld, 2001) krijgt het thema wel uitgebreider aandacht. Tijd wordt echter alleen vanuit een constructivistisch perspectief benaderd alsof het in andere theoretische perspectieven geen rol speelt.

In de hedendaagse bestuurskunde speelt tijd vooral op de achtergrond een rol om een verandering van de praktijk te beschrijven (e.g. Rhodes, 1994). Als tijd in een bekende theorie al een expliciete rol heeft, dan wordt tijd vooral als een externe omgevingsfactor geduid (e.g. Baumgartner, 2013) dat op zichzelf niet te sturen is (zoals bij de *window of opportunity* van Kingdon, 2011). Het perspectief van tijd als neutrale dimensie is in de hedendaagse bestuurskunde (onbewust) dominant, waardoor de sturende rol van tijd voor de meeste bestuurskundigen in de 'fundamentele onobserveerbaarheid van de wereld' (Schinkel, 2009: p. 39) blijft.

In de literatuur wijzen academici op een aantal ontwikkelingen die tijd op de achtergrond hebben geplaatst of die tot decontextualisering van kennis hebben geleid. Dat wil zeggen dat (een deel van de) mogelijk relevante context – zoals de culturele, ruimtelijke of temporele context – systematisch en doelbewust van kennis- en theorievorming is ontdaan (zie Pollitt, 2008: p. 7). De ontwikkelingen versterken daarmee het dominante perspectief van de neutrale rol van tijd.

1.2.2 Decontextualisering van kennis door de opkomst van rationele keuzetheorie

Pierson (2004) beschrijft hoe de opkomst van de rationele keuzetheorie als voornaamste ontwikkeling wordt gezien dat tot de decontextualisering van kennis heeft geleid. De kernprincipes van de rationele keuzetheorie gaan er vanuit dat gedrag overall en ten alle tijden te beredeneren is. Context – zoals temporele kenmerken – kan in een model meegenomen worden (e.g. Goldstone, 1998) maar dat is in de basis en in de praktijk niet of nauwelijks het geval. Voor practitioners van de rationele keuzetheorie geldt dat “*people in Abu Dhabi are not fundamentally different, qua decision making, from those in Albuquerque, and people in the past and the future can be assumed to have taken, or to be about to take, decisions in the same way as they do in 2008*” (Pollitt, 2008: p. 7).

1.2.3 Decontextualisering van kennis door de universaliteit van managementtheorieën

Pollitt beargumenteert dat de invloed van managementtheorieën ook een belangrijke rol in de decontextualisering van kennis in de bestuurskunde heeft gespeeld (2008: p. 8-9). De managementtheorieën bestaan uit algemene principes en stimuleren specifieke zienswijzen of handelingen. Voorbeelden zijn *Lean* (zie Radnor & Osborne, 2013: p. 267-269) of Kotters *change management* (Kotter & Cohen, 2002). De managementtheorieën claimen culturele, historische en sectorspecifieke barrières te overstijgen (Jackson, 2001: 128–129 in Pollitt, 2008: p. 8). Context – zoals de historische ontwikkeling van een beleidsterrein of organisatie – speelt daarom doorgaans geen betekenisvolle rol (Pollitt, 2008: p. 8-9). Hoewel de managementtheorieën in het bedrijfsleven zijn opgekomen is de impact van de theorieën in het publieke domein onmiskenbaar (ibid.).

1.2.4 Decontextualisering van kennis door aandacht op *evidence based policy*

De groeiende aandacht voor *evidence based policy* heeft ook tot de decontextualisering van kennis geleid (Pollitt, 2008: p. 12). Bij *evidence based policy* wordt vaak gebruik gemaakt van meta analyses of kwantitatieve analyses om op een globaal niveau tot kennis te komen. De context bij de primaire informatie wordt daarbij als geen relevante of vergelijkbare informatie geacht. Zodoende gaat informatie over mogelijke relevante temporele factoren – bijvoorbeeld de tijdsduur waarover ontwikkelingen plaatsvonden – in de analyse verloren.

1.2.5 Weinig aandacht voor tijd door nadruk op soberheid en vooruitgang

Er lijkt onder menig bestuurskundigen en beleidsmakers ook een attitude verandering over tijd te hebben plaatsgevonden. In de sturingsfilosofie die tot de jaren '80 in Nederland dominant was stond zorgvuldigheid, met veel ruimte voor burgerparticipatie, centraal (WRR, 2012: p. 188). Deze structuren kregen in de jaren '80 echter het imago van 'omslachtige stroperigheid' (ibid.). Tegen die achtergrond kwam *New Public Management* (NPM) als sturingsfilosofie op. In het NPM staat de waarde *frugality* (soberheid) centraal (Hood, 1991: p. 15). Goed bestuur is in dat licht het beperken van kosten qua tijd en geld bij het uitvoeren van taken (idem.: p. 11). Dat wekt de indruk dat tijd meetbaar is en elke 'eenheid tijd' vergelijkbaar is.

De meeste managementtheorieën hebben een negatieve opvatting over een aspect van tijd (Pollitt, 2008, p. 9). De theorieën hebben de aannamen dat het verleden een bron is van conservatisme.

'Het verleden' biedt weerstand tegen veranderprocessen en vooruitgang. Het is daarmee geen potentiële hulpbron maar een probleem voor de *change manager* (idem.: p. 10). De theorieën bieden daarom geen aanknopingspunten hoe het verleden geanalyseerd of gebruikt kan worden.

1.2.6 Weinig aandacht voor tijd door nadruk op ruimte

In tegenstelling tot tijd heeft ruimte de laatste decennia in de sociale wetenschappen steeds meer in de belangstelling gestaan. Ruimtelijke concepten worden door academici kritisch doordacht en regelmatig in overzichtsartikelen geordend (e.g. Logan, 2012). De aandacht voor ruimtelijke context is ook in de bestuurskunde duidelijk zichtbaar. Zo zijn er in *The Oxford Handbook of Governance* en *The Oxford Handbook of Public Policy* hoofdstukken die expliciet betrekking hebben over vraagstukken op een specifieke ruimtelijke schaal en zijn er bekende concepten zoals *multi-level governance* die ruimtelijke fenomenen in relatie tot bestuur en beleid duiden (e.g. Bache, 2012). De aandacht voor ruimte kan ten koste gegaan zijn van de aandacht voor tijd. Zo stelt Foucault dat '*the anxiety of our era has to do fundamentally with space, no doubt a great deal more than with time*' (Foucault in Massey, 1992: p. 65).

1.2.7 De blinde vlek plaatst bestuurskundigen en beleidsmakers voor twee problemen

De blinde vlek plaatst bestuurskundigen en beleidsmakers voor twee problemen. Het eerste probleem is dat er hiaat in de kennisontwikkeling over beleid is. De invloed van tijd op beleid wordt immers niet systematisch onderzocht. Dertig jaar geleden verrichtte Hoogerwerf voor het eerst een literatuuronderzoek naar het thema dat hij in een Nederlands artikel in *Beleidswetenschap* (1989) publiceerde. Naast dat het overzichtswerk verouderd is, onderzocht hij alleen de invloed van de tijdsbeleving waardoor een groot deel over het thema buiten zicht is bleven. Tien jaar geleden verscheen het Engelstalig boek *Time, Policy, Management* van Pollitt (2008). Zijn uitgebreide verkenning naar het thema waarbij hij theoretische inzichten verbindt met voorbeelden uit de praktijk is erg waardevol. Desalniettemin kent het boek enkele zwakke plekken. Ten eerste is de selectie van de literatuur niet systematisch. Hoewel hij enkele afbakeningscriteria benoemt is het een persoonlijke keuze welke benaderingen hij al dan niet behandelt en hoe uitgebreid hij een benadering behandelt (Pollitt, 2008: p. 31-32). Zodoende gaat het boek – zoals de ondertitel *governing with the past* verraadt – vooral over de invloed van het verleden op beleid. Andere waardevolle inzichten komen daardoor beperkt aan bod en zijn wellicht gemist. Ten tweede behandelt hij een grote hoeveelheid literatuur maar brengt daar nauwelijks ordening in aan. Waarschijnlijk komt dat doordat hij de literatuur naar eigen zeggen vanuit een 'consumentenperspectief' schrijft – gericht op de beleidsmaker – en niet vanuit een 'producentenperspectief' (Pollitt, 2008: p. 32). De consequentie is echter dat het boek een collectie van interessante inzichten is maar geen systematisch overzicht op het geheel biedt. Sinds Pollitts boek, en voor een deel ook dankzij Pollitts boek, zijn temporele aspecten van beleid zo nu en dan in publicaties aan de orde geweest. Zo schrijft bijvoorbeeld 't Hart (2011) over tijd en leiderschap, Baumgartner (2013) over de verschuivingen van denkbeelden over tijdperiodes en Mashaw (2014) over tijd en publieke verantwoording. De *body of literature* is echter in beperkte mate in kaart gebracht en niet met elkaar verbonden. Ondanks dat we weten dat tijd een '*vital, pervasive*' (Pollitt, 2008: p. xi) en 'ingrijpende'

(Hoogerwerf, 1989: p. 177) invloed heeft op beleid, bestaat er dus een lacune in de bestuurskunde over hoe die invloed eruit ziet.

Het tweede probleem betreft de geldigheid van bestaande theorieën in de bestuurskunde. Als tijd invloed heeft op beleid, dan hoort dat onderdeel van bestuurskundige theorieën over beleidsprocessen te zijn. De ontwikkelingen die tot een decontextualisering van kennis hebben geleid, hebben tijd in bestaande bestuurskundige theorieën vooral op de achtergrond geplaatst of hebben tijd van theorievorming ontdaan. Dat betekent dat er een kans bestaat dat conclusies van empirische studies wellicht gebaseerd zijn op temporele perceptiefouten of dat theoretische verbanden door tijd gemedieerd worden (e.g. Mashaw, 2014; Le Poidevin, 2013). Een beter begrip van de invloed van tijd op beleid leidt tot meer adequate theorievorming.

1.3 Doel- en vraagstelling

Het vraagstuk waar dit onderzoek een bijdrage aan tracht te leveren is de vraag of tijd alleen een neutrale dimensie is of dat het ook invloed heeft op beleid. Ik werk de stelling uit dat tijd ook een sturende rol heeft. Daaraan voeg ik toe dat tijd vijf gezichten heeft waarmee het zich uitdrukt in beleid. De doelstelling is tweeledig. Ten eerste wil ik de bestaande inzichten over de invloed van tijd op beleid verzamelen. In de voorgaande paragraaf beargumenteerde ik al dat de bestaande overzichtswerken tekortkomingen hebben. Daarnaast is er enige kennisontwikkeling over het thema '*(...) but it is not mainstream, and one often has to cross disciplinary boundaries and delve into relatively obscure corners to find it*' (Pollitt, 2008: p. xii). Door dit systematisch literatuuronderzoek breng ik de *state-of-the-art* kennis over de invloed van tijd op beleid in kaart. Ten tweede wil ik de bestaande inzichten met elkaar verbinden. Pollitt werkte een aantal concepten behorende tot benaderingen uit. Hij besteedde geen aandacht aan een mogelijke samenhang tussen de concepten of tussen de benaderingen. Door te redeneren vanuit een wetenschapsfilosofie dat de basiselementen van verschillende theoretische perspectieven integreert, ontwikkel ik een kader waarbinnen inzichten over de invloed van tijd op beleid kunnen worden geplaatst. De vraagstelling van dit onderzoek luidt: *via welke mechanismes heeft tijd invloed op beleid?*

1.4 Wetenschappelijke bijdrage en maatschappelijke relevantie

Door het verzamelen en verbinden van de bestaande literatuur over de invloed van tijd op beleid, levert dit onderzoek op twee manieren een bijdrage aan de wetenschap (zie Schillemans, 2017: p. 96). Dit onderzoek levert op de eerste plaats kritische kennis voor een academisch publiek door het adresseren van de blinde vlek voor de invloed van tijd op beleid in de bestuurskunde. De verzamelde inzichten bevestigen dat tijd invloed heeft op beleid en confronteren daarmee de '*mainstream*' bestuurskunde dat tijd slechts als neutrale dimensie beschouwt. Het onderzoek dicht niet meteen de hiaat in de kennisontwikkeling. De literatuurverkenning beschrijft wel 29 mechanismes over de invloed van tijd op beleid en maakt daarmee inzichtelijk dat er een schatrijk terrein om te ontdekken is.

De tweede bijdrage is een combinatie van kritische en instrumentele kennis voor een academisch publiek door de inzichten ook met elkaar te verbinden. Het is mijn persoonlijke observatie dat bestuurskundig onderzoekers in beperkte mate hun wetenschapsfilosofische uitgangspunten expliciet

benoemen, laat staan uitwerken. Het grondig doordenken van het kritisch realisme als wetenschapsfilosofie (zie Gorski, 2013) en als methode voor literatuuronderzoek (zie Pawson, 2002) biedt de mogelijkheid om verschillende analytische perspectieven ook in samenhang te zien. In dit onderzoek tracht ik het kritisch realisme toe te passen op de bestuurskunde. Ik zie de verschillende benaderingen in de bestuurskunde niet als rivaliserende maar als samenhangende gezichten van waaruit naar de werkelijkheid gekeken kan worden. De invloed van tijd, ziet er via de vijf gezichten dan ook anders uit. Het kader is niet alleen een manier op de inzichten te ordenen maar ook een aanzet om de integratieve karakter van de bestuurskunde te versterken.

De maatschappelijke relevantie van dit onderzoek is gelegen in de instrumentele kennis dat voor een algemeen publiek beschikbaar komt. Dat behoort niet primair tot het doel van dit onderzoek maar is inherent aan bestuurskunde als 'eerstelijns' (Schillemans, 2017: p. 89) of 'toepassingsgerichte' (Abma & in 't Veld, 2001: p. 18) wetenschap. De kennis over de invloed van tijd op beleid stelt beleidsmakers in staat om ontwikkelingen beter te begrijpen en effectiever te handelen. De verkenning biedt nieuwe bouwstenen voor analyses en handelingsrepertoires of onderbouwt wellicht bestaande *tacit knowledge* waarin de bestuurskunde tot nu toe in tekort schoot.

De tweede wijze waarop dit onderzoek maatschappelijke relevant is betreft de kritische kennis dat voor een algemeen publiek beschikbaar komt. De instrumentele kennis is niet alleen nuttig voor beleidsmakers. Het is voor eenieder die zich engageert met beleid interessant om 'temporele trucjes' te doorzien en helpt eventueel bij het beïnvloeden van beleid.

1.5 Opbouw

Dit onderzoek bestaat uit drie delen. Het eerste deel zet het fundament van het onderzoek uiteen. Na deze inleiding volgt in hoofdstuk 2 het theoretisch kader dat de wetenschapsfilosofie uitgangspunten van het onderzoek uitwerkt. Ook ga ik in op de twee centrale begrippen in de onderzoeksvraag: tijd en beleid. Hoofdstuk 3 beschrijft de opzet en de uitvoering van het systematisch literatuuronderzoek. Deel twee betreft de literatuuranalyse. In de vijf hoofdstukken – corresponderend met de vijf gezichten van tijd – worden de inzichten uit de literatuur in (clusters van) mechanismes gesynthetiseerd en beschreven. Het derde deel is de reflectie op de uitvoering en de opbrengst van de verkenning. Het wijst ook op mogelijke routes voor vervolgonderzoek.

Hoofdstuk 2.

Theoretisch kader

In dit hoofdstuk ontwikkel ik stapsgewijs het theoretisch kader voor dit onderzoek. De wetenschapsfilosofische uitgangspunten van een onderzoeker hebben invloed op de gebruikte concepten, de gekozen methoden, en daarmee op de resultaten van het onderzoek (Abma & in 't Veld, 2001: p. 23; Bryman, 2012: p. 19; Furlong & Marsh, 2010: p. 184). Daarom werk ik in de eerste paragraaf de wetenschapsfilosofische uitgangspunten van het kritisch realisme uit tot een schematisch overzicht. In de tweede paragraaf beschrijf ik de relatie tussen de twee concepten uit de vraagstelling: tijd en beleid. Tot slot beschrijf ik in de derde paragraaf de achtergrond van de vijf gezichten waardoor ik de invloed van tijd op beleid benader.

2.1 Een kritisch realistische blik op de sociale werkelijkheid

Furlong en Marsh stellen dat ontologische en epistemologische posities vergelijkbaar zijn met *'a skin not a sweater; they cannot be put on and taken off whenever the researcher sees fit'* (2010: p. 184). De posities zijn de basisovertuigingen van het wereldbeeld van een onderzoeker (Guba & Lincoln, 1994: p. 107). In deze paragraaf beschrijf ik het wetenschapsfilosofisch wereldbeeld waar ik me het meest verwant bij voel dat doorgaans het kritisch realisme wordt genoemd (Bryman, 2012: p. 29; Furlong & Marsh, 2010: p. 204-205; Gorski, 2013; Guba & Lincoln, 1994: p. 110).

2.1.1 Wetenschapsfilosofische uitgangspunten van het kritisch realisme

In de ontologie staat de vraag centraal wat de vorm en de aard van de werkelijkheid is. Realisten nemen, binnen de brede categorie *foundationalism*, samengevat aan dat onafhankelijk van de kennis van een observeerder er een werkelijkheid bestaat (Furlong & Marsh, 2010: p. 190). Kritische realisten maken daarbij onderscheidt tussen drie ontologische domeinen (Gorski, 2013: p. 665): *the domain of the real* bestaat uit alle (actieve en inactieve) mechanismes in de wereld; *the domain of the actual* bestaat uit alle actieve (waargenomen en niet waargenomen) mechanismes; *the domain of the empirical* bestaat uit alle actieve en waargenomen mechanismes. Kritische realisten erkennen daarmee dat hetgeen dat geobserveerd wordt niet een volledig weergave van de werkelijkheid is. Kritische realisten stellen dat de structuren in de sociale werkelijkheid afhankelijk zijn van *human minds* (idem.: p. 662; 666). Daarmee is er een ontologisch verschil is tussen de natuurlijke werkelijkheid en de sociale werkelijkheid.

In de epistemologie staat de vraag centraal wat de aard van de relatie tussen de observeerder en datgene wat kenbaar is. Voor kritische realisten is het doel van empirisch en theoretisch onderzoek om een groter deel van de actieve causale mechanismes waar te nemen en beter te begrijpen (Bryman, 2012:

p. 29; Guba & Lincoln, 1994: p. 110). Het ontologisch verschil tussen de natuurlijke en sociale werkelijkheid leidt ook tot epistemologische verschillen tussen de natuurwetenschappen en de sociale wetenschappen. In de natuurwetenschappen kunnen onderzoekers de natuurlijke werkelijkheid benaderen door causale mechanismes te isoleren, via experimenten te activeren en vervolgens de effecten te meten (Gorski, 2013: p. 662). In de sociale wetenschappen kunnen onderzoekers de structuren van de sociale werkelijkheid benaderen '*via the activities and concepts of human beings or the material traces and artifacts they generate*' (idem.: p. 666). Kritische realisten nemen aan dat een individu over een beperkt en vervormd begrip van de sociale werkelijkheid beschikt (ibid.). Sociale structuren kunnen immers onbekende of onbedoelde effecten hebben (idem.: p. 659). Door de sociale werkelijkheid vanuit verschillende perspectieven te benaderen, kan een beter begrip van sociale structuren en hun causale effecten ontwikkeld worden (Bryman, 2012: p. 29; Gorski, 2013: p. 659, 662, 666).

2.1.2 Metatheorie voor de verandering van de sociale werkelijkheid

In de sociale wetenschappen zijn er fundamentele theorieën – ook wel metatheorie genoemd – die redeneren hoe verandering van de sociale werkelijkheid tot stand komt. Metatheorieën gaan in op fundamentele debatten zoals tussen de relatie tussen *structure* en *agency*, over *the material* en *the ideational* en over *stability* en *change* (Marsh, 2010: p. 212). Theorieën en mechanismes zijn – al dan niet bewust – gegrond in een metatheorie. Om de invloed van tijd op beleid te kunnen duiden, ontwikkel ik in deze paragraaf een kritisch realistische metatheorie.

Marsh maakt in een hoofdstuk in *Theory and Methods in Political Science* een onderscheid tussen vijf categorieën voor metatheorieën (ibid.): *structural/materialist approach*, *intentional/idealist approach*, *dialectical approach*, *additive approach* en *post-structuralist approach*. Kritisch realisme past binnen de dialectische benaderingen. De dialectische benaderingen werken immers het uitgangspunt uit dat sociale structuren en actoren ontologisch van elkaar verschillen en dat ze elkaar beïnvloeden (idem.: p. 213). De andere benaderingen verklaren de verandering van de sociale werkelijkheid uitsluitend door sociale structuren, door actoren of zien de twee elementen niet als interactief (idem.: p. 213-214).

Marsh bespreekt achtereenvolgend Giddens *structuration theory*, Archers *morphogenetic approach* en Hay's *strategic-relational approach*. In het bespreken van de kritiek op Hay's benadering, formuleert hij zelf een aantal kenmerken van een dialectische benadering voor metatheorie (zie kader 2.1). De kenmerken zijn congruent met de uitgangspunten van het kritisch realisme. Ik vat de uitgangspunten daarom op als een concretisering van een kritisch realistische metatheorie over de verandering van de sociale werkelijkheid.

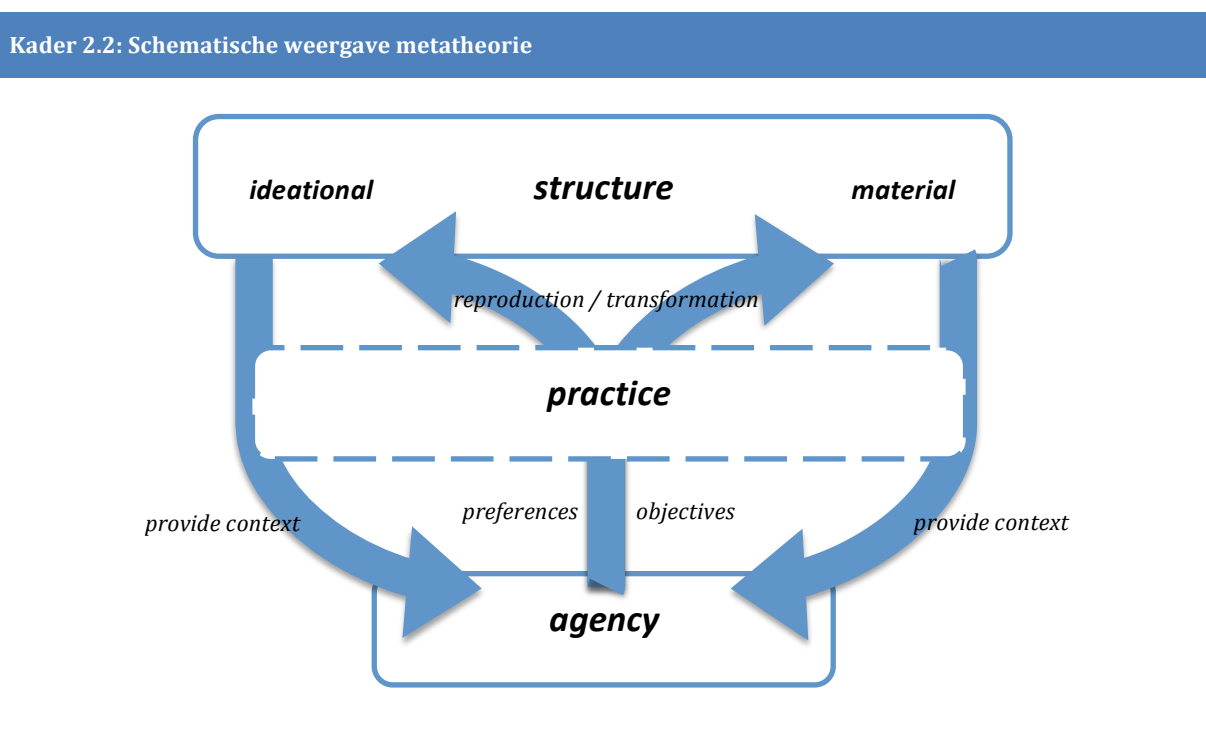
Kader 2.1: Kenmerken dialectische benadering van metatheorie

- *Structures provide the context within which agents acts; these structures are both material and ideational.*
- *Agents have preferences/objectives which they attempt to forward.*
- *Agents interpret the context within which they act, a context which is both structural and strategic.*
- *However, structures, both material and ideational, can have an effect on agents of which they are not necessarily conscious.*
- *In acting agents change the structures.*
- *These structures then provide the context within which agents act in the next iteration.*

Bron: Marsh, 2010: p. 219.

2.1.3 Een schematische weergave van de verandering van de sociale werkelijkheid

De kritisch realistische metatheorie heb ik schematisch weergegeven in kader 2.2. De schematische weergave is gebaseerd op Hay's *strategic-relational approach* (Marsh, 2010: p. 218) en het *structure, culture, practice triplet* (SCP triplet) (van Raak, 2016: sectie 3.2.1.). Het SCP triplet is in de transitie management ontwikkeld om in de context van transitie de verandering van sociale systemen te duiden. Rotmans en Loorbach beweren daarbij geen positie in het *structure/agency* debat te kiezen (Rotmans & Loorbach, 2010: p. 109) terwijl de interactie tussen *structure* en *agency* de basis van het triplet is (van Raak, 2016: p. 84-85). Omdat het triplet is toegesneden op het bestuderen van transitie, is het niet een op een over te nemen (zie van Raak, 2016: p. 84). In aanvulling op Hay's *strategic-relational approach* verheldert het triplet de betekenis van het handelingen van actoren. De routines, activiteiten of handelingen van actoren worden niet gezien als een onderdeel van sociale structuren of actoren maar als interface tussen daartussen (idem.: p. 85-86).

2.2 Een kritisch realistische blik op de invloed van tijd op beleid

In deze paragraaf beschrijf ik de invloed van tijd op beleid vanuit een kritisch realistische blik. Om dat te kunnen doen heb ik eerst een heldere omschrijving van de concepten tijd en beleid nodig. Een heldere omschrijving is tevens van belang voor het accuraat verzamelen en analyseren van data. Ik beschrijf daarom eerst het wetenschappelijk debat rondom elk concept en de wijze waarop ik het concept opvat. In het laatste deel beschrijf ik de relatie tussen de tijd en beleid vanuit een kritisch realistische blik.

2.2.1 Tijd is een betwist begrip in de wetenschap

Tijd is een van de meest fundamentele en betwiste concepten in de wetenschap. In de natuurwetenschappen is tijd al eeuwen lang een van de centrale objecten van studie (Callender, 2011: p. 8). Via experimenten proberen natuurwetenschappers eigenschappen van tijd te ontrafelen. De eigenschappen, en zelfs het bestaan, van tijd staan continu ter discussie (Callender, 2010). Zo zijn er in de kwantummechanica experimenten geweest waarbij onderzoekers hebben waargenomen dat twee deeltjes zich aan elkaar kunnen aanpassen zonder dat de twee deeltjes gelijktijdig hebben bestaan (Megidish et al., 2013). Dat voedt de speculatie of de algemene aanname dat het ‘verleden’ vooraf gaat aan de ‘toekomst’ wel klopt (Crull, 2018).

In de filosofie is er een aparte tak dat zich met de filosofie van tijd houdt (e.g. Callender, 2011; Mellor, 2007). Presocratische filosofen bogen al over vraagstukken zoals of en hoe onze egocentrische waarneming van tijd gescheiden kan worden van een meer neutrale voorstelling van tijd (Callender, 2011: p. 2). Dezelfde vraagstukken staan in de hedendaagse filosofie, in wisselwerking met de ontwikkelingen in de natuurwetenschappen, nog steeds ter discussie (idem., p. 8-10). De kwestie in hoeverre tijd bestaat is ook een doorlopend debat tussen *eternalists* (het verleden, het heden en de toekomst zijn echt), *possibilists* (het verleden en het heden zijn echt, de toekomst niet) *presentists* (alleen het heden is echt) (idem., p. 3). De hedendaagse filosofie van tijd kijkt ook naar verschillende wetenschapsgebieden voor inspiratie en nieuwe vraagstukken. Zo staan de tijdservaring, gerelateerd aan de sociale wetenschappen, en de tijdsperceptie, gerelateerd aan de cognitiewetenschap, ook breed in de belangstelling (idem., p. 2).

2.2.2 Fysische, cognitieve en subjectieve omschrijving van tijd

Vanuit verschillende systeemniveaus beschrijven academici tijd op drie verschillende manieren. Natuurwetenschappers definiëren tijd als *‘the measured or measurable period during which an action, process, or condition exists or continues’* (Encyclopædia Britannica, 2009 in Fingelkurts, Fingelkurts & Neves, 2010). Mechanische natuurkundigen beschouwen tijd als volgordelijk (Fingelkurts et al., 2010: p. 198). Volgens hen kan tijd gemeten worden en kunnen causale verbanden bestaan. Op het fundamenteel niveau van de kwantummechanica beschouwen natuurkundigen het heden als het fenomeen tussen het verleden en de toekomst waarin volgordelijkheden ook te niet gedaan kunnen worden (idem.: p. 199). Mechanische natuurwetenschappers omschrijven tijd soms ook als één dimensie van ruimtetijd (Mellor, 2007: p. 615-616). Als twee zaken op dezelfde ruimtelijke plek zijn, is een verschillend moment in de tijd de enige niet-ruimtelijke manier waardoor ze elkaar niet ontmoeten.

In de cognitiewetenschap en in de sociale wetenschappen is tijd, of de tijdsbeleving, een fenomeen dat ervaren en gecreëerd wordt (Fingelkurts et al., 2010: p. 199, 215, 216). Mensen ervaren een *‘sense of presence’* waarbij ervaringen volgordelijk worden beleefd. Vanuit het ‘nu’ construeren mensen (*the arrow of*) tijd. Via retrospectie of prospectie wordt een beeld van een moment of periode gecreëerd.

In de cognitiewetenschap trachten sommige academici een brug te slaan tussen de natuurlijke werkelijkheid (de fysische ruimtetijd) en de ervaring van ruimtetijd (de subjectieve ruimtetijd). In een artikel in *Physics of Life Review* stellen drie cognitiewetenschappers het concept *‘operational space-time’*

als verbindende schakel voor (Fingelkurts et al., 2010). Samengevat is operationele (ruimte)tijd de abstractie van waarnemingen van fysieke (ruimte)tijd gecombineerd met informatie uit op dat moment cognitief verwante netwerken over andere fysieke observaties of gedachten.

In dit onderzoek maak ik gebruik van de subjectieve omschrijving van tijd, waarbij ik de fysieke en cognitieve omschrijving mede onderken. Tijd heeft als sociale structuur materiële aspecten in de zin dat het de temporele dimensie van ruimtetijd is en het daarmee de ervaringen van mensen chronologisch ordent. Tijd heeft door de abstractie van de zintuigelijke waarnemingen en door (de reconstructie van) de beleving van een persoon ook ideationele aspecten.

2.2.3 Beleid is een ambigu concept

Zo betwist als het concept tijd, is het concept beleid niet. Toch is de ambiguïteit van het concept groot. Edward Page beschrijft in *The Oxford Handbook of Public Policy* dat met de term beleid verschillende zaken worden geduid. Zo kan met beleid worden gebruikt een verzameling van verschillende, en soms onsamenhangende, maatregelen of voor specifieke maatregelen of wetgeving (Page, 2008: p. 210).

Er zijn drie manieren waarop academici met de ambiguïteit van het concept beleid omgaan. Volgens Page gaat beleid altijd over 'intentions or actions or more likely a mixture of the two' (ibid.). Zijn oplossing voor de ambiguïteit van het concept is door vier abstracte vormen van het concept beleid te onderscheiden (idem.: p. 210-211). De vier vormen, gebaseerd op de dimensies intenties en acties – zijn een soort archetype vormen van het concept beleid. Voor deze literatuurverkenning zijn de vier abstracte vormen te specifiek en is de gemene deler die Page beschrijft relevant maar te vaag.

Abma en in 't Veld beschrijven in *Handboek Beleidswetenschap* een andere verklaring voor de ambiguïteit. Zij stellen dat 'wat men onder beleid verstaat, wordt bepaald door het perspectief van waaruit men werkt' (Abma & in 't Veld, 2001: p. 14). Omdat ze 'de legitimiteit erkennen van diverse perspectieven in de beleidswetenschap', formuleren ze 'bewust' geen algemene of overkoepelende definitie van het concept beleid. Ze beschrijven in een inleidend hoofdstuk de vijf perspectieven van de beleidswetenschap met de bijhorende definitie van beleid (zie Abma & in 't Veld: hoofdstuk 2). De notie dat de verandering van beleid multiperspectivistisch benaderd dient te worden past goed bij de metatheorie van dit onderzoek en werk ik in de derde paragraaf van dit hoofdstuk nader uit. Anders dan Abma en in 't Veld geloof ik dat een algemene omschrijving nuttig is omdat het ervoor zorgt dat we over hetzelfde onderwerp praten. Abma en in 't Veld doen dat enkele pagina's verder in het handboek onbewust ook door een aantal kenmerken van beleid te benoemen (idem.: p. 15, 17).

Bovens, 't Hart en van Twist gaan in *Openbaar bestuur* met de ambiguïteit van de term beleid om door een brede definitie te formuleren (zie kader 2.3). Ze stellen dat per casus het begrip preciezer omschreven kan worden. Ze benoemen daarbij dat de mate waarin de plannen en acties van bestuurlijke instanties weloverwogen en doordacht zijn per geval beschouwt moeten worden (ibid.). Ze benadrukken dat machtsuitoefening een wezenlijk onderdeel van ieder beleidsproces is (idem: p. 100).

Kader 2.3: Definitie van beleid

De term beleid wordt gebruikt voor alle voornemens, keuzes en acties van een of meer bestuurlijke instanties gericht op de sturing van een bepaalde maatschappelijke ontwikkeling' (Bovens, 't Hart & van Twist, 2007: p. 99)

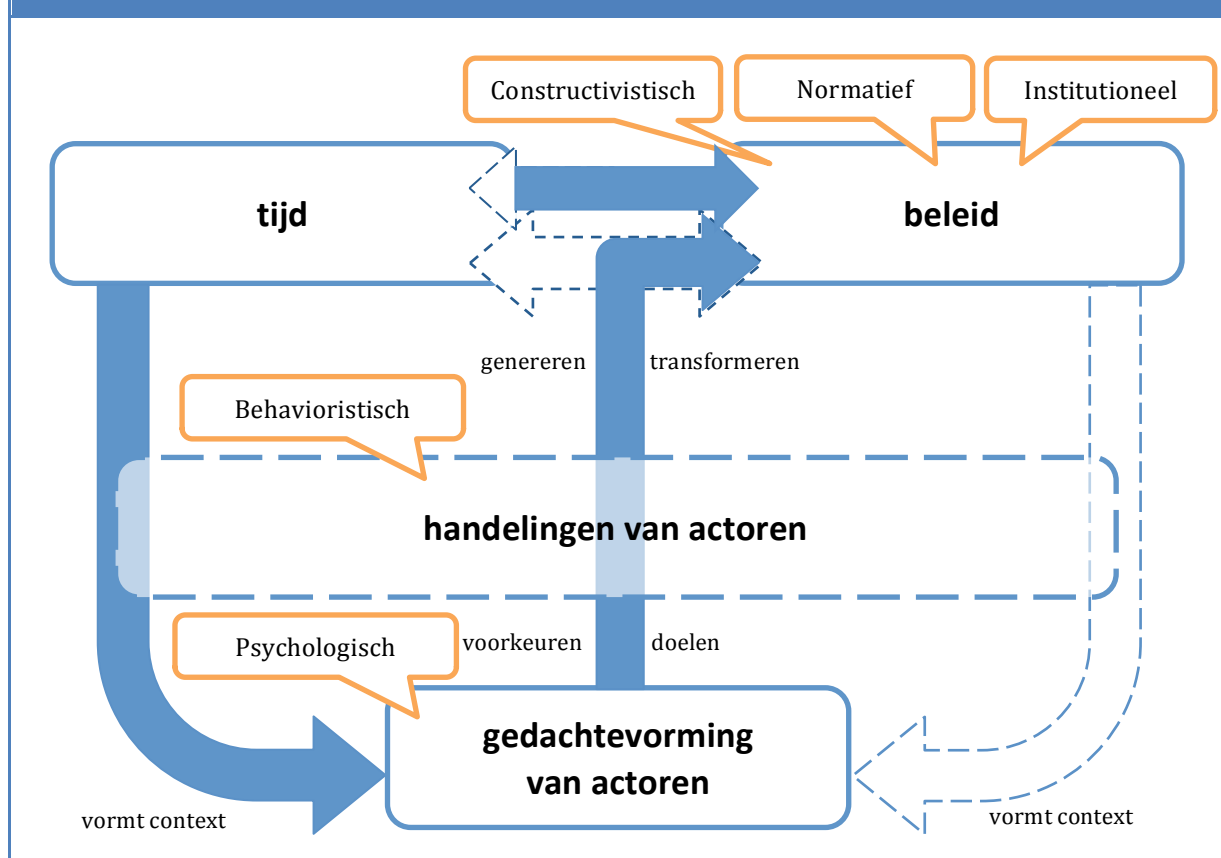
2.2.4 Brede omschrijving van beleid

Ik hanteer de omschrijving van Bovens, 't Hart en van Twist als een algemene definitie voor beleid. De definitie maakt duidelijk dat beleid een sociale structuur is. De ideationele aspecten van beleid bestaan onder andere uit de voornemens, de probleemdefinitie en de het onderscheiden van doelgroepen. De materiele aspecten van beleid bestaan in elk geval uit de concretisering van een keuze, de codificatie van normen, en het toebedelen van rechten of plichten. Zoals de verstrekking van subsidie of de verlening van accreditatie. Via het alledaags handelen (Abma en in 't Veld, 2001: p. 17) of specifieke handelingen van bestuurlijke instanties, komt beleid tot uiting.

2.2.5 De invloed van tijd op beleid

Uit de vorige delen van de paragraaf blijkt dat het thema van het onderzoek – de invloed van tijd op beleid – de invloed van een sociale structuur op een andere sociale structuur betreft. Uit de kritisch realistische metatheorie volgt dat zowel sociale structuren als actoren causale effecten hebben. Tijd heeft via actoren indirecte, en als sociale structuur directe, invloed op beleid (zie gekleurde pijlen in kader 2.4). Aangezien de relatie wederkerig en interactief is heeft beleid ook invloed op beleid (zie stippellijnen in kader 2.4). Door bijvoorbeeld het vaststellen van een internationale kalender, kan het denken over tijd in termen van eenheden zoals maanden door beleid worden bepaald. De invloed van beleid is ten opzichte van de invloed van tijd echter beperkter doordat beleid geen fysische of cognitieve eigenschappen heeft. Daarnaast is de ontwikkeling en uitvoering van beleid een locus in bestuurskunde. Ik benader daarom de relatie in dit onderzoek vanuit de invloed van tijd op beleid.

Kader 2.4: Schematische weergave van de invloed van tijd op beleid

2.3 Het multiperspectivistisch bekijken van de invloed van tijd op beleid

In deze paragraaf zet ik de achtergrond van de vijf gezichten waarmee ik de invloed van tijd op beleid benader uiteen. In het eerste deel beargumenteer ik waarom ik voor een multiperspectivistische benadering kies. In het tweede deel beschrijf ik de theoretische achtergrond van de perspectieven. In het laatste deel vat ik de vijf gezichten samen.

2.3.1 Een multiperspectivistische benadering

In de bestuurskunde zijn er verschillende theoretische perspectieven die de verandering van beleid verklaren (zie Abma & in 't Veld, 2001: hoofdstuk 2). Ze beschouwen vaak één element, bijvoorbeeld de institutionele structuren, als leidend en verklaren de verandering van de sociale werkelijkheid geheel aan de hand van dat ene element. Ik beschouw dat vanuit mijn kritisch realistische positie als een versimpeling van de werkelijkheid. De verandering van de sociale werkelijkheid is immers een interactief proces waarbij verschillende elementen een rol spelen (zie kaders 2.1 en 2.4). Theoretische perspectieven negeren (on)bewust andere sturende elementen waardoor ze slechts een beperkt deel van de actieve werkelijkheid benaderen.

Ik benader de invloed van tijd op beleid multiperspectivistisch. Dat doe ik door theoretische perspectieven niet als verschillende wetenschapsfilosofische posities te zien. Ik zie ze als analytische perspectieven die op verschillende delen van de werkelijkheid gericht zijn. Elk analytisch perspectief stelt

me in staat om 'in te zoomen' op processen rond één element van de metatheorie. Ze helpen zien hoe tijd rond dat element van de metatheorie invloed heeft op beleid. Tijd drukt zich vanuit elk analytisch perspectief gezien anders uit. Zo is het constructivistische perspectief gericht op de ideationele aspecten van tijd en beleid, en drukt tijd vanuit dat perspectief zich uit als een beleving dat een frame rondom beleid vormt.

Anders dan *additive approaches*, bekijk ik de actieve werkelijkheid niet alleen vanuit verschillende gezichten. Door 'uit te zoomen' kan ik wat ik vanuit de verschillende gezichten waarneem ook met elkaar in verband brengen. Dat doe ik onder andere door in dit hoofdstuk de relatie tussen de elementen van de metatheorie en tussen tijd en beleid te beschrijven. Ik cluster de soms flarden van inzichten in de literatuur tot mechanismes die als '*middle-range theory*' (Bryman, 2012: p. 22) concreet maken hoe aspecten van tijd invloed heeft op aspecten van beleid (zie paragraaf 3.4).

De multiperspectivistische benadering heeft twee voordelen. Ten eerste heeft het een instrumenteel en methodisch voordeel aangezien de multiperspectivistische benadering helpt om een zo groot mogelijk deel van de invloed van tijd op beleid (uit *the domain of the actual*) te benaderen (oftewel in *the domain of the empirical* te brengen, zie paragraaf 2.1). De multiperspectivistische benadering beperkt mijn vooringenomenheid als onderzoeker ten aanzien van theoretische perspectieven (zie paragraaf 3.1). Door mijn vooringenomenheid had ik theoretische perspectieven kunnen negeren en daardoor een deel van de werkelijkheid kunnen missen.

Ten tweede heeft het een communicatief voordeel. De perspectieven bieden een eerste ordening in de mechanismes. De academische lezer van deze verkenning is wellicht sterk gehecht aan één theoretisch perspectief. Door de ordening op basis van de perspectieven heeft de academische lezer dat aan één perspectief gehecht is ten minste één hoofdstuk dat hij of zij overtuigend vindt en waar hij of zij een bijdrage aan kan leveren. Zo zal een onderzoeker dat de werkelijkheid vanuit de institutionele theorie beschouwt geen boodschap hebben aan de tijdsoriëntatie van actoren of de temporele dimensies van een narratief, maar de mechanismes die met de institutionele verdeling van de hoeveelheid tijd te maken hebben wel interessant vinden.

2.3.2 Achtergrond van de analytische perspectieven

De perspectieven hebben een theoretische achtergrond (zie kader 2.5). Ze bieden handvatten om in te zoomen op de mechanismes rondom de vier elementen in de metatheorie. Het element gedachtevorming van actoren is de focus van het rationalistisch perspectief van Abma en in 't Veld (2001: p. 29) dat grofweg overeenkomt met de rationele keuzetheorie in Marsh en Stoker (2010: chapter 2). Het is gericht op de afweging die actoren maken (ibid.). Het gaat daarbij uit van twee uitgangspunten: dat actoren rationeel handelen en dat ze in hun eigen belang handelen (idem.: p. 42). Op deze twee uitgangspunten is veel af te dingen (zie Marsh & Stoker, 2010: p. 51-56). Mijn voornaamste kritiek is dat de rationele keuzetheorie, vanwege de twee uitgangspunten, slechts een deel van de mogelijke redeneringen die een actor heeft kan verklaren. Politieke psychologie heeft ook de gedachtenvorming van actoren als focus maar kijkt naar meer facetten zoals de *cognitive*, *motivational*, en *social dimension* (idem.: p. 104-105). Ik hanteer daarom een 'psychologisch' perspectief bij het benaderen van de gedachtenvorming van actoren waarin ik het rationalistisch perspectief ten dele incorporeer.

De handelingen van actoren, de ideationele aspecten van sociale structuren en de materiële aspecten van sociale structuren komen grofweg overeen met de focus van drie beleidswetenschappelijke perspectieven die Abma en in 't Veld onderscheiden (Abma & in 't Veld, 2001: hoofdstuk 2) en drie theoretische perspectieven die Marsh en Stoker onderscheiden (Marsh & Stoker, 2010: part 1): respectievelijk het netwerkenperspectief/*Behavioural Analysis*, het constructivistische perspectief en het institutionele perspectief.

Abma en in 't Veld onderscheiden nog een vijfde beleidswetenschappelijk perspectief: het normatieve perspectief (Abma & in 't Veld, 2001: sectie 2.2.4; Marsh & Stoker, 2010: chapter 8). Het perspectief is gericht op het debat over de legitimiteit van beleid. Vanuit dit perspectief zijn aparte methoden en instrumenten voor bijvoorbeeld beleidsevaluaties ontwikkeld om beleid niet alleen empirisch maar ook normatief te kunnen duiden. Zoals bij de metatheorie aangegeven zijn de ideationele en materiële aspecten van beleid niet twee exclusieve categorieën. Ze dienen als spectrum te worden beschouwd (van Raak, 2016: p. 88). Het element legitimiteit past op dat spectrum aangezien legitimiteit een abstracte, ideationele notie is maar legitimiteit in wet- en regelgeving materiële vorm krijgt. Het normatieve perspectief maakt dus onderdeel uit van dit onderzoek.

Er zijn twee perspectieven die in het handboek van Marsh en Stoker aan bod komen die ik niet als analytisch perspectief meeneem, te weten *Feminism* en *Marxism*. Beide perspectieven analyseren hoe ongelijke machtsverhoudingen door systemen gereproduceerd worden. Ze bieden de mogelijkheid om de relatie tussen of via gender of klasse en beleid te benaderen. Dat valt buiten de omvang van dit onderzoek.

2.3.3 De vijf gezichten van tijd

Samengevat benader ik de invloed van tijd op beleid vanuit vijf perspectieven die elk een gezicht opleveren waarmee tijd zich uitdrukt. Elk gezicht van tijd focust op één element van de metatheorie op de beïnvloeding van beleid (zie kader 2.4). Vanuit het psychologisch perspectief is de aandacht gericht op de invloed die tijd heeft op de gedachtenvorming van actoren in het beleidsproces. Vanuit het behavioristisch perspectief is de aandacht gericht op de invloed die tijd heeft op de handelingen van actoren in de ontwikkeling van beleid. Vanuit het constructivistisch perspectief is de aandacht gericht op de invloed van de ideationele aspecten van tijd op beleid. Dat houdt nauw verband met de subjectieve tijdsbeleving. Vanuit het normatieve perspectief is de aandacht gericht op de legitimiteit van beleid. Vanuit het institutioneel perspectief is de aandacht gericht op de invloed van de materiële aspecten van tijd op beleid. Dat houdt nauw verband met de omschrijving van tijd als fysische grootte met een afgebakende kwantiteit eenheden.

De vijf gezichten zijn gedurende het iteratieve onderzoeksproces onderdeel geworden van het literatuuronderzoek. Ze zijn oorspronkelijk emergent uit de bijdragen van het literatuuronderzoek naar voren gekomen maar hebben een theoretische achtergrond (zie kader 2.5). De theoretische achtergrond van de vijf gezichten is niet gebruikt om de gezichten nauwgezet te omschrijven en te toetsen. De vijf gezichten bieden een eerste ordening van de in de literatuur gevonden inzichten en vormen daarmee de hoofdstukindeling van de literatuuranalyse. De theoretische achtergrond is gebruikt om elk gezicht aan

het begin van het betreffende analysehoofdstuk te omschrijven. Dat bood houvast bij de ordening van de mechanismes.

Kader 2.5: Bronnen van de vijf perspectieven			
Perspectief	Element metatheorie	Perspectief in Abma en in 't Veld (2001)	Hoofdstuk in Marsh & Stoker (2010)
Psychologisch	Gedachtenvorming van actoren	Rationalistisch	Political Psychology (Ch. 5) (inclusief Rational Choice (Ch. 2))
Behavioristisch	Handelingen van actoren	Netwerken	Behavioural Analysis (Ch. 1)
Constructivistisch	Ideationele aspecten van sociale structuren: de tijdsbeleving	Constructivistisch	Constructivism and Interpretive Theory (Ch. 4)
Normatief	Legitimiteit van sociale structuren	Normatief	Normative theory (Ch. 8)
Institutioneel	Materiële aspecten van sociale structuren: hoeveelheid tijd	Institutioneel	Institutional Approach (Ch. 3)

Hoofdstuk 3.

Methode

Kritisch realisme heeft als wetenschapsfilosofie een focus op mechanismes en een specifieke wijze waarop een onderzoeker redeneert. In de eerste paragraaf beschrijf ik daarom eerst de methodologische uitgangspunten van het onderzoek. In de tweede paragraaf beschrijf ik de onderzoeksstrategie en baken ik de omvang van het onderzoek af. In de derde paragraaf zet ik stapsgewijs de onderzoeksmethode uiteen.

3.1 Methodologische uitgangspunten

Methodologie gaat over de wijze waarop kennis verkregen kan worden (Guba & Lincoln, 1994: p. 108). Zoals in het vorig hoofdstuk aangegeven nemen kritische realisten aan dat de werkelijkheid niet volledig kan worden waargenomen maar via empirisch onderzoek en via conceptueel onderzoek wel kan worden benaderd. De focus is gericht op het begrijpen van causale mechanismes. Anders dan in het positivisme zijn causale mechanismes geen *context-free generalizations of immutable natural laws* (Guba & Lincoln, 1994: p. 109). Voor kritische realisten zijn mechanismes patronen met (gedeeltelijke) causale effecten waarbij er aandacht is voor de context die de effecten versterken of belemmeren (Bryman, 2012: p. 29). In dit literatuuronderzoek verken ik de mechanismes die de invloed van tijd op beleid duiden.

Kritische realisten stellen dat het beoefenen van wetenschap een menselijke activiteit is, en daarmee ook onderhevig is aan discoursen en andere sociale structuren (Gorski, 2013: p. 664). Een onderzoeker dient dus kritisch op zijn eigen gedachtenvorming en vooringenomenheid te blijven. Dat gebeurt onder meer door een specifiek dialectisch redeneerproces te volgen (zie Gorski, 2013: p. 667). Dit onderzoek is op hoofdlijnen via dat redeneerproces opgebouwd. Het theoretisch kader beschrijft in de eerste delen van paragraaf 2.2 eerst de kenmerken van de tijd en beleid als sociale structuur (*non-identity*). Het laatste deel van paragraaf 2.2 schetst in algemene zin de relatie tussen tijd en beleid (*negation*). In de tweede deel van het onderzoek, de literatuuranalyse, diep ik de invloed van tijd op beleid in verschillende contexten uit (*totality*). In de conclusie reflecteer ik op de bevindingen en de handelingsperspectieven die door de bevindingen mogelijk zijn (*praxis*).

3.2 Onderzoeksstrategie: literatuuronderzoek

De vraagstelling van het onderzoek luidt: *via welke mechanismes heeft tijd invloed op beleid?* Het zwaartepunt van het onderzoek ligt in het verzamelen van de mechanismes die de invloed van tijd op beleid beschrijven. De data is niet afkomstig uit directe waarnemingen of bronnen in de sociale werkelijkheid. De relevante data bestaat uit bijdragen in de literatuur die waarschijnlijk nog niet eerder

met elkaar in verband zijn gebracht. Ik voer dus een literatuuronderzoek uit met als doel om tot een *synthesized coherence* van de huidige kennis te komen (zie Bryman, 2012: p. 100).

Literatuuronderzoek heeft de veronderstelling dat het bestuderen en verbinden van inzichten uit de literatuur tot nieuwe inzichten kan leiden (Bryman, 2012: p. 98; Comerasamy, 2012: p. 11; Knopf, 2006: p. 127). Redacteuren van handboeken over onderzoeksmethoden in de sociale wetenschappen (e.g. Bryman, 2012; Marsh & Stoker, 2010) beschouwen literatuuronderzoek doorgaans slechts als een voorbereidende of afrondende fase in een empirisch onderzoek en niet als onderzoeksstrategie (Knopf, 2006: p. 127). Ik heb daarom een aantal aanvullende bronnen over literatuuronderzoek geraadpleegd (e.g. Comerasamy, 2012; Liston, 2006; Pawson, 2002; Transfield, Denyer & Smart, 2003), waaronder een methodisch artikel voor politicologen en bestuurskundigen (zie Knopf, 2006). De auteurs stellen dat onderzoekers bij literatuuronderzoek vergelijkbaar met empirisch onderzoek keuzes moeten maken over de afbakening van het vraagstuk, de methode voor dataverzameling en de wijze van data analyse.

De omvang van het vraagstuk is groot en kan op verschillende manieren aangepakt worden (zie kader 3.1). Er zijn talrijke mogelijkheden om nieuwe bestuurskundige inzichten te verwerven. Zo kan de relatie tussen tijd en beleid in de sociale werkelijkheid geobserveerd worden (*unknown-unknown*), kennis over de invloed van tijd uit andere disciplines kan in verband met de bestuurskundige praktijk gebracht worden (*known-unknown*) en bestaande inzichten over de invloed in tijd dat niet academisch gepubliceerd is kan opgespoord worden (*unknown-known*). Het doel van deze verkenning is om in de bestuurskundige literatuur opzoek te gaan naar bestaande inzichten over de invloed van tijd op beleid (het vak *known-known* in kader 3.1). Daardoor ontstaat er een kennisbasis voor een meer coherente kennisontwikkeling.

Kader 3.1: Schematische weergave van de omvang van het vraagstuk

		Kennis aanwezig in de academische literatuur	
		Unknown	Known
Kennis beschikbaar onder bestuurskundigen	Unknown	Interactie tussen tijd & beleid dat niet geobserveerd is	Inzichten over tijd uit een ander vakgebied dat nog niet in relatie is gebracht met beleid (Bijv. artikelen uit het tijdschrift <i>Society & Time</i>)
	Known	Ideeën over tijd & beleid maar niet conceptueel uitgewerkt of niet academisch gepubliceerd (Grijze literatuur, bijvoorbeeld essays van de NSOB)	Inzichten over tijd & beleid in bestuurskundige literatuur

3.3 Onderzoeksmethode: realistische synthese

3.3.1 Kenmerken van systematisch literatuuronderzoek

Er zijn verschillende vormen qua doel en methoden voor literatuuronderzoek te onderscheiden. Het is gebruikelijk om systematisch literatuuronderzoek en traditioneel literatuuronderzoek van elkaar te onderscheiden (Bryman, 2012: p. 102; Comerasamy, 2012: p. 12). Traditionele literatuuronderzoeken kenmerken zich doordat ze gedreven zijn om sociale fenomenen beter te begrijpen. Dergelijke literatuuronderzoeken hebben vaak geen expliciete of vaste zoekmethode of beoordelingscriteria voor de literatuur (Bryman, 2012: p. 110). Systematische literatuuronderzoeken kenmerken zich doordat ze het geheel van de bestaande kennis willen overzien. Dergelijke literatuuronderzoeken hebben expliciete beoordelingscriteria en vergen uitputtende zoekopdrachten (idem.: p. 102). De expliciete stappen van systematische literatuuronderzoek beperken de vooringenomenheid van de onderzoeker in het onderzoeksproces (ibid.). De kenmerken van een systematische literatuuronderzoek vormen daarom de basis voor dit onderzoek.

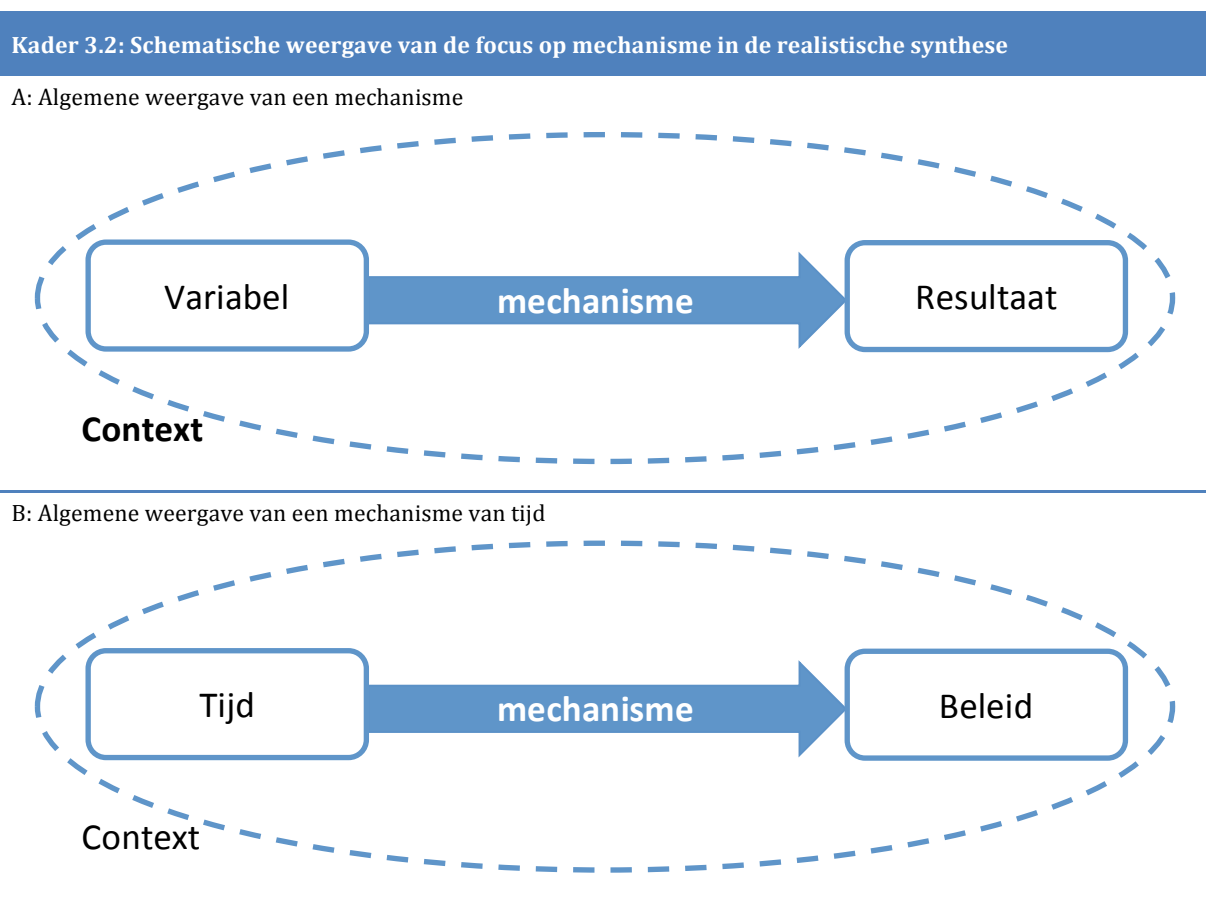
Binnen het domein van het systematisch literatuuronderzoek zijn er verschillende methoden te onderscheiden die de literatuur anders benaderen (zie Transfield et al, 2003: p. 215-218). Meta analyse is een meer positivistische benadering met als doel om causale relaties te verklaren door onderzoeken te combineren (idem.: p. 216). De narratieve literatuurbespreking is een interpretatieve benadering met als doel om door het nader bestuderen van enkele studies dieper begrip te ontwikkelen (ibid.).

Pawson heeft vanuit het kritisch realisme een methode voor systematisch literatuuronderzoek ontwikkeld dat hij realistische synthese noemt (Pawson, 2002, p. 340). Aangezien Pawsons methode aansluit bij het theoretisch kader van het onderzoek, gebruik ik de realistische synthese als onderzoeksmethode. De realistische synthese is gericht op het vergelijken van eenzelfde of zeer vergelijkbare mechanismes in de literatuur in verschillende contexten (Pawson, 2002: p. 342, zie kader 3.2.A). Daardoor ontstaat een beter beeld van de contextuele factoren die het mechanisme versterken of belemmeren. Het doel van de realistische synthese is om de theorie verder te verfijnen (idem.: p. 346.).

De toepassing van de realist synthese wijkt op enkele punten af van Pawsons beschrijving. Dit literatuuronderzoek is immers een brede verkenning naar mechanismes die de invloed van tijd op beleid beschrijven (zie kader 3.2.B). De verkenning is dus niet gericht op het vergelijken van verschillende contexten om de theorie te verfijnen. De verkenning identificeert en classificeert in iteraties de mechanismes die de invloed van tijd op beleid beschrijven. De aanpak lijkt daarmee op de ontwikkeling van '*grounded theory*' (Bryman, 2012: p. 387).

Systematische literatuuronderzoeken doorlopen grofweg dezelfde fasen (Bryman, 2012: p. 103; Transfield et al, 2003: figure 2). Bij sommige literatuuronderzoeken, bijvoorbeeld in de farmacie, is het gebruikelijk om bij de opzet van een literatuur een review panel samen te stellen (idem.: p. 213, 214). Het panel adviseert de onderzoeker over de formulering van de zoekopdracht, de gehanteerde criteria voor inclusie en exclusie en daarmee eventuele aanvullende suggesties voor de literatuur. Voor dit onderzoek heb ik geen panel samengesteld. Dat komt omdat het onderzoek een exploratief doel en niet een verklarend doel heeft. De verkenning werpt een brede blik op het vraagstuk en is daarmee geen volledig

en uitgeputte weergave van de literatuur. Literatuursuggesties zijn voor derhalve voor dit onderzoek niet nodig (zie paragraaf 3.2 over de afbakening). De zoekopdracht is op basis van literatuursuggesties wel getest (zie subparagraaf 3.3.2.). In de volgende paragrafen zet ik de stappen van het literatuuronderzoek uiteen.

3.3.2 Literatuurverzameling via zoekopdracht in Web of Science

Web of Science (WoS) is een internationaal zoekstelsel voor artikelen die gepubliceerd zijn in academische tijdschriften. Via een breed geformuleerde zoekopdracht ontstond een lijst van 378 mogelijk relevante artikelen. Initieel zijn er verschillende combinaties van striktere en ruimere zoekopdrachten uitgetest. De artikelen van Bressers, van Twist en ten Heuvelhof (2013) en Noordegraaf en Newman (2011) die me initieel aanbevolen zijn, moesten ten minste uit de zoekopdracht voortkomen. De elementen en de trefwoorden van de gehanteerde zoekopdracht zijn weergegeven in kader 3.3.

Een element betreft trefwoorden voor tijd. De termen *'time'* en *'times'* leveren veel artikelen op die niet relevant zijn. Ze worden bijvoorbeeld gebruikt om aan te geven dat iets in een specifieke tijdsperiode onderzocht is. Desondanks behoren de woorden wel tot de kern van het onderzoek. De termen moeten daarom in de titel van het artikel voorkomen. Een tweede element betreft de trefwoorden voor beleid. Naast *'policy'* heb ik ook trefwoorden over bestuur (*governance, administration* en *government*) opgenomen omdat auteurs wellicht geen of een andere onderscheid maken tussen bestuur en beleid. Een derde element is ter afbakening van de resultaten qua wetenschapsgebied. De artikelen

dienen in tijdschriften verschenen te zijn die WoS indeelt bij het wetenschapsgebied *Public Administration*. Artikelen die in andere domeinen zijn verschenen, bijvoorbeeld een artikel uit de geschiedenis over een bepaald beleidsterrein in een specifieke tijdsperiode, vallen buiten de omvang van deze verkenning (zie paragraaf 3.2). Een vierde element ter afbakening heeft ook met de omvang van de verkenning te maken maar ook met de kwaliteit van de zoekresultaten. De zoekresultaten zijn beperkt tot academisch gepubliceerde artikelen en tot Engelstalige literatuur. De laatste beperking is pas tijdens de data-analyse met terugwerkende kracht toegevoegd. Ik kon de inhoud van anderstalige literatuur niet lezen en werd daardoor te afhankelijk van soms gebrekkige samenvattingen. Nederlandstalige literatuur kwam in initiële zoekopdrachten niet voor.

Kader 3.3: Overzicht resultaten zoekopdrachten in WoS			
Trefwoorden over tijd	Trefwoorden over beleid	Afbakening domein	Afbakening documenten
TI=(time OR time* OR temporal)	TS=(policy OR governance OR administration OR government)	SU= Public Administration	LANGUAGE: (English) AND DOCUMENT TYPES: (Article)
<p>TI betekent dat de titel het artikel een van de trefwoorden moet bevatten. TS betekent dat de tekst van het artikel een van de trefwoorden moet bevatten. SU betekent dat het artikel moet behoren tot een bepaald wetenschapsgebied. DOCUMENT TYPES bakent dat de publicatie in dit geval tot academische artikelen af.</p> <p>De zoekopdracht is uitgevoerd op 24 juni 2018 en leverde 378 artikelen op.</p>			

3.3.3 De samenstelling van de literatuurlijst

Ik heb twee beoordelingsrondes uitgevoerd om te bepalen of een artikel in de literatuurlijst van het onderzoek behoort. Vanwege het exploratief doel van het onderzoek heb ik voorbaat zo weinig artikelen uitgesloten. Het enige beoordelingscriterium dat ik heb gehanteerd is de relevantie van het artikel voor het onderzoek. De zoekopdracht is al beperkt tot academisch gepubliceerde artikelen waardoor er geen nadere kwaliteitscriteria geformuleerd hoefden te worden.

Bij de eerste beoordelingsronde heb ik alle 378 artikelen van de zoekopdracht in alfabetische volgorde qua auteur beoordeeld op relevantie. Van elk artikel is tenminste de titel en de samenvatting gelezen. Regelmatig is de hele tekst van het artikel geraadpleegd. De relevantie van de artikelen is geclassificeerd volgens het schema in kader 3.4 en een tijdelijke categorie onduidelijk. Op basis van de eerste indruk van het artikel werden enkele velden van het formulier voor de data extractie (zie kader 3.5) ingevuld, waaronder de meta data, het gezicht van tijd en de fase van de beleidscyclus.

Kader 3.4: Classificatieschema relevantie zoekresultaten

A	Het document is relevant want het gaat expliciet over de invloed van tijd op beleid.
B	Het document is relevant want het gaat indirect of deels in op de invloed van tijd op beleid.
C	Het document is niet relevant maar het biedt mogelijk ondersteuning of context aan mechanismes over de invloed van tijd op beleid.
D	Het document is niet relevant maar het is mogelijk relevant voor vervolgonderzoek.
E	Het document is niet relevant.

In de tweede beoordelingsronde zijn alle overgebleven artikelen per gezicht van tijd gegroepeerd. Aanvankelijk was het de bedoeling om de artikelen rond fases in de beleidscyclus te agenderen. Halverwege de eerste beoordelingsronde bleek dat veel artikelen of potentiële mechanismes niet duidelijk tot één fase van de beleidscyclus te classificeren waren. De vijf gezichten van tijd boden de mogelijkheid om thematisch vergelijkbare te ordenen en op dezelfde manier qua relevantie te classificeren. De 113 artikelen die als A, B en C zijn geclassificeerd vormen de literatuurlijst van het onderzoek (zie kader 3.5).

Kader 3.5: Aantal artikelen in de literatuurlijst

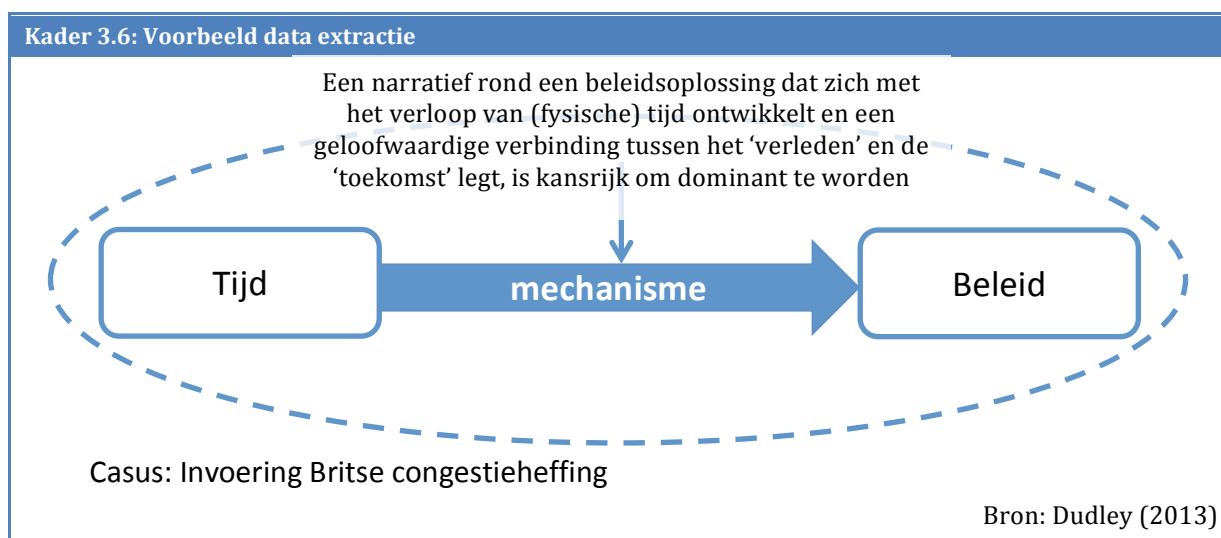
Aantal artikelen op basis van de zoekopdracht: 378				
Aantal relevante artikelen behorende tot de literatuurlijst: 113				
Psychologisch perspectief: 24	Behavioristisch perspectief: 31	Constructief perspectief: 21	Normatief perspectief: 11	Institutioneel perspectief: 41
De aantallen artikelen bij de perspectieven tellen tot 128 artikelen op omdat vijftien artikelen bij twee gezichten geclassificeerd.				

3.3.4 Data extractie

De volgende stap in de het systematische literatuuronderzoek is de data extractie. De tweede beoordelingsronde heb ik gecombineerd met het verzamelen van data op hoofdlijnen. Van elk artikel heb ik het onderwerp van het artikel en een werknaam voor een of meerdere mechanismes over de invloed van tijd op beleid in het formulier voor de data extractie genoteerd (zie kader 3.6 voor het formulier en bijlage 2 voor het geannoteerd overzicht van alle artikelen). Aanvankelijk noteerde ik ook de aard of methode van het artikel en de fase van de beleidscyclus waar het artikel betrekking op had. De twee achtergrondvragen waren voor een deel van de artikelen lastig te beantwoorden en bleken niet relevant te zijn. De twee achtergrondvragen zijn daarom komen te vervallen.

Kader 3.6: Vragen voor data extractie		
<i>Meta data</i>		
1	Auteur en jaar van publicatie	(open)
2	Titel	(open)
<i>Inhoudelijke data</i>		
3	Relevantie	A t/m E (zie kader 3.4)
4	Wat is het centrale onderwerp van het artikel?	(open)
5	Met welke metafoor voor tijd toont de conceptualisatie van tijd de meeste gelijkenis?	A: tijd als denkfout B: vaardigheid met tijd C: tijd als frame D: tijd als maatstaf E: tijd als geld
6	Welk mechanisme over de invloed van tijd en beleid komt in het artikel aan bod?	(open)
<i>Achtergrondvragen</i>		
6	~~Wat is de aard en methode van de publicatie?~~	~~(bijvoorbeeld: Empirisch, conceptueel)~~
7	In welke fase in de beleidscyclus wordt tijd geagendeerd?	A: Agendavorming B: Beleidsvoorbereiding C: Beleidsbepaling D: Beleidsuitvoering E: Beleidsevaluatie

Na het vaststellen van de literatuurlijst, zijn de inzichten uit de artikelen over de invloed van tijd op beleid geëxtraheerd. Van de meeste artikelen bestonden door het formulier voor de data extractie al korte aantekeningen. Sommige artikelen bevatten echter meerdere inzichten en niet van alle artikelen was de conceptualisering van de invloed direct duidelijk. In kader 3.6 is een willekeurig voorbeeld van de data extractie van een artikel schematisch weergegeven. De relevante data bestaat uit een beschrijving van een mechanisme waarmee tijd invloed heeft op beleid en, tot zover het empirisch onderzoek betrof, de context waarin dat mechanisme werkzaam is.

3.4 Data-analyse en –classificatie

In deze paragraaf zet ik uiteen hoe de data geanalyseerd en geclassificeerd is. De classificatie vond plaats op drie niveaus. Het eerste deel gaat in op de metaforische aanpak om de inzichten op het hoogste niveau bij de gezichten van tijd in te delen. Het tweede deel beschrijft hoe de inzichten op het laagste en middenniveau zijn geclassificeerd tot (clusters van) mechanismes.

3.4.1 Metaforen voor tijd

Zoals eerder beschreven is tijd een betwist concept in de wetenschap en is het in abstractie lastig te onderzoeken. De vijf gezichten van tijd maken al een stap concreter hoe tijd invloed kan uitoefenen op beleid. Om de multiperspectivistische benadering kracht bij te zetten en het indelen van de mechanismes te vergemakkelijken, heb ik gebruik gemaakt van metaforen.

Een metafoor is een impliciete of expliciete bewering dat het ene hetzelfde of vergelijkbaar is als het ander (Morgan, 2006: p. 4). Het benadrukt enkele, overeenkomende kenmerken en verplaatst andere kenmerken naar de achtergrond. Morgan maakt in de moderne klassieker *Images of Organizations* (2006) van metaforen gebruik om het concept organisatie vanuit verschillende theoretische perspectieven uit te lichten. Hij stelt dat “*we have to accept that any theory or perspective that we bring to the study of organization and management, while capable of creating valuable insights, is also incomplete, biased, and potentially misleading*” (idem.: p. 5). Zo helpt de metafoor “een organisatie is als een machine” om de productieprocessen in een organisatie die tot eindresultaten diep te doorgronden. Tegelijkertijd leidt het ook tot een vertekende weergave van de werkelijkheid doordat het bijvoorbeeld de menselijke relaties in een organisatie negeert (ibid.).

Kader 3.7: De kern van de metaforen voor tijd

Metafoor	Kern
Tijd als denkfout	Vanuit het psychologisch perspectief beïnvloedt tijd beleid doordat tijd de gedachtevorming van een actor beïnvloedt. ‘Tijd als denkfout’ benadrukt het cognitieve aspect en het risico op een vervorming van de werkelijkheid dat daarmee gepaard gaat.
Vaardigheid met tijd	Vanuit het behavioristische perspectief beïnvloedt tijd beleid doordat de vaardigheden van actoren om met tijd om te gaan beleidsprocessen en beleidsresultaten beïnvloeden. ‘Vaardigheid met tijd’ benadrukt het handelingsaspect en de mogelijkheid om door ervaring bekwaam in de handeling te worden.
Tijd als frame	Vanuit het constructivistisch perspectief beïnvloedt tijd beleid doordat de tijdsbeleving een kader vormt waardoor actoren beleid beschouwen. ‘Tijd als frame’ benadrukt dat de tijdsbeleving een selectieve waarheid is die bepaalde aspecten uitlicht en anderen op de achtergrond plaatst.
Tijd als maatstaf	Vanuit het normatieve perspectief beïnvloedt tijd beleid doordat de normen die in het geding zijn met de tijd veranderen. ‘Tijd als maatstaf’ benadrukt het waarderende karakter van tijd.
Tijd als geld	Vanuit het institutioneel perspectief beïnvloedt tijd beleid doordat de distributie van de beschikbare tijd institutioneel ingebed is. ‘Tijd als geld’ benadrukt het kwantitatieve en het schaarse aspect van tijd.

Voor elk gezicht van tijd heb ik een metafoor ontwikkeld. Ik heb de metafoor in de beschrijving van elk gezicht aan het begin van het betreffende analysehoofdstuk verwerkt (zie kader 3.7 voor de kern van elke metafoor). Het doel van de metaforen is niet om alle mogelijke aspecten van tijd te vangen. Ze dienen als hulpmiddel – als een soort *'sensitizing concept'* (Bryman, 2012: p. 716) – om het gezicht van tijd gemakkelijker te benaderen. Het inzicht van Dudley (2013) dat als voorbeeld in kader 3.6 beschreven is wijst met *"geloofwaardige verbinding tussen het 'verleden' en de 'toekomst'"* op de tijdsbeleving. Het artikel past dus bij 'Tijd als frame'.

3.4.2 Classificatie van de mechanismes

In iteraties zijn overeenkomende of aanvullende inzichten over de invloed van tijd op beleid, naast de ordening langs de vijf gezichten van tijd, op twee niveaus geclassificeerd (zie bijlage 3). De inzichten uit de literatuur zijn op de eerste plaats in 29 mechanismes, het laagste classificatieniveau, samengebracht. De mechanismes beschrijven hoe specifieke aspecten van tijd beleid beïnvloeden. Het aantal of de kenmerken van de mechanismes stonden niet bij voorbaat vast. Ze komen voort uit de data door overeenkomende of aanvullende inzichten te synthetiseren. Ik heb vooral gestreefd naar concreetie zodat het mechanisme in vervolgonderzoek nader onderzocht kan worden en het mechanisme voor practitioners behulpzaam is om te kennen. De toepassingsgerichtheid van mechanismes vereist echter ook voldoende abstractie om het debat rond mechanismes en de breedte van de toepassing van het mechanisme te kennen. Zo past het inzicht van Dudley (2013; zie kader 3.6) bij het mechanisme 'temporele elementen van een narratief'. De inzichten die daar bij betrokken zijn hebben met elkaar gemeen dat ze allen beschrijven dat tijd invloed heeft op beleid doordat de tijdsbeleving via de temporele elementen van een narratief duiding geeft aan probleemdefinities en beleidsopties.

Het classificatieniveau tussen de mechanismes en de vijf gezichten van tijd is bedoeld om de samenhang en verschillen tussen mechanismes beter te duiden. De clusters is niet uitputtend of gelijksoortig tussen de vijf gezichten van tijd. Het hangt geheel van de mechanismes af waar de clusters op gebaseerd zijn.

De syntheses van vergelijkbare of aanvullende inzichten tot één mechanisme vormen de paragrafen in de analysehoofdstukken. Alle artikelen die bij het mechanisme betrokken zijn worden in de tekst geciteerd. Alleen bij het mechanisme 'tijdsbesteding (beroeps)bevolking' zijn zoveel artikelen betrokken dat niet naar alle artikelen in de paragraaf verwezen wordt. Het middelste classificatieniveau komt synthese van de mechanismes aan het begin van elk analysehoofdstuk terug. De indeling van alle mechanismes is te vinden in bijlage 3.

3.5 Reflectie op de onderzoeksmethode

Tijdens de literatuurverkenning bleken er een aantal lastige, methodische opgave te zijn. Om meer inzicht te bieden in het onderzoeksproces, en om bij te dragen aan de ontwikkeling van de realistische synthese, reflecteer ik in deze paragraaf op de drie grootste opgaves.

De eerste opgave betreft de literatuurselectie. De zoektermen voor tijd leverden veel resultaten op die niet relevant waren. Voorbeelden zijn titels met zinsneden als '(...) in Time of Turbulence' of '(...) across time and space'. Een deel van de onderzoeken betrof ook longitudinaal onderzoek dat verandering

over een tijdsperiode heen betrof maar niet over het concept tijd gingen. Een deel van de artikelen met dergelijke titels was echter wel relevant. Daardoor dienden ten minste alle samenvattingen maar vaak ook delen van het artikel gelezen worden wat tijdsintensief is. Daarnaast leidde de brede definitie van beleid (zie sectie 2.2.4) soms tot lastige keuzes. Met name de gebieden waar publiek management en bestuurskunde niet overlappen waren lastig te duiden. Een voorbeeld is het artikel van Getha-Taylor, Fowles, Silvia en Merritt (2015) getiteld "*Considering the Effects of Time on Leadership Development: A Local Government Training Evaluation*". Hoewel er een relatie tussen het leiderschap van publieke organisaties en het beleid in te vullen is, is de omvang van de verkenning beperkt tot alleen bestaande academische kennis over de invloed van tijd op beleid (zie het vak known-known in kader 3.1). Artikelen die geheel gericht zijn op het functioneren van publieke organisaties en niet een expliciete verbinding maken met 'de sturing van maatschappelijke opgaves' (zie definitie van beleid in kader 2.3) zijn niet relevant verklaard.

De tweede opgave betreft de synthese van de inzichten. De realistische synthese is gericht op het vergelijken van één mechanisme in verschillende contexten. In de synthese worden de contexten waarin het mechanisme sterker of beperkt werkt besproken. Het doel van deze literatuurverkenning is echter om de mechanismes te identificeren. De variëteit in de context van artikelen rond één mechanisme wierp soms de vraag op in hoeverre de artikelen gesynthetiseerd mogen worden en in hoeverre de mechanismes generaliseerbaar zijn. Een voorbeeld is het artikel van Clinger, Feiock, McCabe en Park (2008) waarin ze concluderen dat Amerikaanse gemeenten meer schulden aangaan bij een snelle wisseling van de politieke en ambtelijke top. Het is de vraag of dit effect geheel aan snelle wisseling van de wacht toe te schrijven is en of dat in bijvoorbeeld andere landen ook tot hetzelfde effect leidt. Ik heb ervoor gekozen om in de syntheses de werking van het mechanisme centraal te stellen. De context is voor vervolgonderzoek relevant. In een aantal uitzonderlijke gevallen, zoals het artikel van Clinger et al. (2008), heb ik ervoor gekozen om de context met een zin te benoemen.

De derde opgave betreft het classificeren van de mechanismes. De aanpak van de ontwikkeling van de mechanismes is vergelijkbaar met het ontwikkelen van '*grounded theory*' (Bryman, 2012: p. 387). In iteraties zijn de mechanismes die de invloed van tijd op beleid beschrijven geïdentificeerd. Een van de algemene kenmerken van *grounded theory* is dat de verzameling van literatuur of observaties net zolang doorgaat totdat er geen nieuwe categorieën of clusters van categorieën worden ontdekt (idem.: p. 420). Het lastige van dit systematisch literatuuronderzoek is dat het aantal artikelen behorende bij mechanismes in sommige gevallen erg beperkt is er dan geen sprake van verzadiging is. Dat maakt het lastig om vast te stellen of een inzicht als een afzonderlijk mechanisme te identificeren is of in een algemenere mechanisme toegevoegd moet worden. Een voorbeeld is het mechanisme tijdsoriëntatie waar slechts twee artikelen de grondslag voor vormen. Daarnaast veronderstelt classificatie het ontwikkelen van onderscheidenlijke en nevenschikte categorieën. Sommige inzichten en mechanismes laten zich echter lastig tot één categorie reduceren en overlappen met andere mechanismes.

Deel 2.

Literatuuranalyse

Hoofdstuk 4.

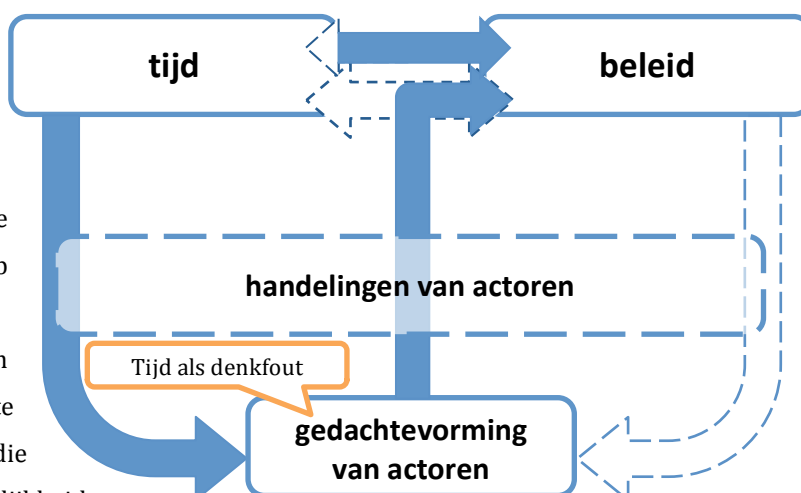
Tijd als denkfout

Vanuit een psychologisch perspectief is beleid een middel ten dienste van rationale en irrationele overwegingen van beleidsmakers. Politiek psychologen proberen de menselijke factoren te begrijpen die tot politiek gedrag en politieke uitkomsten leiden. Cognitieve processen, persoonlijkheidskenmerken rationale overwegingen, voorkeuren of doelen zijn daarin belangrijke elementen. Vanuit dit perspectief beïnvloedt tijd beleid doordat tijd de gedachtevorming van een actor beïnvloedt. 'Tijd als denkfout' benadrukt het cognitieve aspect en het risico op een vervorming van de werkelijkheid dat daarmee gepaard gaat.

Synthese van de mechanismes

‘Tijd als denkfout’ benadert tijd vanuit een cognitief perspectief. Op basis van 24 artikelen zijn er zes mechanismes geïdentificeerd die de invloed van tijd via de gedachtevorming van actoren op beleid beschrijven.

De mechanismes lijken drie clusters te vormen. Het eerste cluster betreft mechanismes die naar tijd gerelateerde persoonlijkheids-

kenmerken van een actor verwijzen. Het bestaat uit de mechanismes tijdsoriëntatie en ‘tijdgeest en leeftijd van actoren’. De tijdsoriëntatie is vooral conceptueel doordacht maar nauwelijks empirisch onderzocht. Het zou interessant zijn om de theoretische verwachtingen empirisch te onderzoeken. Het tweede cluster betreft mechanismes die beschrijven hoe tijd het waarnemen van beleidseffecten kan beïnvloeden. Het gaat hierbij om de tijddiscrepancie en de tijdhorizon. Het is waarschijnlijk dat er in de praktijk meer uitdagingen door tijddiscrepancie bestaan dan in de literatuur reeds beschreven is. Het derde cluster betreft mechanismes die het denkproces in de gedachtenvorming van actoren beïnvloeden. Het gaat om de tijdbewustzijn en de tijdsvoorstelling.

Overzicht mechanismes vanuit een psychologisch perspectief	
Persoonlijkheidskenmerken	
Tijdsoriëntatie	Tijd beïnvloedt beleid doordat de oriëntatie op, en de attitude over, het verleden, heden of toekomst van een actor, invloed heeft op diens beleidsvoorkeuren, strategische keuzes en gedrag.
Tijdgeest en leeftijd van actoren	Tijd beïnvloedt beleid doordat de tijdgeest tijdens de ontwikkeling van een actor en diens leeftijd, invloed hebben op de beleidsvoorkeuren die ze hebben.
Waarnemen:	
Tijddiscrepancie	Tijd beïnvloedt de waarneming van beleid doordat tijd een discrepantie creëert tussen een gebeurtenis en het moment dat de effecten van de gebeurtenis zichtbaar zijn.
Tijdhorizon	Tijd beïnvloedt de waarneming van beleid doordat een beleidsmaker – bewust of onbewust – een bepaalde relevante tijdsperiode voor beleid hanteert wat beïnvloedt welke effecten worden meegewogen in de gedachtenvorming over beleid.
Denkproces	
Tijdbewustzijn	Tijd beïnvloedt de gedachtenvorming rondom beleid doordat actoren cognitief reflexief moeten zijn om met de onzekerheid en complexiteit die met tijd gepaard gaat om te gaan.
Tijdsvoorstelling	Tijd beïnvloedt de gedachtenvorming rondom beleid doordat de tijdsvoorstelling een vertekening van de werkelijkheid kan opleveren.

Persoonlijkheidskenmerken

Tijdsoriëntatie

Tijd beïnvloedt beleid doordat de oriëntatie op, en de attitude over, het verleden, heden en of toekomst van een actor, invloed heeft op diens beleidsvoorkeuren, strategische keuzes en gedrag. Lee ontwikkelde in de jaren '60 een typologie van tijdsoriëntaties met twee assen (Lee, 1968: p. 435-436). Iemands tijdsoriëntatie bestaat volgens hem uit een dominante tijdsperspectief (verleden, heden of toekomst) en een attitude over verandering (positief, ambivalent of negatief). Dat levert negen verschillende tijdsoriëntaties op (zie kader 4.1). Mensen ontwikkelen op basis van hun culturele achtergrond en hun ervaringen een als onderdeel van hun persoonlijkheid een tijdsoriëntatie (Göl & Öner, 2009; Lee, 1968). De verwachting is dat de tijdsoriëntatie de beleidsvoorkeuren, de strategische keuzes en het gedrag van individuen en groepen beïnvloedt (Lee, 1968: p. 434; 436).

Kader 4.1: Topologie van tijdoriëntaties (Lee, 1968: p. 436)

		Attitude over verandering		
		<i>Negatief</i>	<i>Ambivalent</i>	<i>Positief</i>
Tijdsperspectief	<i>Verleden</i>	Nostalgisch	Vol spijt	Eerzaam
	<i>Heden</i>	Apathisch	Hedonistisch	Spaarzaam
	<i>Toekomst</i>	Utopisch	Haastig	Innovatief

Tijdgeest en leeftijd van actoren

In de beleidsontwikkeling kunnen de beleidsvoorkeuren van beleidsmakers hun keuze voor de probleemdefinitie en voor de beleidsoptie sturen. Hoewel contextuele factoren het sterkst zijn, spelen individuele factoren ook een rol bij de beleidsvoorkeuren van beleidsmakers (Tatham & Bauer, 2016: p. 644). De omstandigheden en de tijdgeest (zie Tijdgeest) tijdens de vroege ontwikkeling en de onderwijsloopbaan van beleidsmakers, beïnvloeden de beleidsvoorkeuren die actoren hebben (Tatham & Bauer, 2016: p. 644). Verschillende 'cohorten' beleidsmakers kunnen dan ook verschillende voorkeuren hebben (ibid.). De dienstverlenende motivatie (*public service motivation*) van beleidsmedewerkers lijkt tussen 'cohorten' beleidsmakers stabiel te zijn, al is de motivatie naar mate de leeftijd toeneemt steeds hoger (Vogel & Kroll, 2016). Een hoge dienstverlenende motivatie lijkt onder andere de beleidsuitvoering ten goede te komen (idem.: p. 54). Tijd beïnvloedt dus beleid doordat de tijdgeest tijdens de ontwikkeling van een actor en diens leeftijd, invloed hebben op de beleidsvoorkeuren die ze hebben.

Waarnemen

Tijddiscrepantie

In de filosofie en cognitiewetenschap buigen academici zich over het *time-lag problem* (e.g. Fingelkurts et al., 2010: p. 216; Le Poidevin, 2013: p. 460). De snelheid van licht en geluid ligt hoger dan de snelheid waarmee de hersenen informatie verwerken. Het gevolg is dat een fractie van een seconde verstrijkt

tussen een externe gebeurtenis en de perceptie van de gebeurtenis. De discrepantie levert interessante filosofische vraagstukken op en maakt uit als je bijvoorbeeld televisie zonder strepen in beeld wilt kijken. Een discrepantie van zo'n korte tijdsduur is echter niet voor beleidsmakers of bestuurskundigen relevant.

Tijd beïnvloedt de waarneming van beleid doordat tijd een discrepantie creëert tussen een gebeurtenis en het moment dat de effecten van de gebeurtenis zichtbaar zijn. Een situatie waarbij er sprake is van tijddiscrepantie betreft de situatie tussen het moment van besluitvorming en de periode van beleidsuitvoering. Het ontwikkelen van beleid of een beleidsinstrument is een ingewikkelde opgave dat lang kan duren (Van Dijk, 2006: p. 1451). Tegelijkertijd verandert de samenleving en daarmee de context waarvoor het beleid is ontworpen. Dat leidt tot een *'inescapable difference between the society the instrument is designed for (t = 0) and the society the instrument is applied to (t = 1)'* (idem.: p. 1452). Naarmate de discrepantie groeit neemt de effectiviteit van beleid af (ibid.; Dunlop, 2010). Door het regelmatig herzien van beleid – interactieve adaptatie – sluit beleid volgens Van Dijk (2006) beter aan bij de samenleving.

Een tweede situatie waarbij er sprake is van een tijddiscrepantie betreft de discrepantie tussen het 'startmoment' van de beleidsuitvoering en het moment dat het resultaat gemeten worden (zie ook Bressers, van Twist & ten Heuvelhof, 2013: p. 24). Vaak wordt een directe en lineaire relatie verwacht tussen het beleid en veronderstelde resultaten. Er zijn echter conceptuele en empirische aanwijzingen dat de relatie vaak niet lineair is (King & Behrman, 2009; Yang, Hsieh & Li, 2009: p. 685, 690). Daarnaast kan er binnen de doelgroep van beleidsprogramma's variatie zijn met het startmoment dat groepen met de beleidsinterventie te maken krijgen (King & Behrman, 2009). Gevonden oorzaken van de non-lineariteit en de variatie binnen de doelgroep zijn onder meer cohorteffecten, leereffecten bij de uitvoering, of ongelijke snelheden van de implementatie door afhankelijkheden zoals het werven van nieuw personeel. King en Behrman (2009: p. 73) waarschuwen voor het risico op 'te vroege' beleidsevaluaties waardoor het effect onderschat wordt en 'te late' beleidsevaluaties waardoor het effect overschat wordt. Ze doen de suggestie om het tijdspad van de beleidsuitkomsten nadrukkelijk mee te nemen in de analyse (ibid.).

De omvang van de invloed van de tijddiscrepantie is waarschijnlijk groter dan de twee in de literatuur beschreven situaties. Zo leveren tijddiscrepancies niet alleen uitdagingen voor beleidsevaluaties op maar kan het ook aanvullend beleid of tijdelijke voorzieningen behoeven. In het regeerakkoord van kabinet Rutte-III spraken de coalitiepartijen af om het collegegeld voor eerstejaarsstudenten te verlagen. Aanvullend op het versnelde wetstraject, heeft het Ministerie van Onderwijs ook de onderwijsinstellingen toegezegd bij eventuele vertraging van het wetsvoorstel financieel garant te staan zodat de instellingen al hun administratieve systemen anders zouden inrichten (ScienceGuide, 2018-1-31). Ook kan er een discrepantie bestaan tussen het voornemen om beleid te (her)ontwikkelen en het moment van besluitvorming. Zo zag provincie Flevoland zich na protesten in het voorjaar van 2017 genoodzaakt om tijdelijk de grote grazers in de Oostvaardersplassen bij te voeren, in afwachting van een evaluatierapport dat als basis voor het nieuwe provinciale beleid zou dienen (NRC.nl, 2018-03-1).

Tijdhorizon

Beleid, zoals natuurbeleid of nucleair beleid, heeft soms decennia- of eeuwenlang effect. De tijdsperiode die – bewust of onbewust – relevant wordt geacht, beïnvloedt welke effecten en de mate waarin effecten worden meegewogen in het oordeel over het beleid. In de literatuur wordt dit tijdhorizon (e.g. Clinger, Feiock, McCabe & Park, 2008; Eshuis & van Buuren, 2014; Göl & Öner, 2009; Hansson, Lilieqvist, Bjornberg & Johansson, 2006; Kendall-Taylor, 2011) of tijdschaal (e.g. Bressers, van Twist & ten Heuvelhof, 2013; Ryner, 2013) genoemd. Tijd beïnvloedt dus de waarneming van beleid doordat een beleidsmaker – bewust of onbewust – een bepaalde relevante tijdsperiode voor beleid hanteert wat beïnvloedt welke effecten worden meegewogen in de gedachtenvorming over beleid.

De tijdhorizon die in beleidsanalyses worden gehanteerd, zijn vaak onvoldoende doordacht en onderbouwd (Hansson, Lilieqvist, Bjornberg & Johansson, 2006: p. 64). Hansson, Lilieqvist, Bjornberg en Johansson (2006: p. 55) constateren dat beleidsmakers per beleidsterrein andere tijdsperiodes hanteren, variërend van enkele jaren tot honderdduizenden jaren voor nucleair afval. Hoewel er gepaste overwegingen zijn om verschillende tijdhorizonten te hanteren, zoals *knowledge gaps* of de behoefte voor een specifieke periode, beargumenteerden ze dat de verschillen tussen beleidsterreinen onvoldoende doordacht en onderbouwd zijn (idem.: p. 64). Dat leidt ertoe dat analyses minder transparant zijn, sommige effecten kunnen worden weggepoetst en de vergelijkbaarheid van analyses erg lastig is (idem.: p. 64-65).

Waar Hansson et al. (2006) kanttekeningen bij korte tijdhorizonten voor ex ante beleidsanalyses plaatsen, waarschuwen Bressers, van Twist en ten Heuvelhof (2013) voor te lange tijdhorizonten bij ex post beleidsevaluaties. Ze stellen dat naar mate de tijdhorizon toeneemt het steeds lastiger wordt om de gehele context mee te nemen (idem.: p. 26). Door de tijddiscrepantie van eerdere of andere beleidsprogramma's, kunnen ook de resultaten van eerder of later beleid vertekend worden (ibid.). Ze adviseren daarom beleidsevaluaties gedurende het beleidsprogramma uit te voeren (ex durante) of vanuit een aantal momenten in de tijd uit te voeren.

Denkproces

Tijdbewustzijn

Factoren zoals fysieke, sociale, politieke en technologische onzekerheden en onbekendheden kunnen invloed uitoefenen op de beleidsuitvoering, de context of op de beleidsdoelen (e.g. Sassi, 2015). Naast de non-lineariteit van causale relaties tussen beleid en resultaat (zie Tijddiscrepantie), kan er ook sprake zijn van multi-causale relaties (van der Steen & van der Duin, 2012: p. 491) of complexe relaties (Bressers et al., 2013: p. 25), waardoor de impact van beleid niet waar te nemen is. Hoe langer de tijdsperiode is, des te groter de onzekerheid en de complexiteit is waartoe beleidsmakers zich moeten verhouden. Als beleidsmakers inschattingen te onzeker of te complex vinden, zou dat tot kortzichtig beleid kunnen leiden dat op den duur beperkte of zelfs schadelijke effecten heeft (Hansson et al., 2016: p. 64). Tijd beïnvloedt dus de gedachtenvorming rondom beleid doordat actoren cognitief reflexief moeten zijn om met de onzekerheid en complexiteit die met tijd gepaard gaat om te gaan.

Een fixatie op omstandigheden, beleid of resultaten kan een adequate analyse en handelen in de weg kunnen staan (Bressers et al., 2013: p. 25). Mensen blijken bijvoorbeeld na een heftige ramp aanzienlijk meer risico avers te zijn (Cassar, Healy & Von Kessler, 2017). Dat zou wellicht implicaties kunnen hebben voor hoe burgers beleid ervaren of de risico's die beleidsmakers met het beleid durven te nemen. Een ander voorbeeld wordt 'trying wining the last war' genoemd. Beleidsmakers zijn dan overgeconcentreerd op de laatste grote gebeurtenis, ten koste van de aandacht voor gebeurtenissen waarvan de kans tenminste even groot is dat die zich voordoen (Pollitt, 2008: p. 3). Of 'escalation of commitment' waarbij beleidsmakers irrationeel blijven vasthouden aan een strategie vanwege reeds gepleegde investeringen in plaats van opties voor strategieën af te wegen (Smeets & Vennix, 2014: p. 1448-1449).

Daarbij schuurt de onzekerheid en complexiteit van de lange termijn met de relatief korte termijn waarin politieke leiders en beleidsmakers werken en verantwoordelijk zijn (Bressers et al., 2013: p. 25). Zo beargumenteert Kendall-Taylor (2011) dat het voor de economie van delfstofrijke landen het beste zou zijn als de opbrengsten van de delfstoffen langzaam via langdurige investeringen in de eigen economie gebruikt ingezet zouden worden. Machthebbers van politieke onstabiele landen wenden de opbrengsten echter direct aan uit angst om op een kortere termijn al hun macht te verliezen (met de *resource curse* als gevolg). Klimaatverandering is een thema waarbij beleidsmakers op de korte termijn beleid gericht op klimaatadaptatie (aanpassen aan klimaatverandering) of klimaatmitigatie (voorkomen of beperken van klimaatverandering) kunnen voeren. Klimaatmitigatie is met name op de lange termijn belangrijk, maar kent meer onzekerheden en afhankelijkheden zoals internationale samenwerking. Het is daarom lastig om te vergelijken wat op de lange termijn het meest kosteneffectief is (Bibas, Mejean & Hamdi-Cherif, 2015; De Vries, 2010), terwijl een euro in het heden maar een keer ingezet kan worden.

Onzekerheid over de tijdsverloop is niet alleen iets van de 'lange termijn' maar kan ook de status quo kenmerken en beïnvloeden. Zo constateren Clinger, Feiock, McCabe en Park (2008) dat een snelle doorloop van politieke en ambtelijke kopstukken politieke onzekerheid creëert. Dat leidde tot korte tijdhorizonnen onder de beleidsmakers en tot een toename van overheidsschulden in de onderzochte Amerikaanse gemeenten. Greener (2008: p. 206) constateerde dat kortopvolgende hervormingen bij bestuurders van publieke organisaties cynisme veroorzaakte en tot 'game playing' bij de verantwoording van resultaten leidde.

Tijdsvoorstelling

Er zijn verschillende werkwijzen die beleidsmakers kunnen gebruiken om de tijdsverloop voor te stellen en zodoende met de onzekerheid en complexiteit van de tijd om te gaan. Ze kunnen de onzekerheden niet elimineren maar kunnen helpen met inzichtelijk maken of zelfs voorbereiden op de onzekerheden (Hansson et al., 2016: p. 64). Tegelijkertijd dient men kritisch te blijven op de werkwijzen aangezien de gehanteerde methode altijd de werkelijkheid versimpelt en op onjuiste assumpties gestoeld kan zijn (van der Steen & van der Duin, 2012: p. 492). Tijd beïnvloedt de gedachtenvorming rondom beleid doordat de tijdsvoorstelling een vertekening van de werkelijkheid kan opleveren.

Een methode die voor het verleden en de toekomst gebruikt kan worden, is *time-series analysis* (Nagel, 1983). Bij *time-series analysis* wordt er een statistisch model gebruikt waarbij ontwikkelingen op

verschillende momenten in de met elkaar vergeleken worden, om eerdere ontwikkelingen in te schatten. De ontwikkelingen kunnen onder voorwaarden ook naar de toekomst toe geëxtrapoleerd worden zodat er een beeld van de toekomst ontstaat. Zodoende kan *time-serie analysis* een methode voor het voorstellen van het verleden en voor de toekomst zijn. Visuele weergave van gegevens door de tijd heen kunnen daarnaast helpen om temporele ontwikkelingen bloot te leggen die in statistische modellen vervormd worden (Tucker, 2014). Zo zou een maatregel bijvoorbeeld qua resultaten als een hyperbool eruit kunnen zien terwijl het in het statistisch model een lineaire ontwikkeling lijkt.

De meest bekende methode om tot een tijdvoorstelling te komen is scenarioplanning. Bij scenarioplanning worden met de hulp van een aantal assumpties en variabelen de toekomstige ontwikkelingen gemodelleerd zodat geschat kan worden hoe de toekomst eruit zou kunnen zien (Hojer, Gullberg & Pettersson, 2011: p. 820; e.g. Bibas, Mejean & Hamdi-Cherif, 2015; de Vries, 2010). Waarschijnlijk is de meest gebruikte variant daarvan kosten-batenanalyses, waarbij met behulp van kengetallen de maatschappelijke kosten en baten van beleid vaak ook in economische termen worden uitgedrukt (Carrigan & Shapiro, 2017; Hansson et al., 2016: p. 56). *Mind time travel* is een variant van scenarioplanning waarbij actoren de toekomst visualiseren en ook stilstaan bij het gevoel dat de scenario's oproepen (Markley, 2008). Een andere methode is backcasting. Daarbij wordt vanuit een gewenst toekomstbeeld geredeneerd welke acties naar de gewenste toekomst zouden kunnen leiden (e.g. Hojer, Gullberg & Pettersson, 2011).

Hoofdstuk 5.

Vaardigheid met tijd

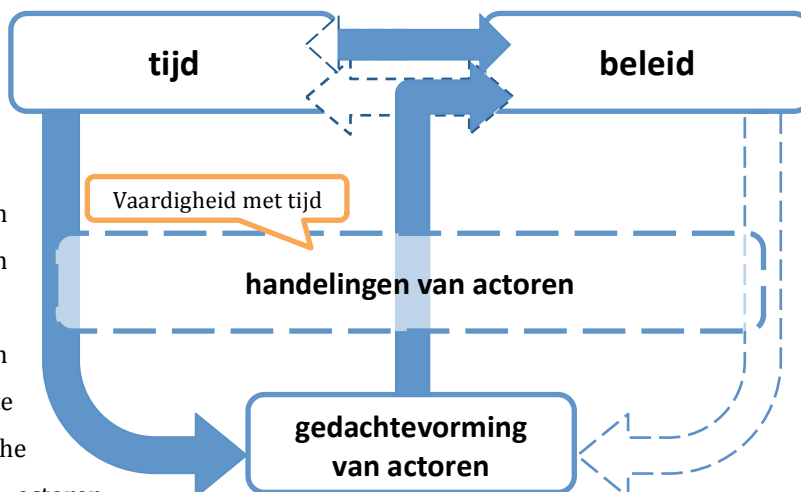
Vanuit het behavioristisch perspectief is beleid het resultaat van handelingen van actoren in en rond het beleidsnetwerken. Behavioristen proberen te verklaren waarom actoren op een bepaalde manier handelen. Dat kan gedrag van individuen zijn, zoals politieke leiders, maar ook het gedrag van groepen. Vanuit het behavioristische perspectief beïnvloedt tijd beleid doordat de vaardigheden van actoren om met tijd om te gaan beleidsprocessen en beleidsresultaten beïnvloeden. 'Vaardigheid met tijd' benadrukt het handelingsaspect en de mogelijkheid om door ervaring bekwaam in de handeling te worden.

Synthese van de mechanismes

‘Vaardigheid met tijd’ benadert tijd vanuit een behavioristisch perspectief. Op basis van 31 artikelen zijn er zes mechanismes geïdentificeerd die de invloed van tijd via de handelingen van actoren op beleid beschrijven.

De mechanismes lijken drie clusters te vormen. Het eerste cluster betreft strategische vaardigheden die tijdbewuste actoren

kunnen inzetten om beleidsprocessen te sturen. Het bestaat uit de mechanismes anticipatie, tijdsynchronisatie en tijdframing. Het tweede cluster betreft de temporele dimensie in operationele vaardigheden. Dat bestaat uit het mechanisme leervermogen. Het derde cluster betreft situationele vaardigheden waarbij een actor een specifiek tijdselement dienen te beheersen om effectief de uitkomsten van beleid te sturen. Het gaat hierbij om de mechanismes crisismanagement en ‘de eerste zet’.

Overzicht mechanismes vanuit een behavioristisch perspectief

Strategische vaardigheden

Anticipatie	Een vaardige omgang met tijd beïnvloedt beleid doordat actoren door anticiperend te handelen het beleidsproces kunnen sturen.
Tijdsynchronisatie	Een vaardige omgang met tijd beïnvloedt beleid doordat actoren door het opmerken en synchroniseren van de tijdsoriëntatie en tijdhorizon van andere actoren de interactie in een beleidsnetwerk kunnen sturen.
Tijdframing	Een vaardige omgang met tijd beïnvloedt beleid doordat actoren door het strategisch gebruiken van de temporele elementen van een narratief beleidsprocessen kunnen sturen.

Operationele vaardigheden

Leervermogen	Een vaardige omgang met tijd beïnvloedt beleid doordat actoren door te leren effectiever beleid kunnen uitvoeren of bijblijven met de tijd.
--------------	---

Situationele vaardigheden

Crisismanagement	Een vaardige omgang met tijd beïnvloedt beleid doordat tijdcompressie leidt tot een beperkte hoeveelheid tijd waarin gehandeld moet worden.
De eerste zet	Een vaardige omgang met tijd beïnvloedt beleid doordat actoren met de eerste zet de ontwikkeling van beleidsprocessen beïnvloeden.

Strategische vaardigheden

Anticipatie

Een vaardige omgang met tijd beïnvloedt beleid doordat actoren door anticiperend te handelen het beleidsproces kunnen sturen. Door input voor de beleidsontwikkeling, zoals beleidsanalyses, op het juiste moment te aan te leveren, heeft het waarschijnlijk meer invloed op het resultaat (Robinson, 1989: p. 2, 6). Dat betekent dat actoren, voordat de betrokkenen in het besluitvormingsproces ervan bewust zijn, al tijd moeten besteden om de input te ontwikkelen (idem.: p. 3). Als die voorbereidingstijd er niet is, dan kan bijvoorbeeld tijd ‘gekocht’ worden door het besluitvormingsproces te vertragen om de input of het beleid te ontwikkelen (ibid.).

Over het algemeen geldt dat input beter ‘te vroeg’ dan ‘te laat’ aangereikt kan worden. Input dat ‘te laat’ aangeleverd wordt kan gepercipieerd worden als partijdige informatie (Carrigan & Shapiro, 2017) en kan pas in de ‘volgende ronde’ meegenomen worden (Robinson, 1989: p. 6). Bij vroege input is het waarschijnlijker dat betrokkenen open staan voor informatie, waardoor het tot meer inzicht kan leiden en de input aan invloed toeneemt (Bell & Squire, 2017; Carrigan & Shapiro, 2017; Robinson, 1989: p. 6). Bij het ‘te vroeg’ aanleveren van input zijn er ook risico’s. Zo kan de investering van inputontwikkeling onnodig zijn als blijkt dat er geen nieuwe beleidsontwikkelingen zijn of kan de input niet relevant zijn voor de vraagstukken die later blijken te spelen (Robinson, 1989: p. 3). Ook bestaat er een spanning tussen analyses tijdig aanleveren en robuustheid van analyses. Beperkte, voorlopige analyses, met de mogelijkheid tot uitgebreidere analyses, zijn soms echter nuttiger en accurater dan uitgebreide analyses (Bell & Squire, 2017; Hallett, Kattai & Lewis; 2012)

Anticipatievermogen is niet alleen voor beleidsprocessen belangrijk maar bijvoorbeeld ook in de omgang met de media of in politieke processen. Wanneer bijvoorbeeld beleidsfalen in de aandacht komen is tijdige informatie over de verantwoordelijkheidsverdeling rondom de beleidskwestie nodig, om te voorkomen dat de publieke opinie als enige of onterecht de beleidsmakers verantwoordelijk houdt (zie Piatak, Mohr & Leland, 2017).

Tijdsynchronisatie

Actoren in een beleidsnetwerk – bijvoorbeeld onderhandelings-, samenwerkings- of uitvoeringspartners – hebben vaak een eigen tijdsoriëntatie en tijdhorizon. Uiteenlopende tijdsoriëntaties of tijdhorizonnen van actoren in een beleidsnetwerk wordt door sommigen *temporal misfit* genoemd (Quiroga & Martin, 2017). Een vaardige omgang met tijd beïnvloedt beleid doordat actoren door het opmerken en synchroniseren van de tijdsoriëntatie en tijdhorizon van andere actoren de interactie in een beleidsnetwerk kunnen sturen.

De divergentie, of *temporal misfit*, kan op een aantal manieren de ontwikkeling of de resultaten van beleid negatief beïnvloeden. De divergentie kan tot spanningen en belemmeringen in bestuurs- of beleidsprocessen leiden, strategisch gedrag uitlokken en ontwikkelen tot verharde, gepolariseerde conflicten (Bressers, et al., 2013: p. 26; DeLeo, 2014; Eshuis & van Buuren, 2014; Wolf & Van Dooren, 2018). De divergentie kan ook beleidsuitvoering, ontwikkeling of innovatie belemmeren. De *temporal*

misfit uit zich in verschillende en ontoereikende verwachten hoe lang processen duren. Daardoor verdwijnen de middelen, zoals subsidies, investeringen en technische hulp, al voordat de uitvoering, ontwikkeling en innovatie van de grond is gekomen of duurzaam is ingebed (zie Eshuis & van Buuren, 2014: p. 415-418; Quiroga & Marin, 2017; Tortola, 2016).

Actoren kunnen verschillende strategieën toepassen om de tijdsoriëntaties of tijdhorizonten van actoren te synchroniseren. De synchronisatie van de ratio van de tijdsoriëntatie of –horizon kan actoren van standpunt doen veranderen (Ryner, 2013) of een vertrekpunt bieden voor gezamenlijke actie (Eshuis & van Buuren, 2014: p. 406). Afhankelijk van de machtsmiddelen en competentie, is er een arsenaal aan tijdsensitieve strategieën die actoren kunnen inzetten. Denk daarbij aan het gezamenlijk ontwikkelen van scenario's (Weber, Sailer & Katzy, 2015), het strategisch gebruiken van vervroegde verkiezingen (Dickson, Farnworth and Zhang, 2013), het stellen van deadlines, het vaststellen van 'tijdsbudgetten' voor fases, of als ze een onmisbare rol bij de uitvoering hebben het vertragen van de implementatie (zie ook DeLeo, 2014; Eshuis & van Buuren, 2014: p. 405-406; Moar, 2018; Pollitt, 2008: p. 35, 176-178).

Tijdframing

Een vaardige omgang met tijd beïnvloedt beleid doordat actoren door het strategisch gebruiken van de temporele elementen van een narratief beleidsprocessen kunnen sturen. Bij beleidsbepaling spelen narratieven over probleemdefinities en oplossingsrichtingen een rol. Narratieven bevatten altijd temporele elementen (zie Temporele elementen van een narratief). Actoren kunnen de temporele elementen tot hun voordeel gebruiken en zelfs op de voorgrond van het narratief plaatsen (zie Bressers et al. 2013: p. 26). Zo kunnen ze gebruik maken van de onzekerheid over de toekomst door bijvoorbeeld te stellen dat het beleid nodig is om grote kansen te pakken of dat de effecten in de toekomst zichtbaar worden. Actoren kunnen verschillende, onverenigbare narratieven hebben en daardoor in conflictsituatie – een *framing contest* – terecht komen (ibid.; Eshuis & van Buuren, 2014) als beleidsmakers niet vaardig genoeg zijn om de narratieve tijden te synchroniseren (zie Tijdsynchronisatie).

Operationele vaardigheden

Leervermogen

Een vaardige omgang met tijd beïnvloedt beleid doordat actoren door te leren effectiever beleid kunnen uitvoeren of blijven met de tijd. De verloop van tijd leidt bij sommige beleidsprogramma's of beleidsprocessen, bijvoorbeeld waar dienstverlening of toezicht een rol speelt, tot leereffecten en leidt daarmee tot effectievere beleidsprocessen of betere uitkomsten (King & Behrman, 2009: p. 62; e.g. Carboni, 2017: p. 595; Fritsch, Kamkhaji & Radaelli, 2017). Individuele politici en ambtenaren leren na verloop van tijd beter wat hun rol is en hoe ze daar naar handelen (Jacobsen, 2006). De ervaring van ambtenaren die langer dan politici werkzaam zijn zorgt ervoor dat, zelfs bij het langdurig ontbreken van politiek leiderschap, beleidsprocessen doorlopen (Brans, Pattyn and Bouckaert, 2016).

Daarnaast verandert na verloop van tijd de samenleving en het publieke domein. Bestuurders en beleidsmakers dienen daardoor andere vaardigheden te beheersen. Zo vraagt de hedendaagse beleidsproductie in samenwerkingsverbanden of in coproductie met stakeholders om ander type

leiderschap dan leiderschap dat eerder bijvoorbeeld leunde op het organiseren van expertise (Skinner, 2017). Daarnaast is ook de rolverhouding tussen bijvoorbeeld politieke bewindspersonen en de ambtelijke top aan verandering onderhevig (Richards & Smith, 2016).

Situationele vaardigheden

Crisismanagement

Een aan beleid gerelateerde vaardigheid waarbij de temporele dimensie nadrukkelijk aanwezig is, is crisismanagement. Dat is een andere vaardigheid dan alledaagse ongeregelde heden kunnen herstellen tot de gebruikelijke gang van zaken (Noordegraaf & Newman, 2011). Een crisis bedreigt kernwaarden, manifesteert zich onverwachts en beperkt de tijd waarin gehandeld kan worden (Hermann, 1963: p. 64 in Fleischer, 2013: p. 314). Crisismanagement is gericht op de preventie, voorbereiding, reactie en opbouw rondom een crisis (Boin & 't Hart, 2003).

Crisismanagement vraagt vaak om de coördinatie en betrokkenheid van verschillende actoren, wiens tijdhorizonnen niet synchroon hoeven te lopen (Fleischer, 2013: p. 317, 320). Onderdeel van de crisis kan zijn dat communicatie tussen actoren niet mogelijk is. Als de crisismanagement te sterk gericht is op centrale actoren – zoals overheidsdiensten of non-gouvernementele organisaties op landelijk of internationaal niveau – dan is een reactie op een crisis over een grote ruimtelijke schaal zoals een ramp een knelpunt (Santiago et al., 2015). Samenwerking is voor een tijdige crisisreactie dus cruciaal.

Crisissituaties leiden tot tijdcompressie: er is slechts een beperkte hoeveelheid tijd waarin gehandeld kan worden (Fleischer, 2013: p. 322). Dat betekent dat bestuurders en beleidsmakers nog meer dan gebruikelijk over tijdsensitieve vaardigheden moeten beschikken. Zowel om verkeerde waarnemingen (*bounded rationality*) te voorkomen (Moar, 2018) en om adequaat te reageren (Fleischer, 2013; Savi & Randma-Liiv, 2015). Met name het beïnvloeden van tempo speelt een belangrijke rol. Bestuurders kunnen ontwikkelingen in crisissituaties vertragen door bijvoorbeeld een vraagstuk bij een commissie neer te leggen (Fleischer, 2013: p. 321-322). Ook kunnen ze crisisreacties versnellen door administratieve procedures in te korten of weg te nemen (ibid.; Savi & Randma-Liiv; 2015).

Bij de populaire gedachte dat een crisis de uitgelezen kans biedt om hervormingen door te voeren lijkt in de praktijk niet vanzelfsprekend te zijn (Boin & 't Hart, 2003). Dat komt met name omdat crisismanagement een andere set van vaardigheden omvat dan het effectief doorvoeren van hervormingen (ibid.). Niemann & Ioannou (2015) beargumenteren dat *spill over*-mechanismes tijdens crisisperiodes verklaard kunnen worden door de 'functionele dissonantie' in bestuurlijke of beleidsmatige processen, waardoor de crisismanagers het aanpassen van processen als onderdeel van het oplossen en voorkomen van de crisis zien.

De eerste zet

Een bijzondere situatie waarin een actor kan verkeren, is de situatie waarin een actor als eerste een beleidskwestie kan of moet adresseren. Zo'n actor wordt ook wel *first-mover* genoemd. Met de eerste stap heeft de actor sterke invloed op het perspectief van waaruit het probleem wordt gezien en op welke beleidsagenda de kwestie wordt geadresseerd (Beynon-Jones & Brown, 2011: p. 643; DeLeo, 2014: p. 8;

Lall, 2015). Een *first-mover* kan ook als eerste oplossingen presenteren (DeLeo, 2014: p. 8; Lall, 2015: p. 138). Voorstellen die vroeg in het beleidsproces worden gedaan blijken gedurende het beleidsproces lastig te kunnen worden veranderd (ibid.; Robinson, 1989: p. 6). Tegelijkertijd kan het zijn van de *first-mover* in sommige situaties ook nadelig zijn aangezien anderen bijvoorbeeld hun kaarten tegen de borst kunnen houden en hun eisen aan de hand van de voorstellen kunnen aanpassen (Smeets & Vennix, 2014: p. 1442, 1447-1448). Een vaardige omgang met tijd beïnvloedt dus beleid doordat actoren met de eerste zet de ontwikkeling van beleidsprocessen beïnvloeden.

Hoofdstuk 6.

Tijd als frame

Vanuit het constructivistische perspectief is beleid een uiting van wat beleidsmakers als relevante problemen en waardevolle oplossingen beschouwen.

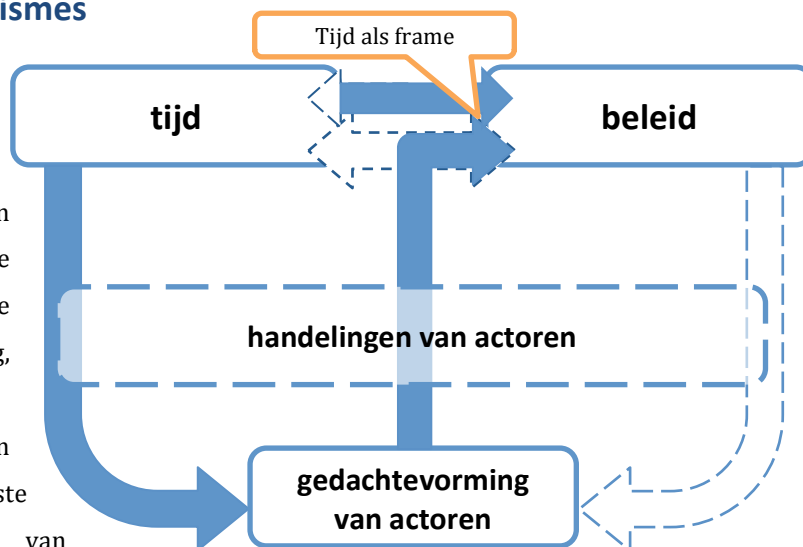
Constructivisten onderzoeken de beleefde ervaringen van mensen en de betekenissen die mensen aan zaken geven. Ze proberen te begrijpen hoe sociale constructen werkzaam zijn. Dat zijn filters waarmee een mens de wereld interpreteert, zoals ideeën, overtuigingen of taalgebruik. Vanuit het constructivistisch perspectief beïnvloedt tijd beleid doordat de tijdsbeleving een kader vormt waardoor actoren beleid beschouwen. 'Tijd als frame' benadrukt dat de tijdsbeleving een selectieve waarheid is die bepaalde aspecten uitlicht en anderen op de achtergrond plaatst.

Synthese van de mechanismes

‘Tijd als frame’ benadert tijd vanuit een constructivistisch perspectief. Op basis van 21 artikelen zijn er zeven mechanismes geïdentificeerd die de invloed van de ideationele aspecten van tijd, de tijdsbeleving, op beleid beschrijven.

De mechanismes lijken twee clusters te vormen. Het eerste cluster betreft de beleving van

tijdperiodes waarin beleidsverandering mogelijk is. Tijdvensters duidt de ervaring van kort durende momenten. Temporele elementen van een narratief gaat over korte tot middellange termijn waarin een narratief geloofwaardig moet blijven. Tijdgeest gaat over de lange termijn. De tweede categorie betreft patronen in de tijdsbeleving die patronen in de beleidsontwikkeling opleveren. Zo gaat temporele diffusie over hoe beleid door patronen gestart kan worden. Volgordelijkheid gaat over het effect van de volgorde van beleidsactiviteiten op mogelijke vervolg activiteiten. Levenscyclus beschrijft hoe beleid door patronen beëindigd kan worden.

Overzicht mechanismes constructivistisch perspectief

Beleving van tijdperiodes

Tijdvensters	Tijd heeft invloed op beleid doordat de tijdsbeleving van opportune momenten om problemen, oplossingen en politieke steun te koppelen tijdvensters voor beleidsverandering creëren.
Temporele elementen van een narratief	Tijd beïnvloedt beleid doordat de tijdsbeleving via de temporele elementen van een narratief duiding geeft aan probleemdefinities en beleidsopties.
Tijdgeest	Tijd beïnvloedt beleid doordat de tijdsbeleving van een dominante politieke context in de institutionele omgeving op lange termijn de richting van de beleidsontwikkelingen stuurt.

Patronen in de tijdsbeleving

Temporele diffusie	Tijd beïnvloedt beleid doordat er een temporeel patroon in de verspreiding van beleid lijkt te verlopen.
Volgordelijkheid	Tijd beïnvloedt beleid doordat de volgorde waarin activiteiten plaatsvinden invloed heeft op de activiteiten die later plaatsvinden.
Levenscyclus	Tijd beïnvloedt beleid doordat er een temporeel patroon is in de ontwikkeling en beëindiging van toezichtregimes.

Beleving van tijdperiodes

Tijdvensters

Tijd beïnvloedt beleid doordat de tijdsbeleving van opportune momenten om problemen, oplossingen en politieke steun te koppelen tijdsvensters voor beleidsverandering creëren. Deze korte periodes in de tijd worden in de literatuur *policy windows* of *window of opportunity* genoemd. Tijd speelt bij *policy windows* ook op een andere manier een rol. Tijd is bijvoorbeeld via tijdsensitieve vaardigheden van actoren of de temporele elementen van narratieven betrokken bij de koppeling van problemen, oplossingen en politieke steun (zie Frisina Doetter & Götze, 2011). Ik verwijs met de term tijdvenster naar de tijdsperiode die de mogelijkheid biedt voor de koppeling.

Over de dynamiek achter duur, het start- en eindmoment van tijdvensters is relatief weinig bekend. Onderzoeken naar *policy windows* richten zich meestal op de koppeling die plaatsvindt en zijn daarmee vaak indirect (individuele of vergelijkende) case studies over de opkomst van narratieven (e.g. Bache, 2013; Beynon-Jones & Brown, 2011; Frisina Doetter & Götze, 2011; Pearson & Ridley, 2017). In het algemeen wordt aangenomen dat tijdvensters onvoorspelbaar zijn en kort duren (Robinson, 1989: p. 2). Dudley (2013: p. 1142) beargumenteert dat het start- en eindmoment van tijdvensters, naast politieke ontwikkelingen, ook verklaard kan worden aan de hand van narratieven.

Temporele elementen van een narratief

Tijd beïnvloedt beleid doordat de tijdsbeleving via de temporele elementen van een narratief duiding geeft aan probleemdefinities en beleidsopties. Elk narratief bevat temporele elementen. Actoren gebruiken narratieven om probleemdefinities en beleidsopties te ondersteunen of te verzwakken. Een narratief over de tijdsbeleving kan invloed hebben op de attitudes van mensen (Luebke & Erlinghagen, 2014) of op andere narratieven en beleidsuitkomsten (e.g. Benner, 2012). Een krachtig narratief kan zelfs in periodes waarin een nieuw narratief centraal staat van betekenis blijven. Bijvoorbeeld als ijkpunt in debatten (Dudley, 2013: p. 1142), als herinnering van effectief leiderschap (Boin & 't Hart, 2003: p. 544), of door de koppeling van een kwestie aan een beleidsdomein (e.g. Knijn & Saraceno, 2010).

Een temporeel element is de tijdsoriëntatie van het probleem en de oplossing in het narratief (Dudley, 2013: p. 1141-1142). Zo kan een probleem gekwalificeerd worden als bijvoorbeeld iets dat niet meer van de tijd is, iets dat nu urgent is of iets wat zijn tijd nog zal duren. Eveneens kunnen oplossingen gekwalificeerd worden als bijvoorbeeld ouderwets, modern, of als toekomstmuziek. Beynon-Jones en Brown (2011) beschrijven bijvoorbeeld hoe de tijdsoriëntatie van beleidsmakers bij ontwikkelingen in de xenotransplantatie – transplantatie van weefsel tussen dier en mens – tussen 1995 en 2006 zichtbaar was in de duiding van het probleem en de oplossing. Britse beleidsmakers namen de tijdsoriëntatie van de industrie over dat xenotransplantatie een acuut en urgent vraagstuk was. De oplossing was om snel wetgeving te ontwikkelen en een autoriteit op te richten om klinische experimenten mogelijk te maken.

Een andere temporeel element betreft gebeurtenissen in de tijd en de tijdsverloop (Dudley, 2013: p. 1142-1143). Een geloofwaardig narratief moet gebeurtenissen uit het verleden en zich ontvouwende ontwikkelingen in het heden uit kunnen leggen. Dat betekent dat narratieven zich moeten kunnen

aanpassen aan veranderende contexten en onvoorziene gebeurtenissen (idem.: p. 1141, 1143, zie ook Tijddiscrepantie). Anders dreigt het draagvlak voor de oplossing te verdwijnen. Toen in de casus van de xenotransplantatie in de periode na 2000 bleek dat de industrie toch niet met xenotransplantatie ging experimenteren, en het narratief dus niet klopte, werd de Britse autoriteit ontmanteld.

Tijdgeest

Beleidsontwikkeling vindt niet alleen plaats in een institutionele omgeving maar vaak ook in een relatief stabiele politieke en ideologische context die de institutionele omgeving voor een deel duidt. De tijdgeest, of *political time*, duidt de 'ideological and programmatic commitments that are supported and maintained by institutional arrangements and structures' (Durant, Stazyk and Resh, 2010: p. 384). Het mechanisme heeft raakvlakken met het mechanisme temporaliteit van publieke waarden en met het concept *climate of thought* (Pollitt, 2008: p. 38). Tijd beïnvloedt beleid doordat de tijdsbeleving van een dominante politieke context in de institutionele omgeving op lange termijn de richting van de beleidsontwikkelingen stuurt.

De tijdgeest beperkt of creëert ruimte voor beleidsmakers om bepaalde beleidskeuzen te maken. Zo het voor een regering met een stabiele meerderheid in het parlement of steun van de sociale partners makkelijker zijn om hervormingen door te voeren dan wanneer diezelfde institutionele omgeving anders gekleurd is. De tijdgeest beïnvloedt ook de betekenis die actoren aan beleidskwesties of oplossingen geven. Zo beschrijven Knijn en Saraceno (2010) hoe het beleid rond de kinderopvang in Italië relatief vroeg is vormgegeven in politieke tijdsperiode waarbij er veel aandacht was voor het gezin. In Nederland is het beleid later vormgegeven in een periode waarbij er veel aandacht was voor de deelname van vrouwen op de arbeidsmarkt. De verschillen in tijdgeest bepalen volgens Knijn en Saraceno nog steeds vanuit welk beleidsperspectief de kinderopvang in de twee landen bekeken wordt en welke ruimte er is om het beleid aan te pakken. Daniels (2009) laat tot slot zien hoe de trends in de gedachtenontwikkeling in de planologie zichtbaar zijn in het Amerikaanse beleid.

De term *political time* wordt in de literatuur echter met verschillende betekenissen gebruikt. Sommigen gebruiken een de term heel specifiek om een patroon in Amerikaanse presidentschappen als context te duiden (e.g. Durant, Stazyk and Resh, 2010; Widmaier, 2016). Anderen gebruiken de term op een vrije manier om te verwijzen naar hoe tijd als machtsmiddel gebruikt kan worden (e.g. Goetz, 2009).

Patronen in de tijdsbeleving

Temporele diffusie

Tijd beïnvloedt beleid doordat er een temporeel patroon in de verspreiding van beleid lijkt te verlopen. Enkele overheden kiezen als eersten voor een bepaalde strategie en anderen overheden nemen de strategie op een later moment over. Dit patroon wordt in de literatuur *temporal diffusion of policy diffusion* genoemd (Mooney & Lee, 1999: p. 767). Temporele diffusie biedt de mogelijkheid voor een verspreiding van ideeën en leeropbrengsten tussen beleidsmakers. Sommige beleidsmakers pionieren als eersten met innovatief beleid. Daardoor ontstaat er kennis over de effecten van het beleid. Dat maakt het minder onzeker voor andere beleidsmedewerkers die met dezelfde beleidskwestie geconfronteerd worden om dezelfde beleidskeuze te maken (idem.: p. 767-768). Het patroon doet zich niet of niet in

dezelfde mate voor bij beleidskwesties die nauw verbonden zijn aan fundamentele waarden zoals medisch-ethische thema's (Mooney & Lee, 1999; Budde, Knill, Fernandez-i-Marín and Preidel, 2018).

Volgordelijkheid

Tijd beïnvloedt beleid doordat de volgorde waarin activiteiten plaatsvinden invloed heeft op de activiteiten die later plaatsvinden. Tijd is via volgordelijkheid op twee manieren werkzaam. Door de richting van de fysische tijd is het niet mogelijk om iets in de fysische wereld terug te draaien. Het is bijvoorbeeld na een dijkdoorbraak niet mogelijk om terug in de tijd te gaan en het beleid rondom dijkbeheer te verbeteren. Een andere manier is dat sociale gebeurtenissen invloed hebben op toekomstige sociale gebeurtenissen. Pralle (2006) vergelijkt bijvoorbeeld het Canadees en Amerikaans debat over pesticide. Hij laat zien dat als belangengroepen zich vroeg weten te mobiliseren, ze meer gebruik kunnen maken van het voordeel van de eerste zet kunnen zetten. Daardoor ontwikkelt het debat zich op een andere manier en hebben ze een grote invloed op het uiteindelijke beleid (zie ook het mechanisme de eerste zet). Er zijn in de literatuur meer voorbeelden bekend waarbij de volgorde belangrijk is. Zo heeft de volgorde waarin instituties betrokken zijn in het besluitvormingsproces invloed op de macht die ze kunnen uitoefenen (Goetz & Meyer-Sahling, 2009: p. 987) of hoelang fasen in het proces duren (e.g. Borghetto, 2014). Khatkhate (1998) wijst op het belang van het eerst op orde brengen van (macro-economische) randvoorwaarden voordat nationale overheden financiële sectoren hervormen.

Levenscyclus

Tijd beïnvloedt beleid doordat er een temporeel patroon is in de ontwikkeling en beëindiging van toezichtregimes. Toezichtregimes (*regulatory regimes*) worden, net als andere beleidsvormen of instituties, vaak voornamelijk langs ruimtelijke dimensies met elkaar vergeleken. Newman en Howlett (2014) laten echter zien dat als je toezichtregimes langs de temporele dimensie vergelijkt – de stadia van ontwikkeling die regimes meemaken – er duidelijke overeenkomsten tussen toezichtregimes van verschillende beleidsterreinen en landen zijn. Ze ontwikkelden een model dat de levenscyclus van een regime in zeven fasen opdeelt. Een belangrijk inzicht uit het model is dat een toezichtregime niet direct 'volwassen' is (Newman & Howlett, 2014: p. 497). Regimes hebben tijd nodig om daar in een aantal fasen naartoe te groeien. Dat betekent dat een nieuwe autoriteit in een toezichtregime dat ontwikkeld wordt om een bestaande markt te reguleren, wellicht eerst fouten zal maken of mistanden zal missen. Newman en Howlett constateren daarnaast dat er tussen fasen en tussen regimes grote verschillen in de tijdsduur van een fase bestaan (idem.: p. 498, 506).

Hoofdstuk 7.

Tijd als maatstaf

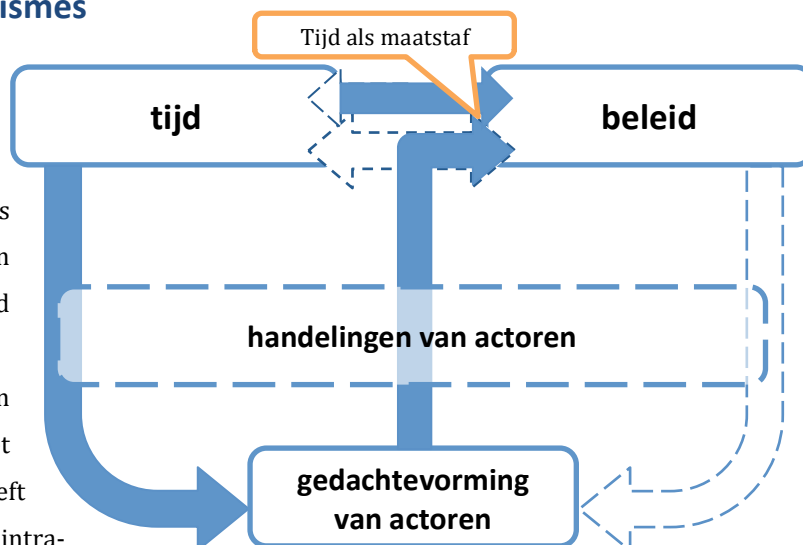
Vanuit het normatieve perspectief is beleid 'een instrument ter legitimering van bestuurlijk handelen' (Abma & in 't Veld, 2001: p. 31). Politiek filosofen of normatieve beleidsonderzoekers – zoals beleidsevaluatoren en adviescommissies – proberen te redeneren of te analyseren wat de beste of een genoeg adequaat wijze van collectieve organisatie is. Afhankelijk van de waarden die de onderzoeker nastrevenswaardig acht, beoordeelt de onderzoeker de huidige situatie of formuleert de onderzoeker argumenten voor hoe het zou moeten zijn. Vanuit dit perspectief beïnvloedt tijd beleid doordat de normen die in het geding zijn met de tijd veranderen. 'Tijd als maatstaf' benadrukt het waarderende karakter van tijd.

Synthese van de mechanismes

‘Tijd als maatstaf’ benadert tijd vanuit een normatief perspectief. Op basis van 11 artikelen zijn er vier mechanismes geïdentificeerd die de invloed van tijd op de legitimiteit van beleid beschrijven.

De mechanismes lijken twee clusters te vormen. Het eerste cluster betreft rechtvaardigheid en tijd. De intra-

generationele tijdsgelijkheid gaat over rechtvaardigheid binnen een generatie en de inter-generationele tijdsgelijkheid over de rechtvaardigheid tussen generaties. Het tweede cluster gaat over tijd en goed bestuur. De ‘Temporaliteit van publieke waarden’ beschrijft hoe de waarden die een overheid nastreeft met de tijd veranderen. Tijd en verantwoordelijkheid beschrijft hoe de toekomst of het verleden een claim op het heden kunnen leggen.

Overzicht mechanismes normatief perspectief

Rechtvaardigheid en tijd

Intra-generationele tijdsgelijkheid	Tijd beïnvloedt beleid doordat de rechtvaardige verdeling van de beschikbare tijd voor de bevolking in de besluitvorming van beleid afgewogen moet worden.
Inter-generationele tijdsgelijkheid	Tijd beïnvloedt beleid doordat de rechtvaardigheid tussen generaties in de besluitvorming van beleid afgewogen moet worden.

Goed bestuur en tijd

Temporaliteit van publieke waarden	Tijd beïnvloedt beleid doordat de waarden die met het beleid nagestreefd worden tijdsgebonden zijn.
Temporele aansprakelijkheid	Tijd beïnvloedt beleid doordat de toekomst of het verleden een claim op het heden kan leggen om schade te voorkomen of te herstellen.

Rechtvaardigheid en tijd

Intra-generationale tijdsgelijkheid

Sociale ongelijkheid wordt vaak in financiële termen uitgedrukt. Bijvoorbeeld via het besteedbare inkomen van huishoudens of de vermogensverdeling in een land. Een aantal auteurs wijzen er echter op dat tijd ook een belangrijk middel is voor mensen. Dat uit zich bijvoorbeeld in thema's zoals de werk-privé balans (Goodin, 2010) of de hoeveelheid tijd die mensen voor ontspanning en sociale activiteiten hebben (Bittman, 2002). Het gaat in essentie om de hoeveelheid tijd die mensen naar eigen inzicht kunnen invullen en niet nodig hebben om in de basisbehoeften van het huishouden te voorzien. Bittman hanteert de term temporele armoede voor de groep met de minste tijd (zie Bittman 2002: p. 417 voor de definitie). Beleidsmakers kunnen met beleid intentioneel of onbedoeld de temporele welvaartsverdeling beïnvloeden (Goodin, 2010; Chung, 2018) door bijvoorbeeld kinderopvang te subsidiëren. Ook kan het bij sommige ex ante beleidsanalyses, zoals bij de ontwikkeling van een stad, nuttig zijn om de temporele welvaartsontwikkeling als dimensie mee te nemen (Hojer, Gullberg & Pettersson, 2011). Tijd beïnvloedt beleid doordat de rechtvaardige verdeling van de beschikbare tijd voor de bevolking in de besluitvorming van beleid afgewogen moet worden.

Inter-generationale tijdsgelijkheid

Naar mate de tijd verstrijkt, verandert een samenleving. Wezenlijke demografische veranderingen kan ertoe leiden dat sociaal beleid herzien moet worden. De herziening, of het uitblijven daarvan, kan tot conflicten tussen generaties leiden. Het probleem doet zich het meest duidelijk voor bij pensioensystemen waarbij de pensioenen betaald worden uit de premies van de werkenden. Aydede (2010) en Viard (2007) beschrijven dat door de vergrijzing steeds meer pensioenen uitgekeerd worden die door steeds minder werkenden betaald moeten worden. Dat leidt tot een generationeel conflict tussen de oude generatie die belang heeft bij een vast pensioen en dus een stijgende premie en de nieuwe generatie die belang heeft bij een vaste premie en dus een lager pensioen. Tijd beïnvloedt beleid doordat de rechtvaardigheid tussen generaties in de besluitvorming van beleid afgewogen moet worden.

Goed bestuur en tijd

Temporaliteit van publieke waarden

Een aantal academici wijzen erop hoe publieke waarden context afhankelijk en door de tijd heen veranderlijk zijn. Over de perioden van enkele honderden jaren (Charles, de Jong & Ryan, 2011) maar ook over de periode van enkele decennia (Schachter, 2007) zijn er verschillende politieke structuren respectievelijk paradigma's geweest die verschillende waarden centraal stelden. De waardenverschuiving leidt tot een verandering van de rolopvatting van het publieke domein, de wijze van sturen en de na te streven beleidsdoelen. Elk paradigma of tijdsgewricht heeft daarnaast zijn eigen invulling van het begrip efficiëntie (Schachter, 2007) dat tevens invloed heeft op de ruimte voor beleidsparticipatie (Bussey,

2007). Tijd beïnvloedt beleid doordat de waarden die met het beleid nagestreefd worden tijdsgebonden zijn.

Temporele aansprakelijkheid

Overheden ontwikkelen beleid om maatschappelijke opgaves te sturen. Het beleid kan op de lange termijn nog steeds (onvoorziene) effecten hebben. Een aantal academici wijzen op de morele afweging die beleidsmakers moeten maken als ze met hun handelen in het heden de toekomst ingrijpend beïnvloeden. Baldwin, Lessard & Mason (1983) stippen deze kwestie vanuit een financieel perspectief aan. Zij stellen dat overheden door het hebben van een staatsschuld beslag leggen op de financiële mogelijkheden in de toekomst. Hansson et al. (2016) bespreken de kwestie uitgebreider. Ze staan met name stil bij het gebrek aan sturing om klimaatverandering op de lange termijn tegen te gaan. Ze constateerden daarbij dat de tijdhorizonnen die in verschillende beleidsterreinen gehanteerd worden zonder duidelijke onderbouwing erg van elkaar verschillen (idem.: p. 64). Dat maakt gecoördineerde actie lastig en het beperkt de transparantie. Dat is problematisch omdat beleidsmakers met hun handelen, of het gebrek aan handelen, de toekomst beïnvloeden. Vanuit de toekomst geredeneerd dienen beleidsmakers nu verantwoordelijkheid te nemen en opgaves te sturen. Zo dienen er bijvoorbeeld milieu- of bezuinigingsmaatregelen genomen te worden om klimaatschade of onhoudbare overheidsschuld in te toekomst te voorkomen. In sommige gevallen kunnen beleidsmakers in het heden ook verantwoordelijk worden gehouden voor handelingen die in het verleden legaal waren. Tijd beïnvloedt beleid doordat de toekomst of het verleden een claim op het heden kan leggen om schade te voorkomen of te herstellen.

Hoofdstuk 8.

Tijd als geld

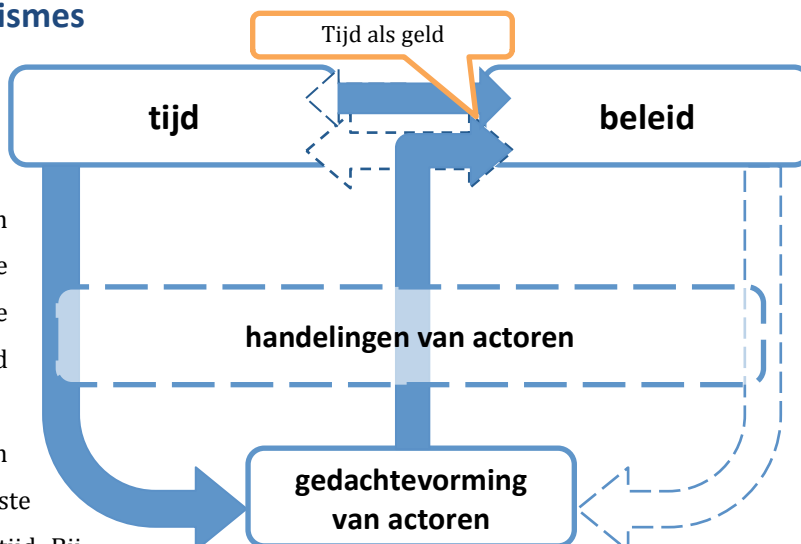
Vanuit het institutioneel perspectief is beleid het resultaat van politieke wensen nauw verweven met geïnstitutionaliseerde normen en regels. Institutionalisten proberen de interactie tussen instituties of hoe instituties tot sociale uitkomsten leiden te verklaren. Het begrip 'instituties' is in de afgelopen decennia steeds ruimer geworden. Waar het begrip voorheen voornamelijk naar staatsorganisaties en regelgeving verwees, verwijst het tegenwoordig ook naar informele groepen en informele gebruiken. Vanuit het institutioneel perspectief beïnvloedt tijd beleid doordat de distributie van de beschikbare tijd institutioneel ingebed is. 'Tijd als geld' benadrukt het kwantitatieve en het schaarse aspect van tijd.

Synthese van de mechanismes

‘Tijd als geld’ benadert tijd vanuit een institutioneel perspectief. Op basis van 41 artikelen zijn er zeven mechanismes geïdentificeerd die de invloed van de materiële aspecten van tijd, de ‘hoeveelheid tijd’, op beleid beschrijven.

De mechanismes lijken drie clusters te vormen. Het eerste cluster betreft de kwantiteit van tijd. Bij

de tijdsduur gaat het om de hoeveelheid tijd voor beleidsprocessen. Bij termijnen en tijdbudgetten gaat het om de hoeveelheid tijd dat beleidsmakers beschikbaar hebben. Bij de tijdsbesteding door de (beroeps)bevolking gaat het om de hoeveelheid tijd die burgers beschikbaar hebben. Het tweede cluster gaat over hoe er macht wordt uitgeoefend over de hoeveelheid tijd dat beschikbaar is. De tijdallocatie gaat over de directe machtsuitoefening door beleidsmakers. Het institutioneel uurwerk beschrijft hoe er indirect macht wordt uitgeoefend doordat tijd in de institutionele structuren is verankerd. Het derde cluster betreft instrumenten waarmee de hoeveelheid tijd als beleidsinstrument ingezet kan worden.

Overzicht mechanismes constructivistisch perspectief

Kwantiteit

Tijdsduur   Tijd beïnvloedt beleid door de hoeveelheid tijd die voor beleidsprocessen beschikbaar is.

Termijnen en tijdbudgetten   Tijd beïnvloedt beleid door de hoeveelheid tijd die beleidsmakers met hun termijn of hun tijdsbudget beschikbaar hebben.

Tijdsbesteding door de (beroeps)bevolking   Tijd beïnvloedt beleid door de inzet van de hoeveelheid tijd die de (beroeps)bevolking tot zijn beschikking heeft dat gunstige of ongunstige consequenties voor beleidsdoelen kan hebben.

Macht

Tijdallocatie   Tijd beïnvloedt beleid doordat beleidsmakers via publieke bevoegdheden de allocatie van de tijd van individuen of organisaties ten gunste van beleidsdoelen kunnen sturen.

Institutioneel uurwerk   Tijd beïnvloedt beleid doordat de wijze waarop tijd verankerd is in de institutionele omgeving invloed heeft op het beleid dat daarin ontwikkeld wordt.

Tijd als instrument

Tijdsafhankelijk aanbod van goederen, diensten en infrastructuur   Tijd beïnvloedt beleid doordat beleidsmakers tijdafhankelijke prijzen of aanbod als instrument kunnen gebruiken om de piekbehoeftes van goederen, diensten en infrastructuur te reguleren.

De indicator tijd   Tijd beïnvloedt beleid doordat beleidsmakers het meten van een aspect van tijd als instrument kunnen gebruiken om op beleidsdoelen te sturen.

Kwantiteit

Tijdsduur

Tijd beïnvloedt beleid door de hoeveelheid tijd die voor beleidsprocessen beschikbaar is. Beleid is immers de sturing van publieke waarden over een bepaalde tijdsduur. De verwevenheid van tijd en beleid speelt bij alle beleidsfasen een rol. Bijvoorbeeld bij de tijdsduur dat nodig is om onderzoeken uit te voeren. Of de tijdsduur dat nodig is voor de behandeling van wetgeving. Een aantal bijdragen in de literatuur wijzen erop dat de tijdsduur van met name de voorbereiding- en besluitvormingsfase in de beleidscyclus als een knelpunt wordt ervaren. Savi en Randma-Liiv (2015) beschrijven dat de maatregelen die tijdens de economische crisis van 2008 zijn genomen om tijdelijk bepaalde besluitvormingsprocessen te verkorten tijdens hun onderzoek nog steeds van kracht waren. Ook in Nederland is dat bijvoorbeeld rond gebiedsontwikkeling en infrastructurele projecten het geval. Waar de Crisis- en herstelwet oorspronkelijk als tijdelijke wet was bedoeld om 'de vastgelopen bouw en de stagnerende gebiedsontwikkeling tijdens de crisis vlot te trekken' (BZK, 2018: p. 14) heeft de wet inmiddels een permanente status gekregen.

De tijdsduur van de voorbereidings- en besluitvormingsfasen lijkt met name spanning op te leveren met burgerparticipatie. Burgerparticipatie leidt tot meer vertrouwen en legitimiteit van het beleid (Mackenzie en Larson, 2010; Montpetit, 2008). Mackenzie en Larson (2010) beschrijven echter dat bestuurders soms genoodzaakt zijn om snel te handelen en participatietrajecten dan een knelpunt vormen. Het simpelweg verkorten van standaardprocedures wekte in de onderzochte casus eerder meer weerstand dan vertrouwen op en kan tot snelle gepolitiseerde verhoudingen leiden (DeLeo, 2016). Montpetit (2008: p. 275) suggereert daarom dat beleidsmakers meer zouden moeten differentiëren in de vormgeving van het participatietraject, op basis van het doel en de mate van inclusie die ze nastreven. Marshall en Cowell (2016) constateren echter dat het verkorten van burgerparticipatietrajecten de totale tijdsduur van besluitvormingsprocessen van grote infrastructurele projecten in Groot-Brittannië niet of nauwelijks heeft verkort. Er zijn andere onderdelen in het besluitvormingsproces, bijvoorbeeld de delen waarbij ontwikkelaars of banken de leiding hebben, die nauwelijks gereguleerd zijn en vaak voor vertraging zorgen. Ze waarschuwen voor de onterecht voorgestelde *trade-off* tussen snellere besluitvorming en meer burgerparticipatie (Marshall & Cowell, 2016: p. 1861).

Termijnen en tijdbudgetten

Tijd beïnvloedt beleid door de hoeveelheid tijd die beleidsmakers met hun termijn of hun tijdsbudget beschikbaar hebben. Zo is de tijdsduur dat politici en bestuurders over bevoegdheden beschikken vaak een termijn van enkele jaren dat in sommige gevallen een beperkt aantal keer verlengd kan worden. Beleidsmakers of -uitvoerders kunnen ook de verantwoordelijkheid krijgen om specifieke beleidsprocessen of projecten binnen een bepaalde tijdsduur uit te voeren (Eshuis & van Buuren, 2014: p. 402). En ook administratieve zaken, zoals de periode waarbinnen een bestuursorgaan op een klacht moet reageren (e.g. art. 9:11 lid 1 Awb), kan aan termijnen gebonden zijn. Na afloop van de termijn kan een politicus, bestuurder of beleidsmaker verantwoordelijk worden gehouden voor wat er al dan niet gebeurd is.

Termijnen beïnvloeden daarnaast beleid doordat het afbakenen van de tijdsduur tijd transformeert in een 'schaarste product' (Linz, 1998: p. 22 in Goetz & Meyer-Sahling, 2009: p. 183). Er is dan immers maar een beperkte hoeveelheid tijd waarin gehandeld kan worden. De beperkte hoeveelheid kan tot strategisch gedrag leiden, zoals het versneld afronden van wetstrajecten vlak voor verkiezingen (Kovats, 2009). De term tijdbudget duidt de hoeveelheid tijd die beleidsmakers beschikbaar hebben (Eshuis & van Buuren, 2014: p. 404-405; Goetz & Meyer-Sahling, 2009: p. 185).

Tijdsbesteding door de (beroeps)bevolking

Tijd beïnvloedt beleid door de inzet van de hoeveelheid tijd die de (beroeps)bevolking tot zijn beschikking heeft dat gunstige of ongunstige consequenties voor beleidsdoelen kan hebben. Sommige landen laten daarom geregeld onderzoeken uitvoeren naar de tijdsbesteding van hun bevolking. Het Sociaal en Cultureel Planbureau doet dat bijvoorbeeld periodiek met het Tijdsbestedingsonderzoek in Nederland (zie Roeters, 2017).

Vijftien artikelen in de literatuurlijst gaan met name over de beroepsbevolking en sociaal-economische effecten bij veranderende tijdsbestedingen. Daarbinnen is er veel aandacht voor de oorzaken en effecten van de verschillen in de tijdsbesteding tussen mannen en vrouwen (e.g. Brady et al., 2017; Floro, 1995; Montero & Rau, 2015; Yerkes, 2009). Sommigen artikelen nemen een langere tijdshorizon in de analyse mee. Zo beschrijven Evason en Spence (2003) hoe vrouwen vaker part time werken om voor kinderen te kunnen zorgen maar dat het part time werken op lange termijn hun pensioenopbouw en daarmee hun toekomstige financiële zelfredzaamheid beïnvloedt. Een aantal artikelen adresseert voorzieningen of maatregelen die tijdsbesteding en daarmee de beleidsdoelen zouden kunnen beïnvloeden (Brady et al., 2017; Brimblecombe, Pickard, King & Knapp, 2018; Wiggan, 2010).

De onderzoeken naar tijdsbesteding gaan ook over andere thema's. Sen (2012) beschrijft bijvoorbeeld hoe mensen in de Verenigde Staten bij hogere olieprijsen de auto vaker laten staan dat een stimulerende maatregel kan zijn om overgewicht tegen te gaan. Tigre, Sampaio en Menezes (2017) beschrijven hoe de reistijd van Braziliaanse jongeren naar school hun studieprestaties beïnvloeden.

De gelijkenis van tijd en geld komt terug in het fenomeen *time banks*. In onder andere Britse regio's wordt er geëxperimenteerd met alternatieve valuta in de informele sector (Seyfang, 2003). Daarin verdienen mensen 'geld' door hun tijd in te zetten voor hulp of vrijwilligerswerk waarmee ze een beroep op de tijd van anderen kunnen doen. Het fenomeen kan een instrument zijn om sociale cohesie in een omgeving te bevorderen (Seyfang, 2003; Seyfang, 2004).

Macht

Tijdallocatie

Tijd beïnvloedt beleid doordat beleidsmakers via publieke bevoegdheden de allocatie van de tijd van individuen of organisaties ten gunste van beleidsdoelen kunnen sturen. Zo kan de hoeveelheid tijd dat mensen aan sport en beweging besteden bijvoorbeeld van belang zijn bij volksgezondheidsbeleid. Het beschikken over je eigen of een ander zijn tijdbudget is een basiselement van de uitoefening van macht

(Varone, 2001 in Pollitt, 2008: p. 15). Zo wordt met de term tijdsoevereiniteit wel eens verwezen naar de mate van zeggenschap een land of organisatie over zijn tijd heeft (Ekengren, 1997: p. 80) en met de term temporele autonomie naar de mate van zeggenschap die een individu over zijn tijd heeft (Wiggan, 2010: p. 637).

Overheden en publieke organisaties kunnen in sommige gevallen met speciale bevoegdheden invloed uitoefenen op de tijdallocatie van organisaties en mensen om beleidsdoelen te verwezenlijken. Dat kan intentioneel en direct zijn. Bijvoorbeeld door de wachttijd voor cliënten als prestatie-indicator te hanteren om (zie De indicator tijd). Beleidsmakers kunnen echter ook onbedoeld en indirect de tijdallocatie beïnvloeden. Zo hebben bijvoorbeeld striktere eisen aan federale onderzoeksbeurzen in de Verenigde Staten bijgedragen aan de tijd die universiteiten aan administratieve taken besteden ten koste van tijd aan onderzoek (Barham, Foltz & Prager, 2014). De speciale bevoegdheden kunnen ook misbruikt worden. Bijvoorbeeld door steekpenningen voor de duur van vergunningsaanvragen of douaneactiviteiten te vragen (Freund, Hallward-Driemeier & Rijkers, 2016).

Moccia (2000: p. 367) signaleert dat Europese overheden steeds meer verantwoordelijkheid nemen voor het ordenen waar en wanneer mensen en organisaties hun tijd kunnen inzetten. Het inrichten van de fysieke omgeving is niet alleen een ruimtelijke opgave maar ook een temporele opgave. Hij wijst erop dat maatschappelijke behoeften aan de omgeving door sociale en technologische ontwikkelingen kan veranderen. Zo leiden kortere werkdagen bijvoorbeeld tot de behoefte voor meer recreatie, en gespierdere werktijden tot de behoefte voor flexibelere openingstijden van winkels. Beleidsmakers kunnen bij het inrichten van de fysieke omgeving de temporele dimensie nadrukkelijk mee nemen door bijvoorbeeld onderscheid te maken tussen winkels met reguliere openingstijden en avondwinkels of wegen tussen bepaalde tijdperiodes ontoegankelijk te maken.

Er zijn in de literatuur bijdragen die wijzen op de beïnvloeding van de tijdsoevereiniteit van overheden, intergouvernementele instellingen en publieke organisaties door andere beleidsmakers in de Europese context. Lass-Lennecke en Werner (2009) beschrijven hoe het toetredingsproces van kandidaatlidstaten de temporele inrichting van de Europese Commissie beïnvloed. Mastenbroek en Princen (2010) beschrijven hoe het EU-lidmaatschap de vormgeving van nationale overheden beïnvloedt doordat ministeries een (beperkt) deel van de ambtenaren volledig laat richten op Europese ontwikkelingen. Goetz (2014) schetst echter een langzame machtsverschuiving richting en binnen de Europese Commissie als centrale 'keepers of the clock' ten koste van de ambtenaren en andere Europese organisaties. Tot slot wijst Jessop (2000) erop dat globalisering niet een ruimtelijk maar een temporeel effect van 'tijdcompressie' is dat beleidscoördinatie over ruimtelijke en temporele grenzen heen vergt.

Institutioneel uurwerk

Tijd beïnvloedt beleid doordat de wijze waarop tijd verankerd is in de institutionele omgeving invloed heeft op het beleid dat daarin ontwikkeld wordt. Zo kent de institutionele omgeving bijvoorbeeld voorschriften over wanneer kwesties behandeld worden of hoeveel tijd actoren hebben om tot een besluit te komen. De verankering van tijd in de gehele institutionele omgeving – dat ik het institutioneel uurwerk noem – wordt in de literatuur soms als *timescape* (Bulmer, 2009; Dyson, 2009; Goetz, 2009) of *temporal constitution* (Tholoniati, 2009) genoemd.

De term *timescape* is in de gevonden artikelen vooral toegepast op politieke processen in institutionele structuren (e.g. Goetz & Meyer-Sahling, 2009). Naast *political timescape* zou het voor beleidsmakers en bestuurskundigen ook interessant kunnen zijn om *policy timescape* als concept te doordenken. Vanuit beleid geredeneerd wordt er bijvoorbeeld in beleidsprogramma's van verschillende actoren op verschillende of meerdere momenten actie verwacht of krijgen actoren op specifieke momenten voor een bepaalde tijdsduur voorzieningen. Of vanuit een organisatie geredeneerd krijgt een organisatie op verschillende momenten met deadlines en termijnen vanuit verschillende beleidsprogramma's te maken. Het in kaart brengen van het institutioneel uurwerk zou bijvoorbeeld kunnen helpen om beleid te verbeteren of ervaren regeldruk te verminderen.

Tijd als beleidsinstrument

Tijdsafhankelijk aanbod van goederen, diensten en infrastructuur

Tijd beïnvloedt beleid doordat beleidsmakers tijdsafhankelijke prijzen of aanbod als instrument kunnen gebruiken om de piekbehoefte van goederen, diensten en infrastructuur te reguleren. De vraag of het gebruik van sommige collectieve goederen, diensten en infrastructuur varieert met bijvoorbeeld een enkele piek per jaar of per dag. Zo hebben ziekenhuizen rond de jaarwisseling een piek in het aantal patiënten met brandwonden en wordt er op werkdagen tijdens reguliere kantooruren substantieel meer energie verbruikt dan daarbuiten. Beleidsmakers dienen voorbereid te zijn op de piekbehoefte van de goederen, diensten en infrastructuur. Ze kunnen daarvoor het aanbod reguleren bijvoorbeeld door meer verplegers in te roosteren of vluchtstroken als spitsstroken in het wegverkeer te gebruiken. Beleidsmakers kunnen ook met tijdsafhankelijke prijzen werken – bijvoorbeeld met een toptarief en een daltarief – om de piek te verkleinen. Ze dienen dan ook bewust te zijn van de mogelijke verschuiving van het gebruik naar andere momenten (Harding & Lamarche, 2016).

De indicator tijd

Tijd beïnvloedt beleid doordat beleidsmakers het meten van een aspect van tijd als instrument kunnen gebruiken om op beleidsdoelen te sturen. Beleidsanalyses schetsen soms een vertekend beeld door het gebruik van het 'aantal leerlingen' of 'aantal werkenden'. In bijvoorbeeld relatief arme landen wordt van tieners verwacht dat ze huishoudelijke taken uitvoeren waarnaast ze enkele uren onderwijs kunnen volgen (Levison, Moe & Knaul, 2008) of valt een groot deel van de lessen geregeld uit (Abadzi, 2009). In onderzoeken naar het effect van beleid zou het daarom nauwkeuriger zijn om het aantal uur dat aan bijvoorbeeld onderwijs of werk wordt besteed te meten (Abadzi, 2009; Levison, Moe & Knaul, 2008). De indicator tijd kan naast de analyse functie ook gebruikt worden om op beleidsdoelen te sturen. Zo schrijven Kelman en Friedman (2009) hoe in Engelse ziekenhuizen de wachttijd voor patiënten aanzienlijk afnam doordat de ziekenhuizen de wachttijd als prestatie indicator monitorde.

Deel 3.

**Reflectie op het
literatuuronderzoek**

Hoofdstuk 9.

Conclusie en discussie

9.1 De opbrengst van het onderzoek

Dit onderzoek onderbouwt de stelling dat tijd invloed heeft op beleid. Het adresseert daarmee de blinde vlek in de bestuurskunde dat tijd doorgaans als een neutrale dimensie beschouwt. De doelstelling van het onderzoek is tweeledig. Ten eerste brengt het onderzoek de bestaande inzichten over de invloed van tijd op beleid in de literatuur in kaart. Daartoe is een systematisch literatuuronderzoek uitgevoerd gericht op het inventariseren van mechanismes die de invloed van tijd op beleid beschrijven. In totaal zijn 113 artikelen geanalyseerd die 29 mechanismes opleverden. Ten tweede verbindt het onderzoek de inzichten in een overzicht met elkaar. In dit onderzoek zijn de vijf gezichten van tijd ontwikkeld. De vijf gezichten hangen samen maar zijn gericht op verschillende delen van de werkelijkheid. Ze zijn gebaseerd op vijf theoretische perspectieven – het psychologisch, behavioristisch, constructivistisch, normatief en institutioneel perspectief – die in de bestuurskunde gangbaar zijn. De inzichten uit de literatuurverkenning zijn middels het kader geordend.

Het onderzoek levert op de eerste plaats een kritische wetenschappelijke bijdrage. De literatuurverkenning lost de lacune in de kennisontwikkeling over hoe tijd invloed heeft op beleid niet direct op. Het systematisch literatuuronderzoek reikt wel verder dan het simpelweg tellen hoe vaak academici benoemen dat tijd invloed heeft op beleid. De realistische synthese heeft de inzichten van 113 artikelen in 29 mechanismes samengebracht die beschrijven maken hoe tijd invloed heeft op beleid. Dat vormt een kennisbasis en biedt aanknopingspunten voor vervolgonderzoek. Op de tweede plaats levert het literatuuronderzoek ook een wetenschappelijke bijdrage door het doordenken en toepassen van het kritisch realisme in de bestuurskunde. De reflectie op een relatief ongebruikelijke methode biedt verbeterpunten voor een volgende toepassing. De vijf gezichten van tijd laten zien hoe analytische perspectieven elkaar aanvullen in plaats van elkaar beconcurreren.

Het onderzoek is ook maatschappelijk relevant. De mechanismes uit de literatuurverkenning bieden nieuwe bouwstenen voor beleidsanalyses en nieuwe handelingsrepertoires. Dat is nuttig voor beleidsmakers die voor overheden of publieke organisaties werken om ontwikkelingen beter te duiden of effectiever te handelen. Veel van de mechanismes kunnen ook voor een breder publiek nuttig of interessant zijn. Beleid gaat immers niet alleen beleidsmakers en bestuurskundigen aan maar gaat eenieder aan die door beleid geraakt wordt. Burgers, informele groepen of maatschappelijke organisaties kunnen de kennis in beleidsprocessen gebruiken om temporele trucjes, fixaties of tekortkomingen te voorzien. Ook kunnen ze de kennis tot hun voordeel gebruiken bij hun betrokkenheid in het beleidsproces.

9.2 Reflecties op het onderzoek

Het literatuuronderzoek was op drie manieren pionierend die elk lastige opgaves en kwetsbaarheden voor de opzet en uitvoering van het onderzoek meebrachten. De eerste manier betreft het thema tijd en beleid. Het begrijpen, conceptualiseren en afbakenen van het thema was een grote opgave. Göl en Öner schrijven over tijdoriëntaties dat *“it is difficult to understand the effect of various time perceptions unless one has actually experienced these perceptions”* (Göl & Öner, 2009: p. 302). Ik deel de ervaring dat het een intellectuele uitdaging is om het concept van tijd te begrijpen en daarmee ook de verschillende gezichten en alle temporele mechanismes. Tijd is immers een fundamenteel en betwist concept. Gedurende het onderzoeksproces, en met name bij de analyse van de literatuur, ontwikkelde het begrip van wat ‘tijd’ zoal omhelst. Dat kan betekenen dat de inzichten waarbij ik niet in staat was om daar een voorstelling van te maken, mogelijk niet goed in de synthese zijn meegenomen. De vijf gezichten boden in ieder geval tegenwicht in mijn vooringenomenheid om tijd vooral vanuit een constructivistisch perspectief te beschouwen. De afbakening van de verkenning was nodig om de uitvoerbaarheid en het doel van de verkenning te borgen. Tegelijkertijd heeft de afbakening het verhelderen en verrijken van de conceptuele beschrijvingen van mechanismes met praktijkcasus belemmert.

De tweede manier waarop dit onderzoek pionierend betreft de toepassing van de realistische synthese voor een literatuurverkenning. De realistische synthese (Pawson, 2002) is oorspronkelijk ontwikkeld om literatuuronderzoek te doen naar één mechanisme in verschillende contexten. In de synthese wordt de context waarin het mechanisme sterker of beperkt werkt besproken. Het doel van een literatuurverkenning is om mechanismes te identificeren. De variëteit in de context van artikelen rond één mechanisme wierp soms de vraag op in hoeverre de artikelen gesynthetiseerd mogen worden en in hoeverre een mechanisme generaliseerbaar is.

Een derde opgave betreft het ordenen van de mechanismes. Net als de illustraties op het voorblad is de werkelijkheid veelvormig en kleurrijk. De metaforen bieden als het ware focus op één kleur waardoor de vormen in de werkelijkheid met die kleur benaderbaar werden. De metaforen hielpen dus om vanuit de afzonderlijke gezichten van tijd naar de mechanismes te kijken die beleid beïnvloeden. Vanuit communicatieve overwegingen zijn alle mechanismes zijn onder een van de vijf gezichten in een cluster geordend. Net als de figuren in de illustratie overlappen sommige mechanismes waardoor het discutabel is in welke categorie het mechanisme het beste geplaatst kan worden. Het doel van de ordening is niet om een onfeilbare categorisering te presenteren maar om de relatie tussen de gezichten van tijd te laten zien en een eerste ordening te maken van de mechanismes.

9.3 Aanknopingspunten voor vervolgonderzoek

Het onderzoek komt voort uit twee problemenstellingen. De eerste probleemstelling is dat er een lacune in de kennisontwikkeling van de bestuurskunde is over de invloed van tijd op beleid. De literatuurverkenning heeft een overzicht van de *state-of-the-art* kennis over de invloed van tijd op beleid gecreëerd. Het heeft tevens inzichtelijk gemaakt dat er een schatrijkterrein te ontdekken is. Naar analogie van de afbakening van dit onderzoek, zijn er vier routes om de lacune verder te dichten (zie kader 9.1).

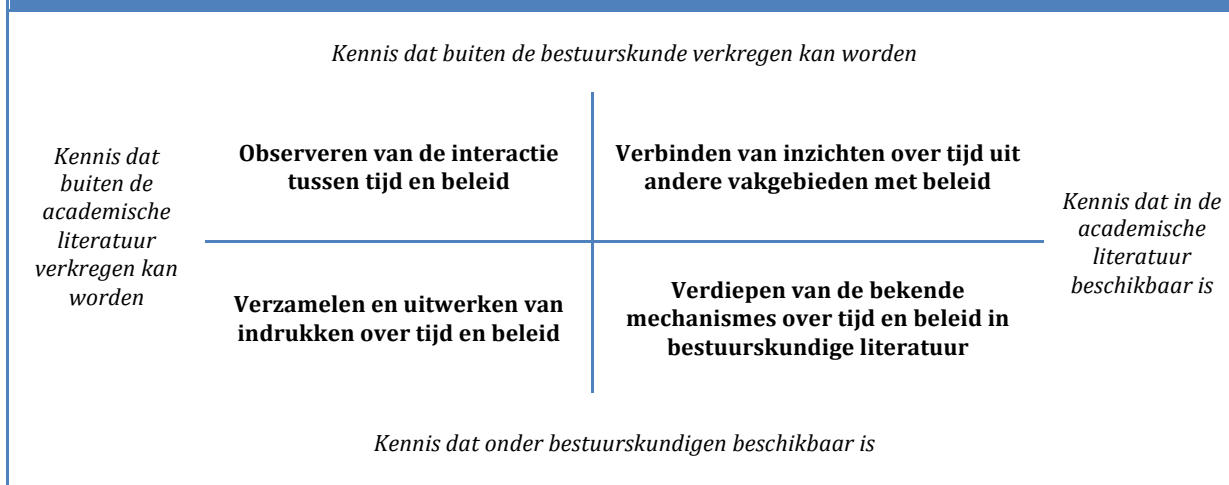
De verkenning is gebaseerd op slechts een deel van de bestuurskundige literatuur. Artikelen met andere trefwoorden, Nederlandstalige artikelen en boeken zouden ook onderzocht kunnen worden om de mechanismes te verdiepen. Daarnaast kunnen de artikelen die ten grondslag aan de analyse liggen als aanknopingspunt dienen om aanvullende bronnen op te sporen of academici te identificeren.

Een andere route betreft het verbinden van inzichten over tijd uit andere vakgebieden met beleid. Gelet op het integratieve karakter van de bestuurskunde, zou in aanpalende wetenschapsvelden inzichten over tijd opgezocht en met beleid in relatie gebracht kunnen worden. Daarnaast zijn er verschillende wetenschappelijke tijdschriften die zich expliciet met tijd of tijdsaspecten bezighouden zoals *Time & Society* en *Futures*. Dergelijke tijdschriften kunnen eveneens vanuit de vijf gezichten van tijd bekeken kunnen worden.

Een derde route betreft het verzamelen en uitwerken van indrukken over tijd en beleid. Grijs literatuur, zoals essays en onderzoeksrapporten, bieden soms interessante aanwijzingen naar mechanismes. Onderzoeksbureaus hebben niet altijd de middelen of zien niet altijd de meerwaarde om de opgedane inzichten te vertalen in academische bijdragen. Daarnaast beschikken beleidsmakers soms onbewust over kennis.

Tot slot is het observeren van de interactie tussen tijd en beleid ook een manier op nieuwe kennis te vergaren of geïdentificeerde mechanismes te verdiepen. De andere routes kunnen helpen om onderzoeksvragen te formuleren. Er zijn zelfs experimenten op dit thema mogelijk. Vergelijkbaar met het onderzoek van Casser, Healy en Von Kessler (2017) naar risico aversie, zou de variatie in de tijdshorizon van beleidsmakers in verschillende, gesimuleerde contexten gemeten kunnen worden.

Kader 9.1: Schematische weergave van de routes voor vervolgonderzoek

De tweede probleemstelling betreft de geldigheid van dominante bestuurskundige theorieën. Zij hebben doorgaans de aanname dat tijd een neutrale dimensie is. Ik sluit me aan bij academici zoals Fleisher (2013, p. 323) en Goetz & Meyer-Sahling (2009: p. 195) die stellen dat we geen aparte theorieën over tijd nodig hebben noch dat tijd georiënteerd onderzoek beter in staat is op beleidsveranderingen te duiden dan ander onderzoek. In mijn perspectief dient tijd altijd onderdeel te zijn van theorieën die beleidsveranderingen proberen te verklaren. Met deze literatuurverkenning heb ik de invloedrijke rol van tijd op beleid onderbouwd.

Referenties

- Abma, T. & in 't Veld, R. (2001) *Handboek Beleidswetenschap. Perspectieven, thema's en praktijkvoorbeelden*. Amsterdam: Boom.
- Adam, B. (2003) Reflexive Modernization Temporalized. *Theory, Culture & Society*, 20 (2): 59-78.
- Albert, S. (2013) *When. The Art of Perfect Timing*. San Francisco, CA: Jossey-Bass.
- Bache, I. (2012) Multi-Level Governance in the European Union.
In: Levi-Faur (Ed.) *The Oxford Handbook of Governance* (pp. 628-641). Oxford: Oxford University Press. DOI: 10.1093/oxfordhb/9780199560530.013.0044.
- Balla, S.J., Lodge, M. & Page, E.C. (Eds.). (2015) *The Oxford Handbook of Classics in Public Policy and Administration*. Oxford: Oxford University Press.
- Baumgartner, F.R. (2013) Ideas and Policy Change. *Governance: An International Journal of Policy, Administration, and Institutions*, 26 (2), 239-258.
- Bondanella, P. & Musa, M. (1979) *The Portable Machiavelli*. New York: The Penguin Group.
- Bovens, M.A.P., 't Hart, P. & van Twist, M.J.W. (2007) *Openbaar bestuur. Beleid, organisatie en politiek*, 7th ed. Alphen aan den Rijn: Kluwer.
- Bryman, A. (2012) *Social Research Methods*, 4th ed. Oxford: Oxford University Press.
- BZK [Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijkrelaties] (2018) *Praktijkervaringen Crisis- en herstelwet. Voortgangsrapportage 2016-2017*. Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijkrelaties. Digitaal toegankelijk via:
https://www.infomil.nl/publish/pages/118283/voortgangsrapportage_2016-2017.pdf
- Callender, C. (2010) Is Time a Illusion? *Scientific American*, 302 (6), pp. 58-65.
- Callender, C. (2011) Introduction.
In: Callender, C. (Ed.) *The Oxford Handbook of Philosophy of Time* (pp. 1-10). Oxford: Oxford University Press.
- Comerasamy, H. (2012) *Literature based research methodology*. Digitaal geraadpleegd via:
https://www.slideshare.net/huguette_comerasamy/literature-based-research-methodology
- Crull, E. (2018, 2 februari) You thought quantum mechanics was weird: check out entangled time. *Aeon*.
Digitaal toegankelijk via: <https://aeon.co/ideas/you-thought-quantum-mechanics-was-weird-check-out-entangled-time>
- Ekengren, M. (2002) *The Time of European Governance*. Manchester: Manchester University Press.
- Fingelkurts, Andrew A., Fingelkurts, Alexander A. & Neves, C.F.H. (2010) Natural world physical, brain operational, and mind phenomenal space-time. *Physics of Life Reviews*, 7 (2): 195-249.
- Furlong, P. & Marsh, D. (2010) A Skin Not a Sweater: Ontology and Epistemology in Political Science.
In: Marsh, G. & Stoker, D. (Eds.). *Theory and Methods in Political Science*. Houdsmills: Palgrave Macmillan.
- Goetz, K.H. & Meyer-Sahling, J.-H. (2009) Acknowledgements. *Journal of European Public Policy*, 16 (2): 179. DOI: 10.1080/13501760802589438.

- Goldstone, J. (1998) Initial Conditions, General Laws, Path Dependence in Historical Sociology. *American Journal of Sociology*, 104: 829-845.
- Gorski, P.S. (2013) "What is Critical Realism? And Why Should You Care?". *Contemporary Sociology*, 42 (5), pp. 658-670.
- Guba, E.G. & Lincoln, Y.S. (1994) Competing paradigms in qualitative research. In: Denzin, N.K. & Lincoln, Y.S. (Eds.) *Handbook of qualitative research* (pp. 105-117). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Hart, P. 't, (2011) Reading the Signs of the Times: Regime Dynamics and Leadership Possibilities. *The Journal of Political Philosophy*, 19 (4): pp. 419-439.
- Hood, C. (1991). A Public Management For All Seasons? *Public Administration*, 69 (Spring), pp. 3-19.
- Hoogerwerf, A. (1989) Beleid en tijd: gevolgen van de tijdsbeleving voor de inhoud, processen en effecten van beleid. *Beleidswetenschap*, 3 (2): pp. 117-114.
- Le Poidevin, R. (2015) Perception and Time. In: Matten, M. (Ed.). *The Oxford Handbook of Philosophy of Perception*, Oxford: Oxford University Press.
- Liston, K. (2006) *Literature Review Methods: Points of Departure*. Digitaal toegankelijk via: <http://web.stanford.edu/class/cee320/CEE320A/POD>
- Logan, J.R. (2012) Making a Place for Space: Spacial Thinking in Social Science. *Annual Review of Sociology*. 38: pp. 507-524. DOI: 10.1146/annurev-soc-071811-145531.
- Kearney, K.S. & Hyle, A.E. (2004) Drawing out emotions: the use of participant-produced drawings in qualitative inquiry. *Qualitative Research*, 4 (3): 361-382.
- Kingdon, J.W. (2011). *Agendas, Alternatives, and Public Policies*, 2nd ed. Pearson.
- Knopf, J.W. (2006) Doing a Literature Review. *PS: Political Science & Politics*, 39 (1): pp. 127-132. DOI: 10.1017/S1049096506060264.
- Kotter, J. and Cohen, D. (2002) *The Heart of Change*. Boston: Harvard Business School Press.
- Marsh, G. & Stoker, D. (2010, 3th ed.) *Theory and Methods in Political Science*. Houdsmills: Palgrave Macmillan.
- Mashaw, J.L. (2014) Accountability and Time. In: Bovens, M., Goodin, R.E. & Schillemans, T. (Eds.). *The Oxford Handbook of Public Accountability*. Oxford: Oxford University Press.
- Massey, D. (1992) Politics and Space/Time. *New Left Review*, I/196: pp. 65-84.
- Megidish, E., Halevy, A., Shacham, T., Dvir, T., Dovrat, L. and Eisenberg, H. S. (2013) Entanglement Swapping between Photons that have Never Coexisted. *Physical Review Letters*, 110 (21) pp. 210403-1-210403-4. DOI: 10.1103/PhysRevLett.110.210403
- Mellor, D.H. (2007) Time. In: Jackson, F. & Smith, M. (Eds.). *The Oxford Handbook of Contemporary Philosophy*. Oxford: Oxford University Press.
- Morgan, G. (2006) *Images of Organization*. Thousand Oaks, California: Sage Publications, Inc.
- NRC.nl (2018, 1 maart) 'Bijvoeren grote grazers Oostvaardersplassen kan dierenleed versterken'. Digitaal toegankelijk via: <https://www.nrc.nl/nieuws/2018/03/01/grote-grazers-oostvaardersplassen-toch-bijgevoerd-a1594108>
- Page, E.C. (2008) The Origins of Policy. In: Goodin, R.E., Moran, M. & Rein, M. (Eds.). *The Oxford Handbook of Public Policy* (pp. 207-227). Oxford: Oxford University Press. DOI: 10.1093/oxfordhb/9780199548453.003.0010.

- Pierson, P. (2004) *Politics in Time: History, Institutions and Social Analysis*. Princeton: Princeton University Press.
- Poidevin, R. le (2013) Perception and Time.
In: Matthen, M. (Ed.) *The Oxford Handbook of Philosophy of Perception* (pp. 459-474). Oxford: Oxford University Press.
- Pollitt, C. (2008) *Time, Policy, Management: Governing with the Past*. Oxford: Oxford University Press.
- Raak, R. van (2016) *Transition Policies. Connecting System Dynamics, Governance and Instruments in an Application to Dutch Healthcare*. Erasmus University Rotterdam.
Digitaal toegankelijk via: <http://hdl.handle.net/1765/80061>
- Radnor, R. & Osborne, S. (2013) Lean: A failed theory for public services? *Public Management Review*, 15 (2), 265-287. DOI: 10.1080/14719037.2012.748820
- Rotmans, J. & Loorbach, D. (2010) Part 2: Towards a Better Understanding of Transitions and Their Governance: A Systemic and Reflexive Approach.
In: Grin, J., Rotmans, J. & Schot, J. (Eds.) *Transitions to Sustainable Development. New Directions in the Study of Long Term Transformative Change*. New York: Routledge.
- Rhodes, R.A.W. (1994) The Hollowing Out of the State: The Changing Nature of The Public Service in Britain. *The Political Quarterly*, 65, 138-151.
- Schinkel, W. (2009) Na de mens en de burger: de eigenlijk-nog-geen-echte-burger. *Krisis*, (3), 39-51.
- ScienceGuide (2018, 31 januari) Kamer moet zich niet bemoeien met halvering collegegeld.
Digitaal toegankelijk via: <https://www.scienceguide.nl/2018/01/kamer-moet-zich-bemoeien-halvering-collegegeld/>
- Schillemans, T. (2017) Staat van de bestuurskunde. Samenvattend én persoonlijk slotakkoord. *Bestuurskunde*, (26) 1: pp. 88-97.
DOI: 10.5553/Bk/092733872017026001013.
- Shafritz, J.M., Ott, J.S. & Jang, Y.S. (2005) *Classics of Organization Theory*, 6th ed. Belmont, CA: Wadsworth.
- Roeters, A. (2017) *Een week in kaart. Editie 1*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Tetting, D.W. (1988) Q-Sort Update. *Western Journal of Nursing Research*, 10 (6), 757-765.
- Torfig, J. (2012) Governance Networks.
In: Levi-Faur (Ed.) *The Oxford Handbook of Governance* (pp. 628-641). Oxford: Oxford University Press. DOI: 10.1093/oxfordhb/9780199560530.013.0044.
- WRR [Wetenschappelijke Raad voor Regeringsbeleid] (2012) *Vertrouwen in burgers*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Bijlage 1.

Literatuurlijst

- Abadzi, H. (2009). Instructional time loss in developing countries: Concepts, measurement, and implications. *World Bank Research Observer*, 24(2), 267-290. doi:10.1093/wbro/lkp008
- Aydede, Y. (2010). Generational selfishness and social security: A time-inconsistency problem in parametric reforms of PAYG. *Journal of Economic Policy Reform*, 13(2), 179-190. doi:10.1080/17487871003700762
- Bache, I. (2013). Measuring quality of life for public policy: An idea whose time has come? agenda-setting dynamics in the european union. *Journal of European Public Policy*, 20(1), 21-38. doi:10.1080/13501763.2012.699658
- Baldwin, C., Lessard, D., & Mason, S. (1983). Budgetary time bombs - controlling government loan guarantees. *Canadian Public Policy-Analyse De Politiques*, 9(3), 338-346. doi:10.2307/3550782
- Barham, B. L., Foltz, J. D., & Prager, D. L. (2014). Making time for science. *Research Policy*, 43(1), 21-31. doi:10.1016/j.respol.2013.08.007
- Bell, C., & Squire, L. (2017). Providing policy makers with timely advice: The timeliness-rigor trade-off. *World Bank Economic Review*, 31(2), 553-569. doi:10.1093/wber/lhw005
- Benner, M. (2012). Innovation policy in hard times: Lessons from the nordic countries. *European Planning Studies*, 20(9), 1455-1468. doi:10.1080/09654313.2012.709061
- Beynon-Jones, S. M., & Brown, N. (2011). Time, timing and narrative at the interface between UK technoscience and policy. *Science and Public Policy*, 38(8), 639-648. doi:10.3152/030234211X13111546663331
- Bibas, R., Mejean, A., & Hamdi-Cherif, M. (2015). Energy efficiency policies and the timing of action: An assessment of climate mitigation costs. *Technological Forecasting and Social Change*, 90, 137-152. doi:10.1016/j.techfore.2014.05.003
- Bittman, M. (2002). Social participation and family welfare: The money and time costs of leisure in australia. *Social Policy & Administration*, 36(4), 408-425. doi:10.1111/1467-9515.t01-1-00262
- Boin, A., & 't Hart, P. (2003). Public leadership in times of crisis: Mission impossible? *Public Administration Review*, 63(5), 544-553. doi:10.1111/1540-6210.00318
- Borghetto, E. (2014). Legislative processes as sequences: Exploring temporal trajectories of italian law-making by means of sequence analysis. *International Review of Administrative Sciences*, 80(3), 553-576. doi:10.1177/0020852313517996
- Brady, M., Stevens, E., Coles, L., Zadoroznyj, M., & Martin, B. (2017). "You can spend time ... but not necessarily be bonding with them': Australian fathers' constructions and enactments of infant bonding. *Journal of Social Policy*, 46(1), 69-90. doi:10.1017/S0047279416000374
- Brans, M., Pattyn, V., & Bouckaert, G. (2016). Taking care of policy in times of crisis: Comparative lessons from belgium's longest caretaker government. *Journal of Comparative Policy Analysis*, 18(5), 448-463. doi:10.1080/13876988.2015.1104811

- Bressers, N., van Twist, M., & ten Heuvelhof, E. (2013). Exploring the temporal dimension in policy evaluation studies. *Policy Sciences*, 46(1), 23-37. doi:10.1007/s11077-012-9169-3
- Brimblecombe, N., Pickard, L., King, D., & Knapp, M. (2018). Barriers to receipt of social care services for working carers and the people they care for in times of austerity. *Journal of Social Policy*, 47(2), 215-233. doi:10.1017/S0047279417000277
- Budde, E. T., Knill, C., Fernandez-i-Marin, X., & Preidel, C. (2018). A matter of timing: The religious factor and morality policies. *Governance-an International Journal of Policy Administration and Institutions*, 31(1), 45-63. doi:10.1111/gove.12296
- Bulmer, S. (2009). Politics in time meets the politics of time: Historical institutionalism and the EU timescape. *Journal of European Public Policy*, 16(2), 307-324. doi:10.1080/13501760802589347
- Bussey, M. (2007). The public clock: Temporal ordering and policy. *Futures*, 39(1), 53-64. doi:10.1016/j.futures.2006.03.004
- Carboni, J. L. (2017). Ex post contract market structure: Implications for performance over time. *American Review of Public Administration*, 47(5), 588-598. doi:10.1177/0275074015608753
- Carrigan, C., & Shapiro, S. (2017). What's wrong with the back of the envelope? A call for simple (and timely) benefit-cost analysis. *Regulation & Governance*, 11(2), 203-212. doi:10.1111/rego.12120
- Cassar, A., Healy, A., & Von Kessler, C. (2017). Trust, risk, and time preferences after a natural disaster: Experimental evidence from thailand. *World Development*, 94, 90-105. doi:10.1016/j.worlddev.2016.12.042
- Charles, M. B., de Jong, W. M., & Ryan, N. (2011). Public values in western europe: A temporal perspective. *American Review of Public Administration*, 41(1), 75-91. doi:10.1177/0275074010361529
- Chung, H. (2018). Dualization and the access to occupational family-friendly working-time arrangements across europe. *Social Policy & Administration*, 52(2), 491-507. doi:10.1111/spol.12379
- Clinger, J. C., Feiock, R. C., McCabe, B. C., & Park, H. (2008). Turnover, transaction costs, and time horizons. *American Review of Public Administration*, 38(2), 167-179. doi:10.1177/0275074007305606
- Daniels, T. L. (2009). A trail across time: American environmental planning from city beautiful to sustainability. *Journal of the American Planning Association*, 75(2), 178-192. doi:10.1080/01944360902748206
- de Vries, A. (2010). European territories confronted with climate change: Awaiting the events or timely preparation? *Futures*, 42(8), 825-832. doi:10.1016/j.futures.2010.04.014
- DeLeo, R. A. (2016). Time and the management of policy conflict: Issues, actors and institutions in the boston biolaboratory controversy. *Critical Policy Studies*, 10(1), 3-20. doi:10.1080/19460171.2015.1014520
- Dickson, V., Farnworth, M., & Zhang, J. (2013). Opportunism and election timing by canadian provincial and federal governments. *Canadian Public Policy-Analyse De Politiques*, 39(1), 101-118. doi:10.3138/CP.39.1.101
- Dudley, G. (2013). Why do ideas succeed and fail over time? the role of narratives in policy windows and the case of the london congestion charge. *Journal of European Public Policy*, 20(8), 1139-1156. doi:10.1080/13501763.2013.771090

- Dunlop, C. A. (2010). The temporal dimension of knowledge and the limits of policy appraisal: Biofuels policy in the UK. *Policy Sciences*, 43(4), 343-363. doi:10.1007/s11077-009-9101-7
- Durant, R. F., Stazyk, E. C., & Resh, W. G. (2010). Faithful infidelity: "Political time," George W. Bush, and the paradox of "big government conservatism". *Review of Public Personnel Administration*, 30(4), 379-403. doi:10.1177/0734371X10381487
- Dyson, K. (2009). The evolving timescapes of European economic governance: Contesting and using time. *Journal of European Public Policy*, 16(2), 286-306. doi:10.1080/13501760802589313
- Eshuis, J., & van Buuren, A. (2014). Innovations in water governance: The importance of time. *International Review of Administrative Sciences*, 80(2), 401-420. doi:10.1177/0020852313514518
- Evason, E., & Spence, L. (2003). Women and pensions: Time for a rethink. *Social Policy & Administration*, 37(3), 253-270. doi:10.1111/1467-9515.00337
- Fleischer, J. (2013). Time and crisis. *Public Management Review*, 15(3), 313-329. doi:10.1080/14719037.2013.769852
- Floro, M. S. (1995). Economic restructuring, gender and the allocation of time. *World Development*, 23(11), 1913-1929. doi:10.1016/0305-750X(95)00092-Q
- Freund, C., Hallward-Driemeier, M., & Rijkers, B. (2016). Deals and delays: Firm-level evidence on corruption and policy implementation times. *World Bank Economic Review*, 30(2), 354-382. doi:10.1093/wber/lhv001
- Frisina Doetter, L., & Goetze, R. (2011). Health care policy for better or for worse? Examining NHS reforms during times of economic crisis versus relative stability. *Social Policy & Administration*, 45(4), 488-505. doi:10.1111/j.1467-9515.2011.00786.x
- Fritsch, O., Kamkhaji, J. C., & Radaelli, C. M. (2017). Explaining the content of impact assessment in the United Kingdom: Learning across time, sectors, and departments. *Regulation & Governance*, 11(4), 325-342. doi:10.1111/rego.12129
- Garikipati, S. (2012). Microcredit and women's empowerment: Through the lens of time-use data from rural India. *Development and Change*, 43(3), 719-750. doi:10.1111/j.1467-7660.2012.01780.x
- Goetz, K. H. (2009). How does the EU tick? Five propositions on political time. *Journal of European Public Policy*, 16(2), 202-220. doi:10.1080/13501760802589214
- Goetz, K. H. (2014). Time and power in the European Commission. *International Review of Administrative Sciences*, 80(3), 577-596. doi:10.1177/0020852314543436
- Goetz, K. H., & Meyer-Sahling, J. (2009). Political time in the EU: Dimensions, perspectives, theories. *Journal of European Public Policy*, 16(2), 180-201. doi:10.1080/13501760802589198
- Gol, S., & Oner, M. A. (2009). Operationalization of space/time perspectives of individuals-theory and empirical results from Turkey. *Futures*, 41(5), 301-312. doi:10.1016/j.futures.2008.11.011
- Goodin, R. E. (2010). Temporal justice. *Journal of Social Policy*, 39, 1-16. doi:10.1017/S0047279409990225
- Greener, I. (2008). Decision making in a time of significant reform - managing in the NHS. *Administration & Society*, 40(2), 194-210. doi:10.1177/0095399707312829
- Hallett, A. H., Kattai, R., & Lewis, J. (2012). How reliable are cyclically adjusted budget balances in real time? *Contemporary Economic Policy*, 30(1), 75-92. doi:10.1111/j.1465-7287.2011.00250.x

- Hansson, S. O., Lilieqvist, K., Bjornberg, K. E., & Johansson, M. V. (2016). Time horizons and discount rates in swedish environmental policy: Who decides and on what grounds? *Futures*, 76, 55-66. doi:10.1016/j.futures.2015.02.007
- Harding, M., & Lamarche, C. (2016). Empowering consumers through data and smart technology: Experimental evidence on the consequences of time-of-use electricity pricing policies. *Journal of Policy Analysis and Management*, 35(4), +. doi:10.1002/pam.21928
- Hare, D. (2018). Examining the timing of women's retirement in urban china: A discrete time hazard rate approach. *Contemporary Economic Policy*, 36(3), 451-466. doi:10.1111/coep.12269
- Hojer, M., Gullberg, A., & Pettersson, R. (2011). Backcasting images of the future city-time and space for sustainable development in stockholm. *Technological Forecasting and Social Change*, 78(5), 819-834. doi:10.1016/j.techfore.2011.01.009
- Jacobsen, D. I. (2006). The relationship between politics and administration: The importance of contingency factors, formal structure, demography, and time. *Governance-an International Journal of Policy and Administration*, 19(2), 303-323. doi:10.1111/j.1468-0491.2006.00316.x
- Jessop, B. (2000). The crisis of the national spatio-temporal fix and the tendential ecological dominance of globalizing capitalism. *International Journal of Urban and Regional Research*, 24(2), +. doi:10.1111/1468-2427.00251
- Kelman, S., & Friedman, J. N. (2009). Performance improvement and performance dysfunction: An empirical examination of distortionary impacts of the emergency room wait-time target in the english national health service. *Journal of Public Administration Research and Theory*, 19(4), 917-946. doi:10.1093/jopart/mun028
- Kendall-Taylor, A. (2011). Instability and oil: How political time horizons affect oil revenue management. *Studies in Comparative International Development*, 46(3), 321-348. doi:10.1007/s12116-011-9089-9
- Khatkhate, D. (1998). Timing and sequencing of financial sector reforms - evidence and rationale. *Economic and Political Weekly*, 33(28), 1831-1840.
- King, E. M., & Behrman, J. R. (2009). Timing and duration of exposure in evaluations of social programs. *World Bank Research Observer*, 24(1), 55-82. doi:10.1093/wbro/lkn009
- Knijjn, T., & Saraceno, C. (2010). Changes in the regulation of responsibilities towards childcare needs in italy and the netherlands: Different timing, increasingly different approaches. *Journal of European Social Policy*, 20(5), 444-455. doi:10.1177/0958928710380481
- Kovats, L. (2009). Do elections set the pace? A quantitative assessment of the timing of european legislation. *Journal of European Public Policy*, 16(2), 239-255. doi:10.1080/13501760802589255
- Lall, R. (2015). Timing as a source of regulatory influence: A technical elite network analysis of global finance. *Regulation & Governance*, 9(2), 125-143. doi:10.1111/rego.12050
- Lass-Lennecke, K., & Werner, A. (2009). Policies, institutions and time: How the european commission managed the temporal challenge of eastern enlargement. *Journal of European Public Policy*, 16(2), 270-285. doi:10.1080/13501760802589305
- Lee, H. (1968). Ecology to time - time orientation approach to study of public administration. *Ekistics*, 25(151), 432-437.
- Levison, D., Moe, K. S., & Knaul, F. (2008). Marking time: An analysis of youth hours of work and study in urban mexico. *Review of Development Economics*, 12(4), 751-763. doi:10.1111/j.1467-9361.2008.00444.x

- Luebke, C., & Erlinghagen, M. (2014). Self-perceived job insecurity across europe over time: Does changing context matter? *Journal of European Social Policy*, 24(4), 319-336. doi:10.1177/0958928714538215
- Mackenzie, B. F., & Larson, B. M. H. (2010). Participation under time constraints: Landowner perceptions of rapid response to the emerald ash borer. *Society & Natural Resources*, 23(10), 1013-1022. doi:10.1080/08941920903339707
- Maor, M. (2018). Rhetoric and doctrines of policy over- and underreactions in times of crisis. *Policy and Politics*, 46(1), 47-63. doi:10.1332/030557317X14843233064353
- Markley, O. W. (2008). Mental time travel: A practical business and personal research tool for looking ahead. *Futures*, 40(1), 17-24. doi:10.1016/j.futures.2007.06.006
- Marshall, T., & Cowell, R. (2016). Infrastructure, planning and the command of time. *Environment and Planning C-Government and Policy*, 34(8), 1843-1866. doi:10.1177/0263774X16642768
- Mastenbroek, E., & Princen, S. (2010). Time for eu matters: The europeanization of dutch central government. *Public Administration*, 88(1), 154-169. doi:10.1111/j.1467-9299.2010.01797.x
- Moccia, F. D. (2000). Planning time: An emergent european practice. *European Planning Studies*, 8(3), 367-375. doi:10.1080/713666408
- Montero, R., & Rau, T. (2015). Part-time work, job satisfaction and well-being: Evidence from a developing OECD country. *Journal of Development Studies*, 51(4), 370-385. doi:10.1080/00220388.2014.963567
- Montpetit, E. (2008). Policy design for legitimacy: Expert knowledge, citizens, time and inclusion in the united kingdom's biotechnology sector. *Public Administration*, 86(1), 259-277. doi:10.1111/j.1467-9299.2007.00698.x
- Mooney, C. Z., & Lee, M. H. (1999). The temporal diffusion of morality policy: The case of death penalty legislation in the american states. *Policy Studies Journal*, 27(4), 766-780. doi:10.1111/j.1541-0072.1999.tb02002.x
- Nagel, S. S. (1983). Relating goals to policies in time-series analysis. *Futures*, 15(4), 293-301. doi:10.1016/0016-3287(83)90130-1
- Ndlovu, P., Mohapatra, S., & Luckert, M. (2018). Income effects on intra-household time allocation: Regression discontinuity evidence. *Journal of International Development*, 30(4), 713-719. doi:10.1002/jid.3333
- Newman, J., & Howlett, M. (2014). Regulation and time: Temporal patterns in regulatory development. *International Review of Administrative Sciences*, 80(3), 493-511. doi:10.1177/0020852313517995
- Niemann, A., & Ioannou, D. (2015). European economic integration in times of crisis: A case of neofunctionalism? *Journal of European Public Policy*, 22(2), 196-218. doi:10.1080/13501763.2014.994021
- Noordegraaf, M., & Newman, J. (2011). Managing in disorderly times how cities deal with disaster and restore social order. *Public Management Review*, 13(4), 513-538. doi:10.1080/14719037.2010.525035
- Pearson, C., & Ridley, J. (2017). Is personalization the right plan at the wrong time? re-thinking cash-for-care in an age of austerity. *Social Policy & Administration*, 51(7), 1042-1059. doi:10.1111/spol.12216
- Piatak, J., Mohr, Z., & Leland, S. (2017). Bureaucratic accountability in third-party governance: Experimental evidence of blame attribution during times of budgetary crisis. *Public Administration*, 95(4), 976-989. doi:10.1111/padm.12341

- Pralle, S. B. (2006). Timing and sequence in agenda-setting and policy change: A comparative study of lawn care pesticide politics in Canada and the US. *Journal of European Public Policy*, 13(7), 987-1005. doi:10.1080/13501760600923904
- Quiroga, M. C., & Martin, D. P. (2017). Technology foresight in traditional Bolivian sectors: Innovation traps and temporal unfit between ecosystems and institutions. *Technological Forecasting and Social Change*, 119, 280-293. doi:10.1016/j.techfore.2016.06.023
- Rafferty, A., & Wiggan, J. (2017). The time-related underemployment of lone parents during welfare reform, recession and austerity: A challenge to in-work conditionality? *Social Policy & Administration*, 51(3), 511-538. doi:10.1111/spol.12190
- Richards, D., & Smith, M. J. (2016). The Westminster model and the "indivisibility of the political and administrative elite": A convenient myth whose time is up? *Governance-an International Journal of Policy Administration and Institutions*, 29(4), 499-516. doi:10.1111/gove.12225
- Robinson, W. H. (1989). Policy analysis for Congress - lengthening the time horizon. *Journal of Policy Analysis and Management*, 8(1), 1-9. doi:10.2307/3324419
- Ryner, M. (2013). Swedish trade union consent to finance-led capitalism: A question of time. *Public Administration*, 91(4), 823-839. doi:10.1111/j.1467-9299.2012.02070.x
- Sacchi, S., Pancaldi, F., & Arisi, C. (2011). The economic crisis as a trigger of convergence? Short-time work in Italy, Germany and Austria. *Social Policy & Administration*, 45(4), 465-487. doi:10.1111/j.1467-9515.2011.00785.x
- Santiago, J. S. S., Manuela, W. S., Jr., Tan, M. L. L., Sanz, S. K., & Tong, A. Z. U. (2016). Of timelines and timeliness: Lessons from typhoon Haiyan in early disaster response. *Disasters*, 40(4), 644-667. doi:10.1111/disa.12178
- Sassi, M. (2015). Seasonality and trends in child malnutrition: Time-series analysis of health clinic data from the Dowa district of Malawi. *Journal of Development Studies*, 51(12), 1667-1682. doi:10.1080/00220388.2015.1046441
- Savi, R., & Randma-Liiv, T. (2015). Decision-making in time of crisis: Cutback management in Estonia. *International Review of Administrative Sciences*, 81(3), 479-497. doi:10.1177/0020852315573131
- Schachter, H. L. (2007). Does Frederick Taylor's ghost still haunt the halls of government? A look at the concept of governmental efficiency in our time. *Public Administration Review*, 67(5), 800-810. doi:10.1111/j.1540-6210.2007.00768.x
- Sen, B. (2012). Is there an association between gasoline prices and physical activity? Evidence from American time use data. *Journal of Policy Analysis and Management*, 31(2), 338-366. doi:10.1002/pam.21601
- Seyfang, G. (2003). Growing cohesive communities one favour at a time: Social exclusion, active citizenship and time banks. *International Journal of Urban and Regional Research*, 27(3), +. doi:10.1111/1468-2427.00475
- Seyfang, G. (2004). Working outside the box: Community currencies, time banks and social inclusion. *Journal of Social Policy*, 33, 49-71. doi:10.1017/S0047279403007232
- Skinner, R. M. (2017). Water policy in a time of climate change: Coping with complexity. *Public Administration Review*, 77(1), 13-16. doi:10.1111/puar.12669
- Smeets, S., & Vennix, J. (2014). 'How to make the most of your time in the chair': EU presidencies and the management of Council debates. *Journal of European Public Policy*, 21(10), 1435-1451. doi:10.1080/13501763.2014.914055

- Tatham, M., & Bauer, M. W. (2016). The state, the economy, and the regions: Theories of preference formation in times of crisis. *Journal of Public Administration Research and Theory*, 26(4), 631-646. doi:10.1093/jopart/muv035
- Tholoniati, L. (2009). The temporal constitution of the European Commission: A timely investigation. *Journal of European Public Policy*, 16(2), 221-238. doi:10.1080/13501760802589230
- Tigre, R., Sampaio, B., & Menezes, T. (2017). The impact of commuting time on youth's school performance. *Journal of Regional Science*, 57(1), 28-47. doi:10.1111/jors.12289
- Tortola, P. D. (2016). Europeanization in time: Assessing the legacy of URBAN in a mid-size Italian city. *European Planning Studies*, 24(1), 96-115. doi:10.1080/09654313.2015.1062083
- Tucker, H. J. (2014). Visualizing timescape issues in a comparative study of the American states. *International Review of Administrative Sciences*, 80(3), 533-552. doi:10.1177/0020852313517991
- van der Steen, M., & van der Duin, P. (2012). Learning ahead of time: How evaluation of foresight may add to increased trust, organizational learning and future oriented policy and strategy. *Futures*, 44(5), 487-493. doi:10.1016/j.futures.2012.03.010
- Van Dijk, T. (2006). How the hands of time mould planning instruments: Iterative adaptation pushing limits in rural areas. *European Planning Studies*, 14(10), 1449-1471. doi:10.1080/09654310600852621
- Viard, A. D. (2007). The welfare effects of pay-as-you-go retirement programs: The role of tax and benefit timing. *Contemporary Economic Policy*, 25(2), 282-292. doi:10.1111/j.1465-7287.2007.00038.x
- Vogel, D., & Kroll, A. (2016). The stability and change of psm-related values across time: Testing theoretical expectations against panel data. *International Public Management Journal*, 19(1), 53-77. doi:10.1080/10967494.2015.1047544
- Warren, T. (2000). Diverse breadwinner models: A couple-based analysis of gendered working time in Britain and Denmark. *Journal of European Social Policy*, 10(4), 349-371. doi:10.1177/a014368
- Weber, C., Sailer, K., & Katzy, B. (2015). Real-time foresight - preparedness for dynamic networks. *Technological Forecasting and Social Change*, 101, 299-313. doi:10.1016/j.techfore.2015.05.016
- Widmaier, W. (2016). The power of economic ideas through, over and in - political time: The construction, conversion and crisis of the neoliberal order in the US and UK. *Journal of European Public Policy*, 23(3), 338-356. doi:10.1080/13501763.2015.1115890
- Wiggan, J. (2010). Managing time: The integration of caring and paid work by low-income families and the role of the UK's tax credit system. *Policy Studies*, 31(6), 631-645. doi:10.1080/01442872.2010.511527
- Wolf, E. E. A., & Van Dooren, W. (2018). "Time to move on" or "taking more time"? How disregarding multiple perspectives on time can increase policy-making conflict. *Environment and Planning C-Politics and Space*, 36(2), 340-356. doi:10.1177/2399654417712243
- Yang, K., Hsieh, J. Y., & Li, T. S. (2009). Contracting capacity and perceived contracting performance: Nonlinear effects and the role of time. *Public Administration Review*, 69(4), 681-696. doi:10.1111/j.1540-6210.2009.02017.x
- Yerkes, M. (2009). Part-time work in the Dutch welfare state: The ideal combination of work and care? *Policy and Politics*, 37(4), 535-552. doi:10.1332/030557309X435510

Bijlage 2.

Geannoteerde literatuurlijst

Artikel	Rel.	Onderwerp	Gez.	Mechanisme
Abadzi (2009)	B	Onderwijs in ontwikkelingslanden	E	De indicator tijd
Aydede (2010)	B	Generatieel probleem: pensioenen	D	Inter-generatieve tijdsgelijkheid
Bache (2013)	C	Breed welvaartsbegrip	C	Tijdvenster
Baldwin, Lessard & Mason (1983)	B	Overheidsgerantstellingen	D	Temporele aansprakelijkheid
Barham, Foltz and Prager (2014)	B	Tijdallocatie in onderzoeksuniversiteiten	E	Tijdallocatie
Bell & Squire (2017)	A	Timing van beleidsadvies	B	Anticipatie
Benner (2012)	A	Innovatiebeleid	C	Temporele elementen van een narratief
Beynon-Jones & Brown (2011)	A	XTP	B&C	Tijdvensters Temporele elementen van een narratief de eerste zet
Bibas, Mejean and Hamdi-Cherif (2015)	A	Klimaatmitigatie	A	Tijdsvoorstelling
Bittman (2002)	B	beroepsbevolking: sociale exclusie want beperkte ontspanningstijd	D&E	Tijdsbesteding: sociaal-economisch intra-generatieve tijdsgelijkheid
Boin & 't Hart (2003)	B	Leiderschap & verwachtingen	B&C	Temporele elementen van een narratief Crisismanagement
Borghetto (2014)	A	Wetgevingsprocessen	C	Volgordelijkheid
Brady, Stevens, Coles, Zadoroznyj and Martin (2017)	C	Vaderschapsverlof	E	Tijdsbesteding: sociaal-economisch - voorzieningen
Brans, Pattyn and Bouckaert (2016)	B	Stabiliteit bij Belgische dubbele crisis	B	Leervermogen
Bressers, van Twist and ten Heuvelhof (2013)	A	Tijd & beleidsevaluaties	A&B	Tijd discrepantie Tijdhorizon Tijdbewustzijn Tijdsynchronisatie Tijdframing
Brimblecombe, Pickard, King and Knapp (2018)	C	Sociale voorzieningen	E	Tijdsbesteding: sociaal-economisch - voorzieningen
Budde, Knill, Fernandez-i-Marin and Preidel (2018)	B	Ethische kwesties	C	Temporele diffusie
Bulmer (2009)	A	Timescape van de EU	E	Institutioneel uurwerk
Bussey (2007)	A	Public clock	D	Temporaliteit van publieke waarden
Carboni (2017)	B	Contractmanagement	B	Leervermogen
Carrigan & Shapiro (2017)	B	Opbrengst beleidsevaluaties	A&B	Tijdsvoorstelling Anticipatie
Cassar, Healy and Von Kessler (2017)	B	Gevolgen van crisis	A	Tijdbewustzijn: onzekerheid
Charles, de Jong and Ryan (2011)	A	Temporaliteit van publieke waarden	D	Temporaliteit van publieke waarden
Chung (2018)	C	Flexibele werktijdarrangementen	D	Temporele ongelijkheid
Clinger, Feiock, McCabe and Park (2008)	B	Overheidsschuld	A	Tijdbewustzijn: onzekerheid
Daniels (2009)	C	Stabiliteit/verandering	C	Tijdgeest
de Vries (2010)	B	Stabiliteit/verandering	A	Tijdbewustzijn: complexiteit
DeLeo (2016)	A	Beleidsconflict	B&E	Tijdsynchronisatie de eerste zet Tijdsduur
Dickson, Farnworth and Zhang (2013)	C	Verkiezingsdatum	B	Tijdsynchronisatie

Dudley (2013)	A	Congestieheffing	C	Temporele elementen van een narratief Tijdvenster
Dunlop (2010)	B	Leren van beleid	A	Tijddiscrepancie
Durant, Stazyk and Resh (2010)	C	HRM-beleid van een Amerikaanse president	C	Tijdgeest
Dyson (2009)	A	Tijdsbeleving	E	Institutioneel uurwerk
Eshuis & van Buuren (2014)	A	Beleidsconflict door tijdslijnen	B&E	Tijdframing Termijnen en tijdbudgetten Tijdsynchronisatie
Evason & Spence (2003)	C	Pensioenopbouw	E	Tijdsbesteding: sociaal-economisch timelag
Fleischer (2013)	A	Crisismanagement	B	Crisismanagement
Floro (1995)	C	Tijdsverdeling binnen huishoudens	E	Tijdsbesteding: sociaal-economisch
Freund, Hallward-Driemeier and Rijkers (2016)	B	Smeergeld om wachttijd te voorkomen	E	Tijdallocatie
Frisina Doetter & Götze (2011)	A	Verandering	C	Tijdvenster
Fritsch, Kamkhaji & Radaelli (2017)	A	Impact Assessments	B	Leervermogen
Garikipati (2012)	C	beroepsbevolking	E	Tijdsbesteding: sociaal-economisch
Goetz (2009)	A	Political time: in de EU	C&E	Tijdallocatie Institutioneel uurwerk Tijdgeest
Goetz (2014)	A	Tijd & bestuur: in de EU	E	Tijdallocatie
Goetz & Meyer-Sahling (2009)	A	Tijd & bestuur: in de EU	C&E	Termijnen Institutioneel uurwerk Volgordelijkheid
Göl & Öner (2009)	C	Tijdsperceptie	A	Tijdoriëntatie
Goodin (2010)	A	beroepsbevolking	D	Intra-generatiele tijdsgelijkheid
Greener (2008)	B	Publiek management	A	Tijdbewustzijn: onzekerheid
Hallett, Kattai & Lewis (2012)	B	Real Time Monitoring van overheidsuitgaven	B	Anticipatie
Hansson, Lilieqvist, Bjornberg and Johansson (2016)	A	Tijdhorizon bij beleidsmakers	A&D	Tijdhorizon Tijdbewustzijn Temporele aansprakelijkheid
Harding & Lamarche (2016)	A	Beïnvloeding consumentengedrag	E	Tijdafhankelijk aanbod
Hare (2018)	B	beroepsbevolking: female labor force participation	E	Tijdsbesteding: sociaal-economisch
Hojer, Gullberg and Pettersson (2011)	A	backcasting study	A&D	Tijdsvoorstelling Intra-generatiele tijdsgelijkheid
Jacobsen (2006)	A	Relatie politieke leiding en ambtenarij	B	Leervermogen
Jessop (2009)	B	Globalisering	E	Tijdallocatie
Kelman & Friedman (2009)	C	Prestatieindicatoren	E	De indicator tijd
Kendall-Taylor (2011)	A	Resource curse	A	Tijdbewustzijn: onzekerheid
Khatkhate (1998)	A	Reguleren van markten	C	Volgordelijkheid
King & Behrman (2009)	A	Evaluatie van beleidsprogramma's	A&B	Tijddiscrepancie Leervermogen
Knijn & Saraceno (2010)	A	Policies towards childcare needs	C	Tijdgeest Temporele elementen van een narratief
Kovats (2009)	A	Invloed verkiezingscyclus op wetgevingsactiviteiten	E	Tijdsduur
Lall (2015)	B	Reguleren van markten	B	De eerste zet
Lass-Lennecke & Werner (2009)	A	Europese integratie	E	Tijdallocatie
Lee (1968)	B	Sociale ontwikkeling	A	Tijdoriëntatie
Levison, Moe and Knaul (2008)	C	Deelname onderwijs	E	De indicator tijd
Luebke & Erlinghagen (2014)	C	Self-perceived job insecurity	C	Temporele elementen van een narratief
Mackenzie & Larson (2010)	A	Burgerparticipatie bij tijdsdruk	E	Tijdsduur

Maor (2018)	B	Crisisreactie	B	Tijdsynchronisatie Crisismanagement
Markley (2008)	B	Mental time travel	A	Tijdsvoorstelling
Marshall & Cowell (2016)	A	Besluitvorming bij infrastructurele projecten	E	Tijdsduur
Mastenbroek & Princen (2010)	C	Tijdallocatie	E	Tijdallocatie
Moccia (2000)	A	beroepsbevolking	E	Tijdallocatie
Montero & Rau (2015)	C	beroepsbevolking: part-time werk	E	Tijdsbesteding: sociaal-economisch
Montpetit (2008)	B	Legitimacy deficits	E	Tijdsduur
Mooney & Lee (1999)	C	Ethische kwesties	C	Temporele diffusie
Nagel (1983)	B	Vooruit kijken	A	Tijdsvoorstelling
Ndlovu, Mohapatra and Luckert (2018)	A	beroepsbevolking: intra-household time allocation	E	Tijdsbesteding: sociaal-economisch
Newman & Howlett (2014)	A	Regulatory development	C	Levenscyclus
Niemann & Ioannou (2015)	C	Europese integratie	B	Crisismanagement: Functional dissonance
Noordegraaf & Newman (2011)	B	Omgang overheden met onverwachte disorder	B	Crisismanagement
Pearson & Ridley (2017)	C	Hervorming sociale voorzieningen	C	Tijdvenster
Piatak, Mohr and Leland (2017)	B	Blame attribution	B	Anticipatie
Pralle (2006)	A	Timing & sequence	C	Volgordelijkheid
Quiroga & Martin (2017)	A	Technology foresight	B	Tijdsynchronisatie: temporal (mis)fit
Rafferty & Wiggan (2017)	B	beroepsbevolking: part-time werkeloosheid	E	Tijdsbesteding: sociaal-economisch
Richards & Smith (2016)	C	Verhouding politieke en ambtelijke elite	B	Leervermogen
Robinson (1989)	A	Beleidsanalyses in het parlement	B&C	Tijdvenster Anticipatie de eerste zet
Ryner (2013)	A	Onderhandelingen	B	Tijdsynchronisatie: temporal (mis)fit
Sacchi, Pancaldi and Arisi (2011)	C	Hervorming sociale voorzieningen	E	Tijdsbesteding: sociaal-economisch
Santiago et al. (2016)	B	Typhoon Haiyan	B	Crisismanagement
Sassi (2015)	B	Hongerseizoenen	A	Tijdbewustzijn: complexiteit
Savi & Randma-Liiv (2015)	B	Cut back management	B&E	Tijdsduur Crisismanagement
Schachter (2007)	B	Efficiëntie	D	Temporaliteit van publieke waarden
Sen (2012)	B	beroepsbevolking: bewegingstijd voor gezondheid	E	Tijdsbesteding: gezondheid
Seyfang (2003)	B	beroepsbevolking	E	Tijdsbesteding (beroeps)bevolking: time banks
Seyfang (2004)	B	beroepsbevolking	E	Tijdsbesteding (beroeps)bevolking: time banks
Skinner (2017)	B	Water planning & transitie	B	Leervermogen
Smeets & Vennix (2014)	A	Europees voorzitterschap	A&B	Tijdbewustzijn de eerste zet
Tatham & Bauer (2016)	C	Beleidsvoorkeuren bestuurders	A	Tijdsgeest en leeftijd van actoren
Tholoniati (2009)	A	Europese Unie	E	Institutioneel uurwerk
Tigre, Sampaio & Menezes (2017)	B	Invloed reistijd op schoolresultaten	E	Tijdsbesteding: onderwijs
Tortola (2016)	B	Duurzame ontwikkeling bij subsidies	B	Tijdsynchronisatie: temporal (mis)fit
Tucker (2014)	C	Tijdvisualisatie	A	Tijdsvoorstelling
van der Steen & van der Duin (2012)	A	evaluation of foresight	A	Tijdbewustzijn Tijdsvoorstelling
Van Dijk (2006)	A	Beleidsinstrumenten	A	Tijddiscrepancie

Viard (2007)	C	Generatieve probleem: pensioenen	D	Inter-generatieve tijdgelijkheid
Vogel & Kroll (2016)	B	Beleidsvoorkeuren ambtenaren	A	Tijdsgeest en leeftijd van actoren
Warren (2000)	C	beroepsbevolking: gender	E	Tijdsbesteding: sociaal- economisch
Weber, Sailer and Katzy (2015)	B	Netwerk governance	B	Tijdsynchronisatie: temporal (mis)fit
Widmaier (2016)	B	Macroeconomisch beleid	C	Tijdgeest
Wiggin (2010)	B	beroepsbevolking	E	Tijdsbesteding: sociaal- economisch - voorzieningen Tijdallocatie
Wolf & Van Dooren (2018)	A	Beleidsconflict door tijdsperceptie	B	Tijdsynchronisatie: temporal (mis)fit
Yang, Hsieh and Li (2009)	B	Contracting performance	A	Tijddiscrepantie
Yerkes (2009)	C	beroepsbevolking	E	Tijdsbesteding: sociaal- economisch

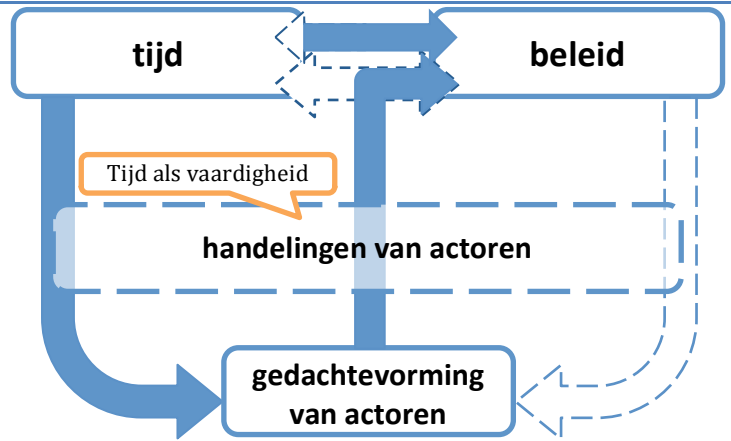
Bijlage 3.

Overzicht mechanismes

Overzicht mechanismes	
<p>Psychologisch perspectief Tijd als denkfout</p> <p>Vanuit het psychologisch perspectief beïnvloedt tijd beleid doordat tijd de gedachtevorming van een actor beïnvloedt. 'Tijd als denkfout' benadrukt het cognitieve aspect en het risico op een vervorming van de werkelijkheid dat daarmee gepaard gaat.</p>	
<p>Persoonlijkheidskenmerken: Tijdsoriëntatie en 'tijdgeest en leeftijd van actoren' zijn tijd gerelateerde persoonlijkheidskenmerken die invloed kunnen hebben op de gedachtevorming van actoren over beleid.</p>	
Tijdsoriëntatie	Tijd beïnvloedt beleid doordat de oriëntatie op, en de attitude over, het verleden, heden of toekomst van een actor, invloed heeft op diens beleidsvoorkeuren, strategische keuzes en gedrag.
Tijdgeest en leeftijd van actoren	Tijd beïnvloedt beleid doordat de tijdgeest tijdens de ontwikkeling van een actor en diens leeftijd, invloed hebben op de beleidsvoorkeuren die ze hebben.
<p>Waarnemen: Tijddiscrepantie en tijdhorizon zijn mechanismes die de waarneming van beleidseffecten bemoeilijken wat de gedachtevorming van een actor kan beïnvloeden.</p>	
Tijddiscrepantie	Tijd beïnvloedt de waarneming van beleid doordat tijd een discrepantie creëert tussen een gebeurtenis en het moment dat de effecten van de gebeurtenis zichtbaar zijn.
Tijdhorizon	Tijd beïnvloedt de waarneming van beleid doordat een beleidsmaker – bewust of onbewust – een bepaalde relevante tijdsperiode voor beleid hanteert wat beïnvloedt welke effecten worden meegewogen in de gedachtenvorming over beleid.
<p>Denkproces: Tijdsverloop en 'methoden voor tijds waarneming en prospectie' zijn mechanismes die het denkproces in de gedachtevorming van actoren kunnen beïnvloeden.</p>	
Tijdbewustzijn	Tijd beïnvloedt de gedachtenvorming rondom beleid doordat actoren cognitief reflexief moeten zijn om met de onzekerheid en complexiteit die met tijd gepaard gaat om te gaan.
Tijdsvoorstelling	Tijd beïnvloedt de gedachtenvorming rondom beleid doordat de tijdsvoorstelling een vertekening van de werkelijkheid kan opleveren.

Behavioristisch perspectief | Vaardigheid met tijd

Vanuit het behavioristische perspectief beïnvloedt tijd beleid doordat de vaardigheden van actoren om met tijd om te gaan beleidsprocessen en beleidsresultaten beïnvloeden. 'Vaardigheid met tijd' benadrukt het handelingsaspect en de mogelijkheid om door ervaring bekwaamer in de handeling te worden.

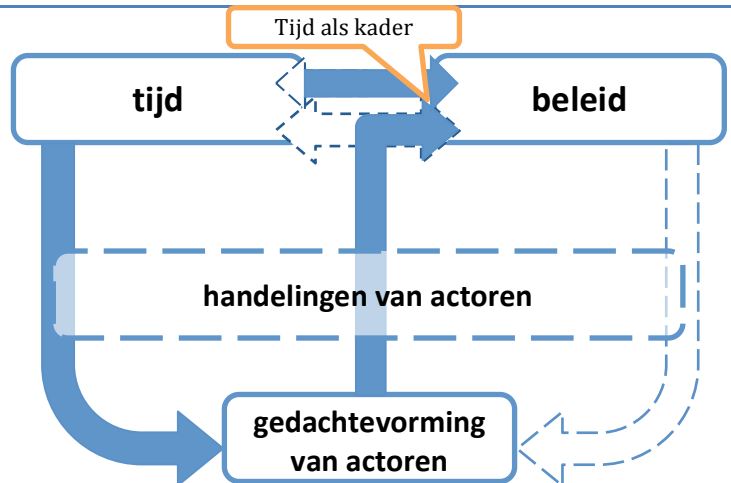

Strategische vaardigheden: 'Anticipatie en timing', tijdsynchronisatie en 'de eerste zet' zijn drie vaardigheden die tijdgebewuste actoren strategisch kunnen inzetten om beleidsprocessen te sturen.

Anticipatie	Een vaardige omgang met tijd beïnvloedt beleid doordat actoren door anticiperend te handelen het beleidsproces kunnen sturen.
Tijdsynchronisatie	Een vaardige omgang met tijd beïnvloedt beleid doordat actoren door het opmerken en synchroniseren van de tijdorïentatie en tijdhorizon van andere actoren de interactie in een beleidsnetwerk kunnen sturen.
Tijdframing	Een vaardige omgang met tijd beïnvloedt beleid doordat actoren door het strategisch gebruiken van de temporele elementen van een narratief beleidsprocessen kunnen sturen.
Operationele vaardigheden: Leren, blijven en actuele informatie genereren zijn drie algemene, tijdgebonden vaardigheden die van beleidsmakers verwacht worden voor een goede beleidsuitvoering.	
Leervermogen	Een vaardige omgang met tijd beïnvloedt beleid doordat actoren door te leren effectiever beleid kunnen uitvoeren of blijven met de tijd.
Situationele vaardigheden: Crisismanagement (en de eerste zet) is een situatie waarbij een actor een specifiek tijdselement dient te beheersen om de uitkomsten van beleid te beïnvloeden.	
Crisismanagement	Een vaardige omgang met tijd beïnvloedt beleid doordat tijdcompressie leidt tot een beperkte hoeveelheid tijd waarin gehandeld moet worden.
De eerste zet	Een vaardige omgang met tijd beïnvloedt beleid doordat actoren met de eerste zet de ontwikkeling van beleidsprocessen beïnvloeden.

Constructivistisch perspectief | Tijd als frame

Vanuit het constructivistisch perspectief beïnvloedt tijd beleid doordat de tijdsbeleving een kader vormt waardoor actoren beleid beschouwen. 'Tijd als frame' benadrukt dat de tijdsbeleving een selectieve waarheid is die bepaalde aspecten uitlicht en anderen op de achtergrond plaatst.

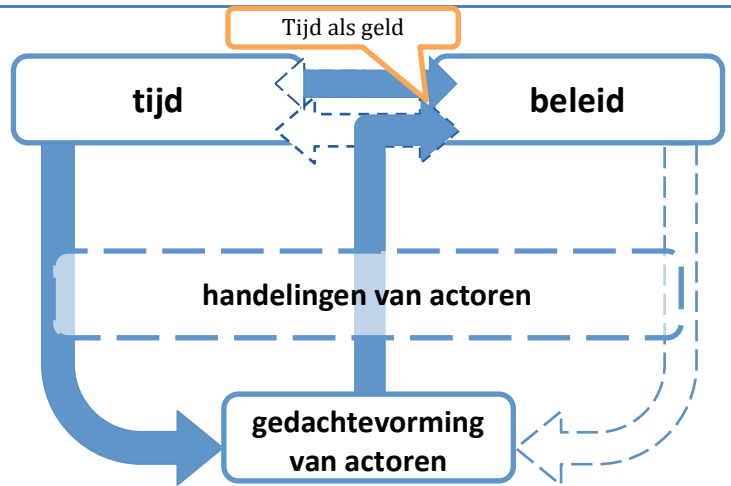
Beleving van tijdperiodes: Tijdvensters, temporele elementen van een narratief en tijdgeest time zijn mechanismes die de beleving van tijdperiodes duiden waarin beleid tot stand komt.

Tijdvensters	Tijd heeft invloed op beleid doordat de tijdsbeleving van opportune momenten om
--------------	---

	problemen, oplossingen en politieke steun te koppelen tijdsvensters voor beleidsverandering creëren.
Temporele elementen van een narratief	Tijd beïnvloedt beleid doordat de tijdsbeleving via de temporele elementen van een narratief duiding geeft aan probleemdefinities en beleidsopties.
Tijdgeest	Tijd beïnvloedt beleid doordat de tijdsbeleving van een dominante politieke context in de institutionele omgeving op lange termijn de richting van de beleidsontwikkelingen stuurt.
Patronen in de tijdsbeleving: Volgordelijkheid, temporele diffusie en 'levenscyclus van toezichtsregimes' zijn mechanismes waarbij de beleving van een beleidsactiviteit (t=1) invloed heeft op een andere beleidsactiviteit (t=2/of t=n).	
Temporele diffusie	Tijd beïnvloedt beleid doordat er een temporeel patroon in de verspreiding van beleid lijkt te verlopen.
Volgordelijkheid	Tijd beïnvloedt beleid doordat de volgorde waarin activiteiten plaatsvinden invloed heeft op de activiteiten die later plaatsvinden.
Levenscyclus	Tijd beïnvloedt beleid doordat er een temporeel patroon is in de ontwikkeling en beëindiging van toezichtsregimes.
<p>Normatieve perspectief Tijd als maatstaf:</p> <p>Vanuit het normatieve perspectief beïnvloedt tijd beleid doordat de normen die in het geding zijn met de tijd veranderen. 'Tijd als maatstaf' benadrukt het waarderende karakter van tijd.</p>	
Rechtvaardigheid en tijd: Intra-generationale tijdsgelijkheid en inter-generationale tijdsgelijkheid zijn mechanismes die temporele rechtvaardigheid binnen of tussen generaties beschrijven.	
Intra-generationale tijdsgelijkheid	Tijd beïnvloedt beleid doordat de rechtvaardige verdeling van de beschikbare tijd voor de bevolking in de besluitvorming van beleid afgewogen moet worden.
Inter-generationale tijdsgelijkheid	Tijd beïnvloedt beleid doordat de rechtvaardigheid tussen generaties in de besluitvorming van beleid afgewogen moet worden.
Goed bestuur en tijd: Temporaliteit van publieke waarden en temporele verantwoordelijkheidsclaims zijn mechanismes die duiden hoe goed bestuur door de tijd heen veranderlijk is.	
Temporaliteit van publieke waarden	Tijd beïnvloedt beleid doordat de waarden die met het beleid nagestreefd worden tijdsgebonden zijn.
Temporele aansprakelijkheid	Tijd beïnvloedt beleid doordat de toekomst of het verleden een claim op het heden kan leggen om schade te voorkomen of te herstellen.

Institutioneel perspectief | Tijd als geld

Vanuit het institutioneel perspectief beïnvloedt tijd beleid doordat de distributie van de beschikbare tijd institutioneel ingebed is. 'Tijd als geld' benadrukt het kwantitatieve en het schaarse aspect van tijd.

Kwantiteit: Tijdsduur, 'termijnen en tijdbudgetten' en 'tijdsbesteding door de (beroeps)bevolking' zijn mechanismes die de invloed van de hoeveelheid tijd dat voor processen, voor beleidsmakers en voor burgers op beleid beschrijven.

Tijdsduur Tijd beïnvloedt beleid door de hoeveelheid tijd die voor beleidsprocessen beschikbaar is.

Termijnen en tijdbudgetten Tijd beïnvloedt beleid door de hoeveelheid tijd die beleidsmakers met hun termijn of hun tijdsbudget beschikbaar hebben.

Tijdsbesteding door de (beroeps)bevolking Tijd beïnvloedt beleid door de inzet van de hoeveelheid tijd die de (beroeps)bevolking tot zijn beschikking heeft dat gunstige of ongunstige consequenties voor beleidsdoelen kan hebben.

Macht: Tijdallocatie en timescape zijn mechanismes die de directe en indirecte macht beschrijven waarop de inzet van hoeveelheid tijd voor beleid uitgeoefend kan worden.

Tijdallocatie Tijd beïnvloedt beleid doordat beleidsmakers via publieke bevoegdheden de allocatie van de tijd van individuen of organisaties ten gunste van beleidsdoelen kunnen sturen.

Institutioneel uurwerk Tijd beïnvloedt beleid doordat de wijze waarop tijd verankerd is in de institutionele omgeving invloed heeft op het beleid dat daarin ontwikkeld wordt.

Tijd als instrument: 'Tijdsafhankelijk gebruik van goederen, diensten en infrastructuur' en 'de indicator tijd' zijn mechanismes die beschrijven hoe de (gecreëerde) schaarste van tijd ook als instrument ingezet kan worden.

Tijdsafhankelijk aanbod van goederen, diensten en infrastructuur Tijd beïnvloedt beleid doordat beleidsmakers tijdsafhankelijke prijzen of aanbod als instrument kunnen gebruiken om de piekbehoeftes van goederen, diensten en infrastructuur te reguleren.

De indicator tijd Tijd beïnvloedt beleid doordat beleidsmakers het meten van een aspect van tijd als instrument kunnen gebruiken om op beleidsdoelen te sturen.